

СПИСАНИЕ НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

JOURNAL OF THE BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

ГОДИНА CXXXII

5/2019

Основано през 1869 г.

YEAR CXXXII

5/2019

Founded in 1869

СЪДЪРЖАНИЕ

НАУЧЕН ДЯЛ

- Михаил Станчев, Олга Вовк, Наталия Краско – Назар Александрович Каразин в светлината на новите документи / 3
- Юрий Белоусов – Европейската интеграция на България в историографията / 9
- Сергей Лиман, Анатолий Порфиненко – Международните отношения на Балканите в средните векове в творчеството на Михаил Петров и Марин Дринов / 15
- Дмитро Миколенко – Корупцията в България на границата на XIX – XX век като проява на политическото наследство на Стефан Стамболов / 23
- Ярослав Шкабура – „Случаят Раковски“: стратегията на поведение на съветския пълномощен посланик в Париж (в края на август – средата на октомври 1927 г.) / 31

АРХИВИТЕ НА БАН

- Писмо от Иван Евстратиев Гешов до Управителния съвет на Българското книжовно дружество / 42
- Писмо от наследниците на Иван Евстратиев Гешов до Българската академия на науките / 44

ГОДИШНИНИ И ЮБИЛЕИ

- Илза Пъжева – Александър фон Хумболт и съвременните му последователи / 46
- Ячко Иванов – 85 години от рождението на проф. Петер Зам, чуждестранен член на БАН / 50
- Катя Чаралозова – Приносите на академик Александър Теодоров-Балан за развитието на българската езиковедска наука и за обучението по роден език / 51
- Александър Александров, Васил Сгурев, Иван Илиев – Николай Хайтов – лесовъд и природозащитник, писател и общественик / 56

CONTENTS

SCIENTIFIC SECTION

- Michail Stanchev, Olga Vovk, Natalia Krasko – Nazar Aleksandrovich Karazin in the Light of New Documents / 3
- Yuri Belousov – European Integration of Bulgaria in Historiography / 9
- Sergey Lyman, Anatoliy Parfinenko – International Relations in the Balkans during the Middle Ages in the Works of Mikhail Petrov and Marin Drinov / 15
- Dmytro Mykolenko – Corruption in Bulgaria at the Turn of the 19th and 20th Centuries as Manifestation of the Political Legacy of Stefan Stambolov / 23
- Jaroslav Shkabura – The “Rakovsky Case”: the Strategy of the Conduct of the Soviet Plenipotentiary in Paris (End of August – Middle of October 1927) / 31

BAS ARCHIVES

- Letter from Ivan Evstratiev Geshov to the Board of Directors of the Bulgarian Literary Society / 42
- Letter from the Heirs of Ivan Evstratiev Geshov to the Bulgarian Academy of Sciences / 44

ANNIVERSARIES AND JUBILEES

- Ilza Pajeva – Alexander von Humboldt and His Contemporary Followers / 46
- Yachko Ivanov – 85th Birthday of Prof. Peter Zam, Foreign Member of BAS / 50
- Katya Charalozova – Contributions of Academician Alexander Teodorov-Balan to the Development of the Bulgarian Linguistic Science and to the Education in Mother Tongue / 51
- Alexander Alexandrov, Vassil Sgurev, Ivan Iliev – Nikolai Haitov – Forester and Nature Defender, Writer and Public Figure / 56

Васил Големански – Бележит творец и организатор на българската паразитологична наука / **60**
Маргарита Топашка, Васил Големански – Живот, посветен на биологията и хората / **62**
Елисавета Вълчинова-Чендова – Академик Васил Казанджиев на 85 години / **63**
Николай К. Витанов – Академик Станимир Троянски на 75 години / **67**
Николай К. Витанов – Член-кореспондент Емил Хорозов на 70 години / **70**

МНЕНИЯ

Иван Попчев, Ирина Радева – Новата парадигма и рискът в релацията „човек – цифрова среда“ / **72**

ПРЕДСТАВЯМЕ ВИ

Васил Сгурев, Пламен Вачков – Решаващата роля на Института по информационни и комуникационни технологии в иницирането и развитието на индустрията на персоналните компютри в България / **78**

ХРОНИКА

Правителството отпуска 5 милиона лева за неотложни ремонти на БАН / **85**
Високо признание / **85**
Признание за български учен / **87**

IN MEMORIAM

Член-кореспондент Любомир Бояджиев / **88**

Академик Илия Бручев / **90**

Vassil Golemanski – A Noted Creator and Organizer of the Bulgarian Parasitological Science / **60**
Margarita Topashka, Vassil Golemanski – Life Dedicated to Biology and Humankind / **62**
Elisaveta Valchinova-Chendova – 85th Anniversary of Academician Vasil Kazandzhiev / **63**
Nikolay K. Vitinov – 75th Anniversary of Academician Stanimir Troyanski / **67**
Nikolay K. Vitinov – 70th Anniversary of Corresponding Member Emil Khorozov / **70**

OPINIONS

Ivan Popchev, Irina Radeva – The New Paradigm and Risks in the Relationship “Human – Digital Environment” / **72**

INTRODUCING

Vassil Sgurev, Plamen Vachkov – The Decisive Role of the Institute of Information and Communication Technologies in the Initiation and Development of the PC Industry in Bulgaria / **78**

NEWS ITEMS

The Government Has Allocated 5 Million BGN for Emergency Repairs to BAS / **85**
High Recognition / **85**
Acknowledgment of a Bulgarian Scientist / **87**

IN MEMORIAM

Corresponding Member Lyubomir Boyadzhiev / **88**

Academician Iliya Bruchev / **90**

Михаил Станчев, Олга Вовк, Наталия Краско

НАЗАР АЛЕКСАНДРОВИЧ КАРАЗИН В СВЕТЛИНАТА НА НОВИТЕ ДОКУМЕНТИ

За живота на Назар Александрович Каразин, бащата на основателя на Харковския императорски университет Василий Назарович, се знае много малко. Известно беше само онова, което съобщава за него в бележките към една от своите статии самият Василий Назарович. В различни енциклопедии и трудове – както руски, така и български, се упоменава, че той е „българин, полковник от инженерните войски на руската армия от времето на Екатерина II, изпълнявал специална дипломатическа мисия по фронтите на Руско-турската война от 1768 – 1774 г. Откритите от нас нови документи в руските архиви, хвърлят светлина както върху кариерата му като военен, така и на етническия му произход. Особен интерес представляват документите от личното дело на Н. А. Каразин, съхранявани в Руския държавен военноисторически архив (РГВИА) [1 – 8], осветяващи малко известна страница от неговата биография, а именно: изпълнението на специална разузнавателна мисия като дипломатически агент на Екатерина II по времето на вече започналата Руско-турска война от 1768 – 1774 г.

Каразини са дворянски род с български произход в Украйна и Русия, по наше дълбоко убеждение, базирано на реални исторически документи от онова време. Според семейните предания родоначалник на рода Каразини е бил Григорий караджа. За пръв път тази версия се лансира от сина на Василий Назарович Каразин – Филадельф, опиращ се на семейна легенда за гръцките корени (гръците фанариоти от истанбулския район Фанар²) на рода Каразини, в основата на които уж бил софийският архиепископ (митрополит) Григорий Караджа. Един от авторите на тази статия посети Вселенската патриаршия в Истанбул и разговаря с архиваря на патриаршията и с настоятеля на библиотеката, които не потвърдиха нито версията за гръцкия произход, нито наличието на архиепископ Григорий Караджа като такъв.

Проучването на публикувани и архивни източници потвърждава, че такъв софийски митрополит не е съществувал. Споменава се за някой си владика Григорий (1696 – 1701), без обаче да се дава светско име и затова едва ли той може да се свърже с родоначалника на рода Каразини. Българските църковни историци също изказват съмнения относно съществуването на пряка връзка между со-

фийския владика Григорий и Григорий Караджа, още повече, че софийският владика Григорий никога не е пътувал до Русия. Редица изследователи на рода Каразини, в това число и ние, смятат, че Григорий Караджа се е преселил в Русия през 1713 г. Обаче последвалите щателни проучвания на документи от Руския архив на древните актове (РГАДА) от 1645 до 1720 г. показват, че духовното лице митрополит или архиепископ Григорий Караджа на територията на Руската империя през този период не се е появявало, защото то иначе би било удостоено със съответното звание и статут в Русия и за него щеше да се знае.

Още Петър I през 1718 г. издава указ, в който се подчертава необходимостта да се записват всички чужденци, пребиваващи в Русия – „кой е, откъде е родом, от кое място идва“. В документите на РГАДА са запазени подробни списъци на чужденци, пристигнали в Русия да се заселят през този период. Записвало се е практически почти всичко: дори и най-обикновените монаси са се водели на отчет – с каква цел и откъде са дошли в Русия. И ако в Русия бе пристигнал „цял архиепископ“, то той не само щеше да бъде записан, но и щеше да му се окаже подобаващ на сана му прием. Много пристигнали от балканските провинции на Османската империя чужденци често си приписвали благороден произход, за да извлекат по-високи дивиденди (земи и пари) и статут при получаване на „руско гражданство“.

Така че историята с „благородния род Караджа с гръцки произход“ най-вероятно е била измислена или от самия Василий Назарович с цел да получи по-висока степен дворянско звание, или от сина му Филадельф. Редица изследователи без до-

¹ В рубриката „Научен дял“ гостува Центърът по българистика и балкански изследвания „М. Дринов“ към Харковския национален университет „Василий Каразин“. Статиите са подбрани и подредени от Центъра. Преведени са от руски език от Светлана Филчева.

² След падането на Константинопол през 1453 г. голям център на православния живот става районът Фанар (оттук и – фанариоти). Църквата „Св. Георги“ в Истанбул става през 1602 г. резиденция на Вселенския патриарх Матей II.

казателства твърдят, че името Григорий Караджа го има в списъка на московските гърци от 1708 г., но моето проучване на този списък показва, че такова име там няма, както го няма и в списъка на „нежинските“ гърци. Името Григорий Караджа не се споменава и в известните изследвания на руски и български автори, проучвали руско-българските религиозни връзки. В официалните руски документи и в семейните родословни такива като началник на рода е посочен Александър Каразин, което по-скоро отговаря на истината, като военен, преселил се в Русия, на територията на Слободските полкове за охрана на южните руски граници. В „Бумагах Екатерины“ [9] ние открихме сведения за някой си Григорий Каразин (Карадзин) – секретар на руското посолство в Австрия. Ако предположим, че именно владиката Григорий от София е избягал от турско преследване заедно със сина си Александър в Австрия, бихме могли да допуснем, че самият Александър е пристигнал в Русия от Австрия заедно с други сърби, българи, македонци. Изследователите би трябвало много внимателно да проучат списъците с военнослужещи от Слободските полкове, където, както посочват някои източници, е бил разпределен Александър. Връзката на рода Каразини с Григорий Караджа според нас е спорна и без доказателства и се базира само на семейни предания, огласени от сина на Василий Назарович Каразин – Филадельф.

За Александър Каразин има, макар и оскъдни, но документални сведения, според които той е пристигнал в началото на XVIII в. (около 1725 г. – бел. авт.) в Русия заедно с други военни преселници от Австрия. Някои източници посочват, че той участва в състава на гвардейски полк в Руско-турската война от 1735 – 1739 г., където бил ранен. През 1747 г. е произведен в чин капитан с указ на Елисавета [10]. През 1750 г. подава оставка и според някои източници се заселва в село Рубльовка, в имение, което се намира близо до Мурафа (днес Краснокутски район в Харковска област). Възможно е имението да му е подарено заедно с дворянската титла, възможно е да е било на родителите на жена му. Не се знае дали Александър е имал други деца, освен сина Назар (според други източници – Лазар). Във всеки случай, в родословната книга на Каразини нищо не пише за това.

Изучаването на родословието на Каразини, описано в документите на хералдическия департамент на Руския държавен исторически архив (РГИА), показва, че родословното дърво започва с Александър, след това идва ред на сина му Назар и внука Василий (В. Н. Каразин) [11]. В тези документи е запазено и описание на дворянския родов герб на Каразини: „Герб, който са употребявали в своите печати от 1725 до 1763 г., дворянинът, дошъл от България и заселил се в Слободските полкове в Слободска Украйна капитан Александър Каразин, и неговият син, полковник Назар

Каразин, е следният: щит, разделен от напречна черта на две. В горната дясна част на дясната страна, в златно поле е изобразен орел, който мачка с едната ли лапа земята, в другата – венец. Долната лява страна на щита с напречна черта е разделен отново на две части: в горната е гербът на България на червен фон, изправил се на задните си крака коронован лъв, в долната част на бялото поле е гръцката буква „К“, указваща името (фамилията) на лицето, използващо герба. Щитът е увенчан с гръцки шлем, говорещ за произхода на фамилията от славяни, заселили се в гръцките области на Източната империя“ [12].

Така че според нас за родоначалник на рода Каразини трябва да се смята Александър Каразин, който полага основите на рода Каразини в Руската империя, включително и на военната династия, тъй като практически всички нейни представители са участвали във всичките многобройни руско-турски войни от XVIII – XIX в. и имали военно образование.

Родът Каразини наброява десет поколения с общ брой около 100 души, живеещи днес в Украйна и Русия. В историческата литература описанието на рода се засяга в редица статии и документални материали, включително в статията на Березюк, в книгата на потомъка на рода Каразини Лариса Дешко „Каразиниана“ и в нейната статия „Дървото на живота“, както и първите публикувани архивни документи за родословието на Каразини в книгата „Василий Каразин. Живот и дейност“ [13].

Знае се, че Александър Каразин е имал син Назар (Лазар), роден през 1731 г. За неговия български произход се говори в редица документи от този период. Така например в Рескрипта на Екатерина четем: „Известно и познато да бъде на всеки, че предявителят на настоящото, Назар Каразин се намираще в Нашата военна служба от **чуждестранните народи – българската нация, от 1745 година**“ [14] [бел. авт.]. В Руския държавен военноисторически архив в Москва е запазен „полкови атестат“, т.е. личното дело на Назар Каразин, в което също се подчертава българският му произход: „Каразин е на тридесет и две лета, на служба от българската нация, от 1749 г., бил и капрал, ротен квартемистър, вахмистър, а като прапорщик през 760 г. на 1 януари е издигнат до подпоручик“ [2].

В същия атестат по-нататък се посочва: „за смела срещу неприятеля постъпка на същия 760 г. на 25 ноември става поручик, 761 г. на 1 май, капитан, 763 г. на 6 октомври, по време на службата си в походи и в битки е участвал: през 757 г. във Виловската, през 758 г. – в Кистринската, през 759 г. – в Палциховската и Франкфуртската, където е ранен в лявата ръка със сабя, през 760 г. участва в кампанията и в Берлинската експедиция, където е ранен в десния крак от куршум, през 761 г. по време на сражение с неприятеля е взет в плен, където

се и намира шест месеца, грамотно и хубаво уме да пише, във фергери³, криурехти⁴ (правилно – кригерехти – бел. авт.) и никакви съдебни и други глоби не е понасял, а заради усърдната му служба е достоен за повишение, даже повече – генерал-майор Черепов със специално донесение съобщи, че той, Каразин, по кондувита⁵ и по усърдната си служба е сред най-добрите офицери в корпуса, и със сказката си в Колегията показва, че Каразин ще остане във вечно поданство на Нейно Императорско Величество“ [2].

И по-нататък: „Поради това миналия октомври, на 21, според Указ на Нейно Императорско Величество и според определението на Държавната военна комисия същият Каразин е отстранен от военна и щатска служба и за добрата му служба и получените рани и защото той остава вечен поданик, се награждава с майорски чин, за който вече е положил клетва, и тъй като вече е получил чина си, с Указ на Нейно Императорско Величество е пуснат да отиде и да живее в Русия, където пожелае, и е изключен от полка“ [2].

От своя баща Назар научава български, гръцки и турски език. Завърша инженерно-артилерийско училище и благодарение на своите знания и умения бързо се издига във воинската йерархия. За бойни заслуги в борбата с неприятеля по време на войната на Русия срещу Англия и Прусия (1756 – 1763) става поручик, а след това – капитан, участва в много походи и битки. През 1764 г. става капитан от Биларския ландмилици⁶ военен полк и е уволнен по собствено желание с чин секунд-майор.

В свое лично донесение до императрицата Н. А. Каразин посочва, че „с паспорта на Нейно Величество бях пуснат по-рано в своето отечество България за получаването на едно наследство след смъртта на чичо ми, където и заминах през март тази година“. По-нататък Н. А. Каразин си спомня: „Но щом пристигнах на границата с Турската държава в Молдавия, тамошният управител видя в мен подозрително лице. Вмениха ми, че съм точно шпионин. В резултат в гр. Яси четири денонощия прекарах в затвора, а след това, двадесет и един дни, докато Молдавският управител успя да получи от моето отечество сведения за мен, имам поръчители, докато накрая справедливостта победи и бях пуснат да продължа своя път. Като преминах през Молдавия и Мунтянската земя⁷, пристигнах в края на юли в града, намиращ се на река Дунав – Руцук⁸, а по същото време от тази страна на Дунава в турските градове започна суматоха, свързана с война. И така, без да съм стигнал до отечеството си, връщайки се, бях принуден да търся убежище в Мунтянщината, в манастир, наречен „Куртя села Арджеш“⁹. И намиращият се там, в този манастир, архимандрит Дамаскин, имайки добро приятелство с бана на тази земя Первул Кантакузин¹⁰, не го остави да уведоми за мен, който, според писмото му от град

Букурещ, където той живее, нарочно за срещата с мен пристигна в упоменатия манастир.

Помежду разговорите се изясни следното, че когато на 6 се случи войната на Русия с турците и след първата битка между руската войска и турците, той, Кантакузин от Мунтянската земя, заедно с цялото дворянство, възнамерявал да предприеме действия срещу турците“ [3]. По-нататък Н. А. Каразин пише: „Пребивавалият преди това в Трансилвания властен архимандрит Софроний, в миналата 762-ра година, възпротивил се на превръщането на православие в уния, намиращ се в цесарската област на католическото духовенство, бил принуден, за да се опази от смърт, а народите – от нарушение на закона, да избяга в Мунтяния и тамошният управител му определил архимандрия с условието да изведе народите, несъгласни с унията, от властната Трансилвания в цесарската държава в Мунтяния. Дал на Софроний пълна власт и така той, архимандритът, от указаната година до настоящата е събрал 15 000 души, не желаещи да приемат унията; а от сформираниите от днешния цесар два хусарски и два драгунски полка, действително редовни, много от тях ежечасно дезертират при архимандрита, като всички са под неговата пълна власт днес“ [3].

³ Фергер – етап от съдебно следствие; част от съдебно дело, появила се в руското военно-криминално съдопроизводство в началото на 1710 г.

⁴ Кригерехт – военен съд, учреден с Воинския устав на Петър I през 1716 г.

⁵ Конduit (фр. conduit – поведение) – дневник, в който се вписвали недостойни постъпки на военнослужещите.

⁶ Ландмилици полкове – съществувал в Русия през XVIII в. род уседнали войски, които носели гранична служба в различни региони (Санктпетербургска, Украинска, Закамска, Сибирска, Смоленска ландмилиция и др.). През 1733 г. в състава на Закамската ландмилиция, действаша на територията на съвременната Оренбургска обл. (РФ), са сформирани Биларски, Сергиевски и Шешмински конен полк, а също и Алексеевски пехотен полк.

⁷ Мунтения (рум. Muntenia), понякога и Велика Влахия – историческа област в Румъния, източната част на историческата област Влахия, между реките Дунав (на изток и юг), Олт (на запад) и Карпатите. Граничи с Олтения, Молдова и Трансилвания.

⁸ Руцук – съвременният български град Русе на брега на Дунав.

⁹ Манастирът в Куртя де Арджеш се намира в едноименния град в Румъния. На територията на този манастир е разположен Успенският архиерейски храм – православен храм, главният на Влахия през XVI в., гробница на румънските крале.

¹⁰ Первул (Първул) Кантакузин (?–1770), велик спафарий на Влахия. През 1769 г. временно управлява Княжество Влахия, убит е в сражение срещу турците, опитвайки се да спаси руския отряд, обсаден в манастира на Коман.

По-нататък Н. А. Каразин пише, че П. Кантакузин със своята войска има намерение, преди всичко, да завладее гр. Букурещ, а също да отнеме подготовения по-рано от турците „магазин“ (в дадения случай – продоволствени складове – бел. авт.) с провизии и да затвори пътя на целия продоволствен транспорт към Константинопол и да завземе намиращите се по течението на река Дунав градове при условие, че руската армия подкрепи въстаналите, разбие турската армия и побърза да им помогне, за да удържат завзетите градове. Но за целта Каразин смята за необходимо да предостави на П. Кантакузин възможността да има пряка връзка с главнокомандващия руската армия.

„За ободряване на указаните народи в това им дело – пише Н. А. Каразин – моли той, Кантакузин, за петнадесет манифеста, отпечатани на техния език, за да се разпратят в тамошните провинции – България, Македония, Босна, Херцеговина и в Албания в самия Константинопол на славянски и на гръцки диалект, колкото може повече, като точното съдържание на тези манифести е представено от мен на Негово Сиятелство Граф Никита Иванович Панин писмено“ [4]. Тук Н. Каразин посочва, че точно той е подготвил проекта на възванието на Екатерина към славянските народи. По-нататък Каразин пише, че ако такова развитие на събитията бъде одобрено от Екатерина, то на П. Кантакузин трябва да бъде дадена гаранция, че в случай на неуспех на делото, ще му бъде предоставена възможност на него и на неговото семейство „да остане под високомонарше покровителство“.

В навечерието на Руско-турската война (1768 – 1774) Н. Каразин получава чин подполковник и по лична поръка на Екатерина II тръгва на специална разузнавателна мисия в България. Открити от нас нови документи в РГВИА показват именно неговата подготовка в Киево-Печорската лавра за въпросната разузнавателна мисия и ни позволяват да запълним съществуващите бели петна в изследванията както на самата биография на Назар Каразин, така и на рода Каразини в Руската империя, по-конкретно, както за уточняването на неговия етнически произход, така и на ролята му в качеството му на „специален агент“ на Екатерина II, изпратен в тила на турските войски с цел „повдигане на възмущението“ сред славянските народи срещу Османската империя чрез разпространяването на „Възванието“ на Екатерина към тях.

Именно в голяма част от документите, запазени в личното дело на Н. Каразин, се описва подготовката му като военен разузнавач и специален дипломатически агент в Киево-Печорската лавра под псевдонима „Симеон Пътник“, монах, пожелал да посети светите места на Балканите. Дипломатическият характер на неговата мисия се състои в това, че той имал право да води преговори с висши държавни лица в Молдавия и Влахия, по-конкретно, с великия спафарий (управляващ) на Влахия Первул Кантакузин, да му предаде както лично послание

от Екатерина – определено парично възнаграждение (в архива е запазена справка за сумата, отпусната от комисия – бел. авт.), така и нейния „Манифест“, призоваващ славянските народи от Османската империя да се вдигнат на въстание и да се освободят от турското иго.

Пак там, в лаврата, по указание на Екатерина са били подготвени над 100 екземпляра от текста на това възвание, което Каразин трябвало да разпространи чрез П. Кантакузин, живеещ в Букурещ. Преди изпращането му в Турция Каразин „всемилоствейше“ е бил издигнат в чин подполковник „заради поръчаната му важна работа и свързаните с нея опасности“ [4].

Анализът на документите от първите лица на руската държава, запазени в личния архив на Н. Каразин, свидетелстват за важността на мисията, която му е била възложена. Препоръки секунд-майора, получил от граф П. А. Румянцев, получил добавката към името си „Задунайски“ заради успеха му във войната с турците, както и графовете Григорий и Алексей Орлови. Граф П. Румянцев пише на граф Н. А. Панин, възглавяващ руската външна политика при Екатерина, че „приносителят на настоящото по служба е мой познат и благодарен човек“, когото „аз искам да препоръчам тайно на покровителството на Ваше Сиятелство, така че той при неговата употреба по служба с известен авантаж (устар. – предимство – бел. авт.) да бъде приет“ [5].

Общо в делото на Н. А. Каразин се съхраняват копия и оригинали на 18 документа, датирани от 18 ноември 1768 до 27 март 1769 г. Това са преди всичко писмото на граф П. Румянцев до граф Н. А. Панин, рескриптите¹¹ на Екатерина II до граф П. Румянцев и княз А. М. Голицин, главнокомандващ тогава 1-ва руска армия във войната с турците, но заради неговите нерешителни действия, отзован в Санкт Петербург и скоро заменен от генерал-аншеф П. А. Румянцев, в които императрицата обосновава необходимостта от разпространението на възванието сред славянските народи в Турската империя и съобщава за изпращането в тяхно разпореждане на подполковник Н. А. Каразин, който има важна мисия. Ние открихме и рескрипти на Екатерина до Киевския генерал-губернатор Ф. М. Воейков и до архимандрита на Киево-Печорската лавра Зосима Валкевич, в които императрицата възлага на генерал-губернатора и на архимандрита поръчението да преведат „Манифеста“ на руски, волошки (влахо-молдавски), славяносръбски, гръцки език и да ги разпечатат по 100 екземпляра всеки в печатницата на Киево-Печорската лавра, като подчертава, че „използваните за печатането

¹¹ Лично послание на императрицата до високопоставено лице (член на императорската фамилия, министър, митрополит и т.н.) с изразяване на благодарност или за възлагането на някакво поръчение.

хора трябва да се пазят в тайна“, и да се изпратят на княз А. М. Голицин и на граф П. А. Румянцев.

В посочените рескрипти Екатерина подчертава, че повод да се подготви и разпрати манифестът ѝ е дал Первул Кантакузин, познат с Н. Каразин от порано и готов при подкрепата на руските войски да „направи срещу турците възмущение“, за да могат славяните, живеещи в Турция, да се „присъединят към него за избавянето си от робството“. Граф Н. И. Панин, фактически дублирайки рескриптите на императрицата, дава съответните указания на граф З. Г. Чернишев, оглавяващ при Екатерина военното ведомство, на княз А. М. Голицин, на граф П. А. Румянцев, на киевския генерал-губернатор Ф. М. Воейков, в които разяснява възложената от Екатерина на подполковник Н. Каразин важна мисия, изразявайки надеждата, че „той (Каразин) по най-добрия начин ще се старее да изпълни възложена-та му от императрицата специална мисия“.

При това както Екатерина, така и граф Н. Панин вменяват на генерал-губернатора Ф. М. Воейков необходимостта, „прилагайки всички мерки за секретност“, да преведе и отпечати на изброените по-горе езици „Манифеста“, да се отнесе към него като към важно дело, изискващо „непроницаема важност“, и за „незабелязаното му (на Каразин) изпращане от Киев“ [6].

Служителят от канцеларията на Киево-Печорската лавра Веселички превежда „Манифеста“ на посочените езици, след това той е отпечатан в печатницата на лаврата, която печата не само богословски книги, но и буквари за войнишките деца, катехизиси и друга литература. Друг сътрудник на канцеларията на лаврата – Фьодор Онисимов, вероятно, отговарящ за подготовката на Н. Каразин, както личи от документите, лично (а не архимандрит Зосима) докладвал на императрицата по повод приключването на подготовката на Н. Каразин и отпътуването му в турските земи за изпълнение на възложената му задача, уповавайки се на Господа Бога и на щастливия случай.

Н. А. Каразин получава „свидетелство“ с подписа на архимандрит Зосима и подпечатано с печата на лаврата, което съдържа молба да се окаже всякакво съдействие на представилия документа: „Молим представителите на всички християнски земи и области, духовните началници, както и гражданските лица на монаха Симеон по пътя му да му дават свободен пропуск и да му позволят пребиваване в монашески манастири под християнско покровителство“ [7]. При това следва да подчертаем, че подобни документи се подписвали с по-ранни дати, отколкото издаването им реално, явно с цел дезинформация.

Минавайки предварителна подготовка в Киево-Печорската лавра и преоблечен като монах под името Симеон Пътник, като „роден във Венецианската Република, от славяноръбската нация“, Н. Каразин преминава през Молдова, Влахия и през българските земи, за да разпространи

„Манифеста“. В своето донесение до Екатерина Фьодор Онисимов съобщава, че „упоменатият подполковник, след поправяне на необходимото му облекло и пр., което трябваше да се направи за безопасното продължение на странстването му до град Букурещ, на 14 този месец тръгна в обикновено одяжание с пощата в посока Латичев, оставяйки Каменец-Подолски доста по-вляво, за да не се натъкне на конфедерати или на турци по Днестър, а при последния форпост на Ваше Императорско Величество има намерение на командира му да остави дрехите си и, преоблечен като монах, в образа на монах през Галицкия уезд да се промъкне до пустинния манастир, наречен Великия Скит, който се намира в указания уезд на самата граница с планините срещу мястото, където към Трансилвания се притиска Молдавия. Със себе си той носи даденото му от архимандрита на Киево-Печорската лавра свидетелство, един стар Псалтир, между дъските на който е скрита една грамота до бана, и една дървена манерка, с каквито странстващите по тези краища монаси си държат вода за утоляване на жаждата. Тя е с двойно дъно и служи за съхраняването на пратките, една броеница и от просто дърво направен монашески бастун, в който са скрити по десетина екземпляра от манифеста на гръцки, славяноръбски и волошки език. След пристигането му в упоменатия пустинен манастир той има намерение да помоли тамошния началник, намиращ се под ведомството на известния в Молдавия Сочавски манастир, да му даде един спътник или съпровождащ, с чиято помощ той се надява безопасно да стигне до град Букурещ или до мястото, където бан Кантакузин ще се намира“ [8].

Бидейки инженер и знаейки турски език, той получава от Екатерина II поръчението да стигне тайно в Турция, за да огледа и да направи планове на крепостите. В монашеско облекло, с израснала брада, с Псалтир в ръце и с бъчонка вода на раменете (бъчонката, както вече знаем, е имала две дъна, където са били скрити документи и чертежни инструменти), той тръгва на път пешком, прониква дълбоко на турска територия, всичко оглежда, разузнава и рисува на хартия.

В Адрианопол го хванали на разсъмване, докато прерисувал стената на една крепост. Той успял да хвърли бъчонката в храстите. По заповед на пашата едва не го побили на кол. Н. Каразин успял като по чудо да избяга от затвора, да достави в Русия своите записки и планове и да отведе със себе си 3000 арнаути (албанци) (според други източници – 300), напуснали Турция след него. Застанал начело на отряда от арнаути, Каразин по обратния път тайно влязъл в Букурещ, арестувал турския наместник Григорий Гика, противопоставил се на Русия, и заедно с целия му двор го доставил в Петербург. След участието в редица сражения, чувстввайки, че здравето му се влошава, през 1770 г. той отново излиза в оставка. Бидейки високо оценен

от висшето командване на руската армия и от самата императрица, Н. Каразин като честен, верен и храбър офицер „за особени заслуги е зачислен към дворянското съсловие“, получава званието полковник, голяма парична награда и две имения – село Кручик „от 72 къщи със селяни, които са общо 244“, и село Основинци „с 31 къщи и общо 80 души селяни, с принадлежащите им земи за вечно и потомствено владение в Ахтирската провинция на Слободско-Украинската губерния“ [15].

ЛИТЕРАТУРА

1. Российский государственный военно-исторический архив (далее: РГВИА), ф. 846, оп. 16, ед. хр. 181, лл. 572-638. [Rossijskij gosudarstvennyj voenno-istoricheskij arhiv (dalee: RGVIA), f. 846, op. 16, ed. hr. 181, ll. 572-638].
2. РГВИА, ф. 846, оп. 16, д. 1811, л. 576-577 об. [RGVIA, f. 846, op. 16, d. 1811, l. 576-577 ob.].
3. РГВИА, ф. 846, оп. 16, д. 1811, л. 578-579. [RGVIA, f. 846, op. 16, d. 1811, l. 578-579].
4. РГВИА, ф. 846, оп. 16, д. 1811, л. 612-617 об. [RGVIA, f. 846, op. 16, d. 1811, l. 612-617 ob.].
5. РГВИА, ф. 846, оп. 16, д. 1811, л. 572-572 об. [RGVIA, f. 846, op. 16, d. 1811, l. 572-572 ob.].
6. РГВИА, ф. 846, оп. 16, д. 1811, л. 627-628. [RGVIA, f. 846, op. 16, d. 1811, l. 627-628].
7. РГВИА, ф. 846, оп. 16, д. 1811, л. 636. [RGVIA, f. 846, op. 16, d. 1811, l. 636].
8. РГВИА, ф. 846, оп. 16, д. 1811, л. 637-638. [RGVIA, f. 846, op. 16, d. 1811, l. 637-638].
9. Письма и бумаги императрицы Екатерины II. – В: *Письма и бумаги императрицы Екатерины II, хранящиеся в императорской библиотеке*. СПб.: Изд. А. И. Бичков, 1873. [Pis'ma i bumagi imperatricy Ekateriny II. – V: *Pis'ma i bumagi imperatricy Ekateriny II*. – V: *Pis'ma i bumagi imperatricy Ekateriny II*

Заселил се в имението Кручик, Н. Каразин се жени за Варвара Яковлевна Ковалевская, която му ражда двама синове – Василий и Иван. Паднал от коня, само на 52 години, през 1783 г. Назар Каразин умира. Погребват го в семейната гробница в селската църква, но през 1964 г. църквата е разрушена, останките на Назар Александрович са смесени със земята и на това място построяват Кручинското селско училище.

10. Российский государственный исторический архив (СПб) (далее – РГИА), ф. 1343, оп. 23, ед. хр. 1254, л. 27. [Rossijskij gosudarstvennyj istoricheskij arhiv (SPb) (dalee – RGIА), f. 1343, op. 23, ed. hr. 1254, l. 27].
11. РГИА, ф. 1343, оп. 23, ед. хр. 1254, л. 18-26. [RGIА, f. 1343, op. 23, ed. hr. 1254, l. 18-26].
12. РГИА, ф. 1343, оп. 23, ед. хр. 1254, л. 2. [RGIА, f. 1343, op. 23, ed. hr. 1254, l. 2].
13. *Березюк, Н. М.* Достойные своего рода: (к семейному портрету Каразиных) // *Universitates*, 2003, № 1, с. 58-68; *Василий Каразин. Живот и дейност*. – София, 2005; *Дешко, Л.* Основа. Каразини: збирка статей. – Київ, 2014; *Вовк О. І.* Постать Василя Каразина в історіографії. – Х., 2016. [Berezjuk, N. M. *Dostojnyje svoego roda: (k semejnomu portretu Karazinyh)* // *Universitates*, 2003, N 1, s. 58-68; *Vasilij Karazin. Zhivot i dejnost*. – Sofia, 2005; *Deshko, L.* *Osnova. Karazini: zbirka statej*. – Kiiv, 2014; *Vovk O. I.* *Postat' Vasilja Karazina v istoriografii*. – H., 2016].
14. РГИА, ф. 1343, оп. 23, ед. хр. 1254, л. 28. [RGIА, f. 1343, op. 23, ed. hr. 1254, l. 28].
15. РГИА, ф. 1343, оп. 23, ед. хр. 1254, л. 29. [RGIА, f. 1343, op. 23, ed. hr. 1254, l. 29].

Michail Stanchev, Olga Vovk, Natalia Krasko

NAZAR ALEKSANDROVICH KARAZIN IN THE LIGHT OF NEW DOCUMENTS

(Abstract)

In the article on the basis of new documents, which were unpublished before, the ethnic origin of Nazar Alexandrovich Karazin, the father of the founder of the Kharkov Imperial University, Vasily Nazarovich Karazin, is covered. On the basis of the new documents found in the Russian State Military Historical Archive (RSMHA) from the personal fund of N. A. Karazin, the authors prove his Bulgarian, not Greek, as it was stated earlier, origin. It is Catherine's Rescript from 1768 and a description of the Karazin family tree, about which the authors write in the article and, of course, personal documents of V. N. Karazin's father – Nazar Alexandrovich, in particular his so-called “regimen-

tal certificate”. Much attention in the article is given to the preparation in the Kyiv-Pechersk Lavra of second major, and then of lieutenant colonel Nazar Karazin, to a special mission as a personal representative of Catherine during the Russo-Turkish War of 1768–1774 in Moldavia and Wallachia, his negotiations with the ruler of Wallachia Pervu Kantakuzino with the aim of raising the uprising in the Slavic provinces of the Ottoman Empire and spreading the “Manifesto” of Catherine in these provinces in order to realize the so-called “Greek project” of the Russian Empress.

Key words: new documents, Nazar Karazin, Bulgarian origin, special mission, Catherine II

Correspondence address:

Prof. Mihail Stanchev
Olga Vovk
Nataliya Krasko
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, Ukraine

Юрий Белоусов

ЕВРОПЕЙСКАТА ИНТЕГРАЦИЯ НА БЪЛГАРИЯ В ИСТОРИОГРАФИЯТА

Демократичният транзит (преходът от тоталитарен/авторитарен модел на държавно управление към демократичен) е сложен и протичащ на много нива процес, който привлича интереса не само на историците, но и на политолозите, социолозите и икономистите. Това до голяма степен обуславя методологията на изследването, която използват авторите, разглеждайки тази тема. Като при това спецификата на методите и подходите на различните автори често зависи от страната, където живеят.

Затова, класифицирайки историографията, ние се ръководим от страноведския принцип и я делим на четири групи: западна, българска, украинска и руска. Изследванията се разглеждат в два аспекта: хронологически (т.е. на какъв етап от българския курс на интеграция в ЕС са създадени дадени трудове) и проблемен (концентриране на автора върху икономическите, политическите, социокултурните елементи на този процес).

Разработките на западните изследователи по дадената тема са разделени на две подгрупи:

Първата включва разработки от общ характер, в които авторите разглеждат социално-икономическите и политическите процеси, свързани с „разширяването“ на ЕС върху териториите на страните от Централна и Югоизточна Европа (ЦЮИЕ). В тези трудове България се разглежда само в общия контекст.

В рамките на първата подгрупа, преди всичко, трябва да отбележим известната американска изследователка – политолога А. М. Вахудова [1]. В своята монография тя лансира хипотезата, че успехът на демократичните преобразования пряко зависи от действията на политическите елити, които играят много по-важна роля в живота на държавите, отколкото нейните колеги от западно-европейските страни. А ЕС на свой ред съдейства за мобилизирането и консолидирането на прозападните политически сили в региона.

Важна е също монографията на изследователите от Института „Хана Аренд“ Г. Хайдеман и К. Водичка [2]. Международен екип от учени провежда сериозна работа за сравняването на транзита на страните от ЦЮИЕ след разпадането на социалистическия лагер. Освен в качествения компаративен анализ на 11 страни от региона,

ценността на монографията е и в това, че Хайдеман и Водичка са опитни транзитолози – едни от първите, започнали да оформят теоретичната база на прехода на постсоциалистическите страни от тоталитаризъм към демокрация. Авторите стигат до извода, че евроинтеграцията се е превърнала в своеобразен „маркер“ за консолидирането на споменатите страни от бившия соцлагер.

Политолозите от Кралския университет в Белфаст К. Чива и Д. Финмор [3] в съвместна монография, анализирайки резултатите от разширяването на Европейския съюз на изток, правят сравнение на позитивните и негативните явления, появили се в структурата му след приемането на България и Румъния през 2007 г. Съпоставени са също данни, засягащи отделянето на дотации от фондовете за конвергенция на икономиките на новите държави членки.

Сътрудничката на Университета в Бостън, професорът по социология Д. Вепиак-Беловолска [4], в една от своите статии проследява динамиката на промените в нивото на благосъстоянието в бедните страни от ЕС, към които отнася Латвия, България и Румъния. Изследователката прави извода, че намаляването на жизненото равнище при приемането на пълноценното членство е неминуем процес, като по-нататък всичко зависи от това ще успее ли държавата „да запази дишането си“ и да продължи работата над съответния стандарт на структурата.

В колективната си статия македонските икономисти Г. Петревски, Я. Богоев и Д. Тевдовски [5] лансират хипотезата за ползата от т.нар. „шокова терапия“ за страните, преживяващи преходен период. Икономическите сътресения от различен характер предизвикват засилване на парично-кредитната и фискалната политика, твърдо фиксиране на валутния курс. Според авторите подобен сценарий на икономическите реформи е необходим на държавите, изпитващи най-големи проблеми в преустройството на икономиката.

Втората подкатегория съдържа научни публикации, в които авторите анализират проевропейските реформи, които се провеждат от българските правителствени кабинети, започвайки от 1997 г., както и причините за неуспеха на някои преобразования, техният резултат и последици.

В съвместна монография [6] професорът политолог С. Кацикас и неговият колега П. Саяни-Дейвис се опират на широк спектър от източници, отделяйки специално внимание на личните си разговори с ключови фигури, влияещи на външната политика на България както по времето на тоталитаризма и „студената война“, така и в периода на демократизация.

Професорът от Католическия университет в Сеул Б. ДеДоминикис [7] в своя статия, използвайки метода на ретроспекцията, извежда тезата, че тоталитарното наследство на България към днешна дата играе важна роля в общественно-политическия и икономическия живот на страната. При формална демократичност българската политическа култура, смята авторът, силно се различава от западноевропейския модел по това, че неин фундамент е култът към силния лидер, докато на Запад господства властта на правните норми.

Проблемите по пътя на българската евроинтеграция са разгледани и в общата статия на английския икономист Д. Пападимитриу и политолога Е. Гатева [8]. Изследователите съсредоточават вниманието си върху причините за изоставането на България и Румъния от другите бивши социалистически страни по пътя на европейската интеграция. Авторите са на мнение, че незавършеността на реформите, необходими за покриване на критериите от Копенхаген, в дадения случай може да бъде игнорирана, тъй като при „невключване“ на тези страни в състава на ЕС, те могат изобщо да излязат от влиянието на западния свят.

В друга своя статия [9] Гатева лансира хипотезата, че системата на своего рода „наказания“, предвидена при липсата на успех в процеса на европейската интеграция, е демотивиращ фактор за продължаването на реформите. Опирайки се на интервюта с високопоставени длъжностни лица и анализирайки ключови документи на ЕС, изследователката задава въпроса за актуалността на подобна система на контрол за бъдещите членки на Съюза.

В общ свой труд [10] американските политолози Ф. Левица и Г. Поп-Елчеца привеждат статистически данни, въз основа на които сравняват темповете на реформите през 1990 – 2000 г. в България и Румъния с държавите от „Вишеградската група“, от Прибалтика, както и със Западните Балкани. Разглежда се включително и ситуацията с потоците бежанци, която в голяма степен засегна България и Румъния в контекста на миграционната политика на ЕС. Същите изследователи в друг свой труд [11] анализират механизмите на влияние на Европейския съюз върху новопостъпилите държави в контекста на спазването на законите и правилата на ЕС. В процеса на изследването авторите стигат до извода, че влиянието на ЕС върху развитието на демокрацията и модернизирването на системата на управление в бившите социалистически страни е било най-силно на етапа, който

предшества влизането в ЕС. След тяхното присъединяване ЕС отслабва контрола, предоставяйки на новите членове повече самостоятелност при провеждането на по-нататъшните реформи.

Особеностите на българския инвестиционен климат на ранния етап след влизането в ЕС се проучват от македонските икономисти А. Биценис и Й. Марангос [12], а след 9 години статия по същата тема публикуват и американските изследователи З. Фелипиано и Н. Дойч [13]. Въпреки хронологичната разлика както македонските, така и американските автори отбелязват едни и същи рискови фактори за чуждестранните инвеститори: „непрозрачната“ данъчна система и корупцията в данъчните служби, слабото развитие на определени сектори на икономиката, свидетелстващо за неизгодността на инвестициите.

Българският инвестиционен проблем също така се разглежда и от университетския професор Коруин и сътрудника на Конференцията на ООН по търговията и развитието (ЮНКТАД) К. Калотай. В своя статия [14] последният твърди, че слабият приток на чуждестранни капитали в тези страни е пряко свързан с бавните темпове на трансформация на икономиката от планово-управляема в пазарна. Освен това според проф. Калотай по-успешните страни в Европейския съюз не желаят да си създават конкуренти, способни да ги изтласкат от водещите позиции на пазарите в Евросъюза (особено в текстилната и обувната промишленост).

Заплаха за България от евроскептицизма вижда Н. Нанчева, професор по политология в Лондонското училище по икономика и политически науки. В своя статия [15] тя доказва, че общоевропейският проблем с мигрантите се е превърнал в истинско изпитание за здравината и стабилността на ЕС и на неговите институции. Допълнителен проблем на България в тази връзка създава нейното географско положение (границата с Турция), а според Дъблинското споразумение всяка от страните – членки на ЕС, е задължена да решава въпросите с бежанците, влезли на нейна територия. Отказът на българското правителство през 2015 г. да пропусне бежанци и затварянето на държавната граница предизвикаха вълна от критики от страна на някои страни – членки на ЕС, за нарушаване на миграционната политика. Възникна въпросът за националния приоритет пред наднационалния. И това несъмнено влияе върху контекста на по-нататъшните отношения на България с европейските ѝ партньори.

В българската историография сред първите, засегнали темата за европейската интеграция на България, са историците от Софийския университет „Св. Климент Охридски“ Е. Калинова и И. Баева [16]. Тяхната монография обхваща периода от историята на България от началото на Втората световна война до 2010 г., затова на разглежданата от нас тема са посветени само отделни малки раздели. Изследователките разглеждат мерките по

стабилизацията на икономическата ситуация през „Виденовата зима“ (1996 – 1997), инициирани от правителството на СДС в края на 90-те години. Авторките правят извода за липсата на каквато и да било осезаема ефективност на тези мерки в първите години от премиерството на Ив. Костов, на основата на данни от икономическата статистика.

В отделна статия [17] И. Баева разглежда вече пряко българския транзит от 1989 до 2009 г. В хронологичен ред изследователката описва в общи линии посттоталитарната криза, която обхваща страната, политическата борба между БСП и СДС и поемането на курс към влизане в НАТО и ЕС. Присъединяването на България към тези структури се възприема от Баева като ново външно предизвикателство.

По-обстойно български изследователи разглеждат периода след влизането на Република България в ЕС, като се анализират вече не само реформите, но и системата за взаимодействие между България и ЕС. Докторът по икономика и директор на Агенцията за вътрешен финансов контрол на Република България Л. Тонева-Методиева [18], анализирайки механизмите на сътрудничеството между България и европейските ѝ партньори, стига до извода, че България не е равноправен участник в системата на ЕС. И това може негативно да се отрази върху качеството на по-нататъшните реформи и на обществените настроения в страната. Политологът Д. Костова [19], обратното, е привърженичка на твърдия контрол върху българския политически елит от страна на ЕС, тъй като според нейната хипотеза българският народ повече вярва на европейските институции, отколкото на своето правителство. Директорката на Агенцията по вътрешен финансов контрол на Република България, докторът по икономика Т. Хубенова-Делисивкова [20] също смята, че добрите макроикономически показатели на страната в първите години на членството в ЕС са, преди всичко, заслуга на механизмите за контрол от страна на Европейската комисия.

Докторът по икономика, професорът от Института за икономически изследвания при БАН Е. Панушев [21], занимаващ се с икономическите елементи от европейската интеграция на балканските страни, прави обзор на търговските приоритети на България и на техните изменения в периода 2007 – 2015 г. Авторът стига до оптимистичното заключение, че страната се е превърнала във важно звено от глобалните вериги на стойността (ГВС) на Балканите и подпомага разширяването на европейския пазар на стоки и услуги към Западните Балкани (най-много – към Сърбия и Македония, които са официални кандидати за влизане в ЕС).

Украинската историография по разглежданата тема е представена със сравнително малко работи. Преди всичко трябва да отбележим статията на лвовския историк, доктора на историческите науки И. Тодоров [22], в която се подчертава важната роля на европейската и евроатлантическата инте-

грация за България като фактори за изграждането на демократично правово общество. Важно е също така да споменем и статията на одеския историк, кандидата на историческите науки М. Милова [23], където като основен показател за успеха на реформите авторката посочва дейността на политическия елит, който успява в условията на силна конфронтация на политическите сили да насочи дейността си към постигането на главната цел – влизането в ЕС.

В статия на друга украинска изследователка, доктора на политическите науки и сътрудник на Черновецкия национален университет „В. Бурдяк“ [24], се определят общите за България и Украйна сложности, които пречат на сътрудничеството с НАТО и ЕС: такива като корупцията и високият процент на проруски симпатии.

Въпроса за сходството на българския и украинския транзит развива в статията си професорът от Катедрата по философия и политология на Харковската държавна академия за култура А. Романюк [25]. Той акцентира вниманието върху разликите и общите черти в политическата система на двете страни. Авторът смята, че именно благодарение на структурирането на властта и на консолидирането на демократичните сили България е успяла да изпревари Украйна в процеса на реформите.

Харковският изследовател, кандидатът на историческите науки от Харковския национален университет „В. Н. Каразин“ Д. В. Ченчик [26] пръв обобщава теоретичната база на европейската интеграция на България. Той се отдалечава от методологичните принципи, които следва болшинството постсъветски руски и украински автори, и анализира проблема от гледна точка на теориите за европейска интеграция, като неофункционализма и междуправителствения подход.

Сред руските автори първи изследователи на постсоциалистическите трансформации в ЦЮИЕ още от 90-те години са сътрудниците на Института по славянознание и балканистика към РАН Е. Валева, Ю. Зудинов [28], Ю. Новопашин [27]. Те разглеждат България в общия контекст на страниите от бившия соцлагер. Тъй като техните трудове са публикувани още преди приемането от българското правителство на курс към евроинтеграция, изложението на материала е доста повърхностно и се ограничава до изброяването на факти, без сериозен анализ на причинно-следствените връзки.

В по-късен период Е. Валева [29], използвайки като пример политическите борби в страната в периода 2001 – 2007 г., стига до извода, че в България липсва разделение на партиите на „десни“ и „леви“, а риториката и идеологията се сменят по необходимост, с цел привличане на електората. В друга нейна статия [30] се разкриват последиците от влизането на България в Евросъюза и съответните проблеми, които чакат решение. Освен това, на базата на социологически данни е представен малък фрагмент от информация за настроенията в

българското общество относно трудностите, които преживява страната във връзка с възлагането на нови задължения върху нея.

Отделно следва да отбележим статията на И. Баторшина [31]. Авторката е на мнение, че приемането на България и Румъния в ЕС е преди всичко резултат на лоялната политика на институциите на Съюза към кандидатите, а именно: създаване на предприєдинителни фондове за финансиране на реформите (ФАРЕ, ИСПА, САПАРД) специално за страните от ЦЮИЕ и разработване на индивидуални планове за работа с всяка страна кандидат в съответствие с нейните възможности.

Освен в монографии и статии, някои аспекти на българската евроинтеграция се разглеждат и в дисертациите на В. Генова-Михалева [32], Н. Давидова [33], В. Алексиев [34], Е. Георгиева [35]. Авторите обаче не се концентрират пряко върху европейския курс на България, а се ограничават с тезисно излагане на предпоставките и причините за дадени процеси в контекста на евроинтеграцията. При това заради хронологичната си ограниченост (2011 г.) тези дисертации не могат да бъдат актуални към днешна дата.

Правейки общи изводи върху изследвания историографски масив, трябва да отбележим следното:

Трудовете на западните учени са написани основно от икономисти и политолози, а не от историци. Това обуславя методологичната база и ракурса, от който авторите разглеждат обекта на изследването. Вследствие на това съществен недостатък на повечето разработки е отсъствието в „инструментарияма“ на учените на методите и принципите именно на историческото изследване. Трябва също така да упоменем, че работите на западните автори са публикувани след приемането на България в ЕС. Договорът за влизането на България в ЕС от 1 януари 2007 г. свидетелства за успехите на страната в практическото реализиране на курса към европейска интеграция. Българският опит придобива все по-голямо практическо значение за региона на ЦЮИЕ.

Украинската историография по темата за европейската интеграция на България, освен такива позитивни черти, като комплексният подход към изучаването на българския транзит, качественият компаративно-структурен анализ на подобни процеси на демократичния транзит на България

и Украйна и използването на съвременните източници, има и редица съществени недостатъци. Това, преди всичко, са доста слабата методологична база и недостатъчната научна обработка на материала. Наблюдава се излагане на фактически материал в хронологичен ред, използват се статистически, социологически, електорални данни, но липсват обосновки на определени числени показатели.

Българските изследователи, за разлика от своите чуждестранни колеги, имат възможност да наблюдават процесите на европейската интеграция „отвътре“. Въпреки това в техните трудове също има определени недостатъци. Основният е доста повърхностното изложение на събитията. Изложените факти се преплитат с икономически, политически, социални аспекти на евроинтеграцията, вниманието се концентрира върху статистически и електорални данни, без надлежащия анализ.

Колкото до руската историография по дадената тема, тук трябва да отбележим хронологичната ограниченост. В повечето работи горната хронологична рамка е 2007 г. (годината на ратифицирането на договора за влизането на България в ЕС). Изследването на процесите, които текат в страната след влизането ѝ в ЕС, не се анализират от авторите подобаващо. Акцентът се поставя върху „личния фактор“: реформаторските процеси се възприемат като резултат от договорката между политическите групировки. Влизането в ЕС се възприема от някои руски изследователи не като постижение, а като загуба от България на нейната самостоятелност в сферата на вътрешната и външната политика.

В заключение можем да направим извода, че масивът от научни трудове по изследвания проблем е достатъчно обемен и се отличава по авторските подходи за осветляването на определени процеси, които протичат в България в изследвания период. Това е обусловено както от профила на изследователите, така и от историографските традиции. В значителна степен на определени трудове влияе и държавната идеология (това се отнася, преди всичко, за руските разработки). Но, съчетавайки всички посочени групи в рамките на научното изследване, учените имат възможност да създадат комплексна картина на процеса на евроинтеграцията на България.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вахужева, А. М. Нерозділена Європа. Демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму. / пер. з англійської Т. Цимбал. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2009. 379 с.
2. From Eastern Bloc to European Union: comparative processes of transformation since 1990 / ed. By Heydemann G., Vodička K. New York: Berghahn Books, 2017. 416 p.
3. The European Union's 2007 Enlargement / ed. by Chiva C., Phinnemore D. Abingdon: Routledge Taylor & Francis Group, 2012. 122 p.
4. Weziak-Bilowolska D. Spatial variation in EU poverty with respect to health, education and living standards // Social Indicators Research, 2016, No. 2, pp. 151-179.
5. Petrevski, G., J. Bogoev, D. Tevdovski. The transmission of foreign shocks to South-Eastern European economies // Empirica, 2015, No. 4, pp. 747-757.

6. *Katsikas, S., P. Siani-Davies.* Negotiating diplomacy in the New Europe. London: I. B. Tauris, 2011. 150 p.
7. *DeDominicis, B. E.* State authority in Bulgaria: a post-colonial Balkan national community // *International Journal of Interdisciplinary Studies*, 2015, No. 1, pp. 21-37.
8. *Papadimiriou, D., E. Gateva.* Between Enlargement: Led Europeanisation and Balkan Exceptionalism: An Appraisal of Bulgaria's and Romania's into the EU // *Perspectives on European Politics and Society*, 2009, No. 2, pp. 152-166.
9. *Gateva, E.* Post-accession conditionality – translating benchmarks into political pressure? // *East-European Politic*, 2013, No. 4, pp. 420-442.
10. *Levitz, P., G. Pop-Elches.* Monitoring, Money, Migrants: Countering Post-Accession Backsliding in Bulgaria and Romania // *Europe-Asia Studies*, 2010, No. 3, pp. 461-479.
11. *Levitz, P., G. Pop-Elches.* Why no backsliding? The European Union's impact on democracy and governance before and after accession // *Comparative Political Studies*, 2009, No. 4, pp. 457-485.
12. *Bitzenis, A., J. Marangos.* The role of a risk as an FDI barrier to entry during transition: the case of Bulgaria // *Journal of economic issues*, 2008, No. 2, pp. 499-508.
13. *Feliciano, Z., N. Doytch.* EU accession and foreign-owned firms in Bulgaria // *Post-communist studies*, 2017, No. 4, pp. 392-404.
14. *Kalotay, K.* FDI in Bulgaria and Romania in the wake of EU accession // *Journal of East-West Business*, 2008, No. 1, pp. 5-40.
15. *Nancheva, N.* Bulgaria's response to refugee migration: institutionalizing the Boundary of Exclusion // *Journal of Refugee Studies*, 2016, No. 4, pp. 549-567.
16. *Калинова, Е., И. Баева.* Българските преходи 1939-2010. София: Парадигма, 2010. 542 с. [*Kalinova, E., I. Baeva.* Balgarskite prehodi 1939-2010. Sofia: Paradigma, 2010. 542 s.].
17. *Баева, И.* Две десетилетия български преход – предпоставки, проблеми, равностметка [*Baeva, I.* Dve desetiletia balgarski prehod – predpostavki, problemi, ravnosmetka] // *Дриновский збірник*. Т. IV. Харків–Софія: Академ. видавництво ім. проф. Марина Дринова, 2011, с. 330-341.
18. *Toneva-Metodieva, L.* Beyond the carrots and sticks paradigm: Rethinking the cooperation and verification mechanism experience of Bulgaria and Romania // *European Politics and Society*, 2014, No. 4, pp. 534-551.
19. *Kostova, D.* Report on Bulgaria: Elites' Europeanness and their trust in institutions // *Historical Social Research*, 2016, No. 4, pp. 239-253.
20. *Хубенова-Делисикова, Т.* Финансовата интеграция на България в ЕС: проблеми и перспективи за участието в Икономически и паричен съюз // *Списание на Българската академия на науките*, 2017, № 3, с. 42-50. [*Hubenova-Delisikova, T.* Finansovata integratsia na Bulgaria v ES: problemi i perspektivi za uchastieto v Ikonomicheski i parichen sayuz // *Списание на Българската академия на науките*, 2017, No. 3, s. 42-50].
21. *Панушев, Е.* Външноикономическата ориентация на България в условията на членство в Европейския съюз и участие в глобалните стойности вериги // *Списание на Българската академия на науките*, 2017, № 3, с. 59-65. [*Panushev, E.* Vanshnoikonomichestkata orientatsia na Bulgaria v usloviyata na chlenstvo v Evropeyskia sayuz i uchastie v globalnite stoynostni verigi // *Списание на Българската академия на науките*, 2017, No. 3, s. 59-65].
22. *Тодоров, И. Я.* Евroatлантична интеграция Болгарии как складова модернизацийных процесів // *Дриновський збірник*. Т. IV. Харків–Софія: Академ. видавництво ім. проф. Марина Дринова, 2011, с. 373-378.
23. *Милова, М. И.* Болгария – ЕС: ожидания и результаты присоединения // *Дриновський збірник*. Т. IV. Харків–Софія: Академ. видавництво ім. проф. Марина Дринова, 2011, с. 379-384.
24. *Бурдяк, В. І.* Політика постсоціалістичних України і Болгарії в руслі європейської інтеграції та системи безпеки // *Дриновський збірник*. Т. IV. Харків–Софія: Академ. видавництво ім. проф. Марина Дринова, 2011, с. 385-398.
25. *Романюк, О. І.* Посткомуністичні трансформації Болгарії та України: компаративний аналіз // *Дриновський збірник*. Т. IV. Харків–Софія: Академ. видавництво ім. проф. Марина Дринова, 2011, с. 362-373.
26. *Ченчик, Д. В.* Интеграция Болгарии до евroatлантичных структур: погляд з Брюсселя та країн-учасниць ЄС // *Дриновський збірник*. Т. IX. Харків–Софія: Академ. видавництво ім. проф. Марина Дринова, 2017, с. 321-337.
27. *Зудинов, Ю. Ф., Е. Л. Валева.* Болгария в середине 90-х годов: по-прежнему на перепутье // *Политический ландшафт стран Восточной Европы середины 90-х годов / отв. ред. Ю. С. Новопашин.* Москва: Институт славяноведение и балканистики РАН, 1995. 216 с. [*Zudinov, Ju. F., E. L. Valeva.* Bolgarija v seredine 90-h godov: po-prezhnemu na pereput'e // *Politicheskij landshaft stran Vostochnoj Evropy serediny 90-h godov / отв. red. Ju. S. Novopashin.* Moskva: Institut slavjanovedenie i balkanistiki RAN, 1995. 216 s.].
28. *Зудинов, Ю. Ф.* Болгария: политические метаморфозы первого пост-тоталитарного пятилетия // *Политический ландшафт стран Восточной Европы середины 90-х годов / отв. ред. Ю. Ф. Зудинов.* Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН, 1997, с. 12-54. [*Zudinov, Ju. F.* Bolgarija: politicheskie metamorfozy pervogo post-totalitarnogo pjatiletija // *Politicheskij landshaft stran Vostochnoj Evropy serediny 90-h godov / отв. red. Ju. F. Zudinov.* Moskva: Institut slavjanovedeniya i balkanistiki RAN, 1997, s. 12-54].
29. *Валева, Е. Л.* Постсоциалистическая Болгария: надежды и разочарования // *Славянский мир в третьем тысячелетии. Межкультурный и межконфессиональный диалог славянских народов.* Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН, 2011, с. 18-29. [*Valeva, E. L.* Postsocialisticheskaja Bolgarija: nadezhdy i razocharovaniya // *Slavjanskij mir v tret'em tysjacheletii. Mezhhul'turnyj i mezhhkonnessional'nyj dialog slavjanskih narodov.* Moskva: Institut slavjanovedeniya i balkanistiki RAN, 2011, s. 18-29].
30. *Валева, Е. Л.* Системная трансформация в Болгарии: от смены власти до вступления в Европейский Союз (1991-2007) // *Общественные трансформации в странах Центральной и Юго-Восточной Европы (90-е годы XX века – начало XXI столетия) / под ред. Ю. С. Новопашина.* Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН, 2008, с. 22-85. [*Valeva, E. L.* Sistemnaja transformacija v Bolgarii: ot smeny

- vlasti do vstuplenija v Evropejskij Sojuz (1991-2007) // Obshhestvennye transformacii v stranah Central'noj i Jugo-Vostochnoj Evropy (90-e gody XX veka – nachalo XXI stoletija) / pod red. Ju. S. Novopashina. Moskva: Institut slavjanovedenija i balkanistiki RAN, 2008, s. 22-85].
31. *Баторшина, И. А.* Основные этапы восточноевропейского расширения ЕС // Ретроспектива. Всемирная история глазами молодых исследователей, 2009, № 4, с. 81-91. [*Batorshina, I. A.* Osnovnye jetapy vostochnoevropejskogo rasshirenija ES // Retrospektiva. Vsemirnaja istorija glazami molodyh issledovatelej, 2009, No. 4, s. 81-91].
32. *Генова-Михалева, В. Л.* Система образования в Болгарии в условиях европейской интеграции: организационно-управленческие аспекты: дисс. канд. эконом. наук. Москва. 184 с. [*Genova-Mihaleva, V. L.* Sistema obrazovanija v Bolgarii v uslovijah evropejskoj integracii: organizacii: organizacionno-upravlencheskie aspekty: diss. kand. ekonom. nauk. Moskva. 184 s.].
33. *Давыдова, Н. А.* Общественно-политическое развитие Болгарии в контексте международных отношений: дисс. канд. ист. наук. Москва, 2007. 178 с. [*Davydova, N. A.* Obshhestvenno-politicheskoe razvitie Bolgarii v kontekste mezhdunarodnyh otnoshenij: diss. kand. ist. nauk. Moskva, 2007. 178 s.].
34. *Алексеев, В. Н.* Вхождение Болгарии в Европейский союз: основные аспекты внутренней и внешней политики: дисс. канд. ист. наук. Краснодар, 2009. 234 с. [*Alekseev, V. N.* Vhozhdenie Bolgarii v Evropejskij sojuz: osnovnye aspekty vnutrennej i vneshnej politiki: diss. kand. ist. nauk. Krasnodar, 2009. 234 s.].
35. *Георгиева, Е. С.* Трансформация медиа Болгарии в условиях европейской интеграции: дисс. канд. полит. наук. СПб., 2011. 195 с. [*Georgieva, E. S.* Transformacija media Bolgarii v uslovijah evropejskoj integracii: diss. kand. polit. nauk. SPb., 2011. 195 s.].

Yuri Belousov

EUROPEAN INTEGRATION OF BULGARIA IN HISTORIOGRAPHY

(Abstract)

The article deals with works devoted to various aspects of Bulgaria's European integration in the context of democratic transition. The works differ not only in the profile of the authors, but also in the research methods used. The goal of the article is the classification the historiographic array and identification the main features inherent in

various groups of publications. In addition to the methodological features of the presentation of the material, some authors are influenced by the ideology of residence country.

Key words: Bulgaria, European Union, integration, reforms, accession, control

Correspondence address:

Yuri Belousov
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, Ukraine
E-mail: yuriibelousov94@gmail.com

Сергей Лиман, Анатолий Порфиненко

МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ НА БАЛКАНИТЕ В СРЕДНИТЕ ВЕКОВЕ В ТВОРЧЕСТВОТО НА МИХАИЛ ПЕТРОВ И МАРИН ДРИНОВ

Историята на Балканския полуостров от дълбока древност до наши дни властно държи в напрежение умовете на учени от различни континенти. Ще повторим след тях неоспоримата аксиома: международните отношения в този регион са оказвали и продължават да оказват съществено влияние върху европейската и световната политика. Ахейската колонизация и гръко-персийските войни, славянските миграции и разгромът на хилядолетната Византия от османлиите, пистолетният изстрел на Гаврило Принцип, станал повод за избухването на Първата световна война, и неотдавнашните промени в статута на Косово – това е далеч непълният списък на събитията, които продължават да бъдат предизвикателство за оръжията на воините и намеренията на политиците, за енергичното перо на любознателния изследовател. Като при това особена епоха в историята на международните отношения в този регион се оказва Средновековието.

Един от големите научни центрове за изучаване на историята на международните отношения на Балканския полуостров през средните векове традиционно е бил Харковският университет. Открит през 1894 г., от недрага му се формира цяла плеяда от изследователи, посветили творчеството си на тази тематика. Но първите по време учени, представили цялостни, разгърнати, завършени концепции за историята на международните отношения на средновековните Балкани, са професорите Михаил Назарович Петров (1826 – 1887) и Марин Стоянов Дринов (1838 – 1906). Техните концепции, въпреки някои различия, оказват голямо влияние върху тематиката и трактовката на много последвали ги изследвания.

Компаративният анализ на балканските концепции на М. Петров и М. Дринов още не е станал предмет на специален историографски труд. В дореволюционната, съветската и съвременната украинска наука достатъчно добре е проучено творчеството на М. Петров като специалист по обща история [1, 9]. Особено важни в този смисъл са кандидатските дисертация на М. К. Кеда и Н. В. Остапов, посветени на приноса на М. Н. Петров за развитието на историческата наука [2], монографиите на П. Стелмах [3] и на В. А. Потулницки [4] с анализ на историософските възгледи на украин-

ските историци. За разлика от научното наследство на специалиста по обща история М. Петров, балканистичният вектор в творчеството на М. Дринов априори се изучава в историографията доста по-активно. Различни аспекти от неговата научно-педагогическа дейност подробно се разглеждат в редица статии, монографии, обобщаващи трудове [5], вкл. и в контекста на изследваните от него отделни проблеми: от историята на България, на Сърбия, от византистиката, балканистиката като цяло [6]. Тази дейност е проучвана и като част от медиевистиката и славянознанието в Русия и Украйна [7, 16, 18]. Забележително събитие в славянознанието беше и издаването на отделна монография от Л. В. Горина, посветена на М. С. Дринов [8, 19].

Поради липсата в историографията на компаративен анализ на балканистичните концепции на М. Петров и М. Дринов, целта на тази статия е да представи същността на тези концепции и да обясни в каква степен те отразяват прогресивните тенденции на съвременната им наука.

Михаил Петров и Марин Дринов са били колеги, но не връстници: първият започва своята научно-педагогическа дейност в Харковския университет почти четвърт век преди втория. Михаил Назарович Петров е роден през 1826 г. във Вилно в семейството на офицер [9]. През 1844 г. завършва гимназия в родния си град, а през 1848 г. – Историко-филологическия факултет на Харковския университет [10]. Именно от студентската скамейка датира интересът на М. Петров към средновековната история: кандидатска степен той получава за труда си „Цивилизацията на гало-франките по времето на Мерovingите“. Ученик на А. Рославски-Петровски, М. Н. Петров е оставен в Катедрата по обща история, за да се подготви за магистърска степен (1848 – 1849). През 1850 г. след защитата на магистърската дисертация „За характера на държавната дейност на Людовик XI“ той става „адюнкт“ към Катедрата по обща история [11].

През 1858 – 1860 г. Петров е в задгранична научна командировка, след завръщането си от която през 1865 г. защитава докторска дисертация на тема „Най-новата национална историография в Германия, Англия и Франция“. След тази защита М. Петров получава званието „екстраордина-

рен професор“ (1866), а след това и „ординарен“ (1867) професор към Катедрата по обща история на Харковския университет. Професор в тази Катедра той остава още около двадесетина години, до смъртта си [12, 21].

Историята на средните векове, а от средата на 1860 г. и историята на Ранното Ново време заемат ключово място и сред учебните курсове на М. Петров [13]. Студентите му, дори в последните години от живота му, са запомнили М. Петров като изключителен педагог [14]. Той е автор на първото по украинските земи учебно помагало „Лекции по световна история“ (посмъртно издание от 1887 г.). Вторият том от това помагало е посветен на историята на средните векове.

За разлика от много чужди и руски учебни издания с подобен характер, в своите „Лекции“ М. Петров включва материал, посветен на чуждестранните славяни и на Византия. По обема си този материал съответства примерно на разделите по история на страните от Западна Европа. Такова съсредоточаване върху съдбата на славянските народи и Византия изцяло съответства на концептуалните подходи на харковския учен, подчертаващ огромната роля, която изиграват Византия и славянските народи през Средновековието.

В тълкуванията на М. Петров Византийската империя, като най-голямата балканска държава, става, преди всичко, носителка на висока култура и образование [15], „жив учител на средновековна Европа, и при това не само на нейната източна, но и на западната ѝ половина“ [15, с. 71]. Тези културно-образователни „общоевропейски заслуги“ на Византия харковският учен смята за особено забележителни в нейните взаимоотношения със славянските и арабските народи: „На голяма част от славянските племена тя предава своята литература, наука, политически идеи и църковно устройство, а на арабите – не само своята умствена, но и материалната си култура“ [15, с. 71]. Образователното и културно влияние на Византия върху други народи М. Петров смята за „много по-голямо“ от това на нейната предшественичка – Римската империя [15, с. 71]. Подобни схващания влизат в противоречие с разпространените тогава в европейската наука идеи на Едуард Гибън, който разглежда историята на Византия като период на хилядолетно разложение и регрес [16].

Интересувайки се малко от социално-икономическите аспекти, М. Петров показва в „Лекциите“ си, преди всичко, международните отношения и особеностите на организацията на държавната власт, което като цяло отразява подходите на неговите съвременници. Той последователно разглежда такива важни въпроси, като славянското колонизиране на Балканите, образуването на първите южнославянски държави, сблъсъците на тези държави едни с други и с Византия, нападенията на арабите, азиатските номади и русите, процеса на християнизация, кръстоносните походи, засил-

ването на османската заплаха и, накрая, разгрома от османските турци на Византийската империя и завземането на Константинопол. С превземането на последните балкански държави от турците през XV в. и със създаването на Османската империя, според М. Петров, „завършват средните векове като период на образуване на нови държави в Европа“ [15, с. 239]. По такъв начин, международните отношения на Балканите са положени в основата на неговите периодизации и в оформянето на хронологичните граници на един ключов от световната история етап.

За славистите като цяло и за българистите в частност значителен интерес предизвикват оценките на М. Петров за особеностите на славяно-византийските отношения. Ученият правилно оценява значимите мащаби на славянското колонизиране на Балканския полуостров през VI – VII в., неговия широк географски обхват. Обаче, обективно сравнявайки и смятайки за равноценна ролята на славянската колонизация на Византия и ролята на германските завоевания на Запад, М. Петров не проучва достатъчно въпроса за влиянието, което оказват славянските преселници върху промените в социалните отношения и широкото разпространение на общината. В неговото схващане това се свежда до доста аморфното твърдение, че „славянската стихия“ обновява със „своите свежи сили изродената кръв на туземното франко-илирийско население“ [15, с. 76], и, за разлика от византийците и германците, славяните демонстрират „силна склонност към обществено равенство и обществена свобода“ [15, с. 90]. Като при това М. Петров погрешно допуска разпространеното в историографията от неговото време и срещашо се дори в творчеството на Л. Ранке мнение за славянския произход на император Юстиниан [15, с. 76]. Окончателно това мнение ще бъде опровергано едва в края на XIX век [17].

За разлика от благотворните за славяните културни и конфесионални отношения с гърците [15, с. 86], политическите отношения между Византия и българите от времето на появата им на Балканите М. Петров тълкува като враждебни [15, с. 79, 80, 90, 92, 93, 227, 231, 232, 235]. Това се обяснява, вероятно, с недостатъчното познаване от учения на исторически източници, отразили, наред с периодите на противопоставяне, периодите на сближаване между двете държави. В същото време като причини за това, че първи по време славянските държави възникват именно на Балканите, М. Петров посочва не само въоръжената византийско-славянска борба, но и влиянието, което имала „близостта с Византия, с нейните развити държавни форми“ [15, с. 91]. Затова и именно Българската държава на Аспарух (681) М. Петров правилно определя като „най-древната южнославянска държава“, а като най-видни нейни представители – Борис, разпространил православието в България, и Симеон, приел титлата „цар“ [15, с.

91, 92]. За разлика от Първото българско царство, историята на Второто българско царство, родено в борбата срещу византийското владичество, М. Петров нарича „само временно избухване на народните сили“ [15, с. 232].

Ученият признава огромната роля на България за разпространението на културата и образованието сред другите славянски народи. В същото време приемането на католицизма от хърватите срещу православния избор на сърбите насочва „понагаташната им съдба по различни пътища“ [15, с. 98]. С други думи, конфесионалният вектор в международните отношения на Балканите М. Петров смята за един от ключовите. Това се отнася и за причините за завземането на Константинопол от кръстоносците през 1204 г.: макар че ученият признава отслабването на Византийската империя по това време, все пак той поставя на първо място в списъка на причините за борбата между латините и гърците религиозната вражда помежду им. Ето защо М. Петров така категорично твърди: „Неуспялата Латинска империя е била най-опасното покушение от страна на римската църква и изобщо на романо-германския Запад за поробване на православния гръко-славянски Изток“ [15, с. 229]. Тази временна катастрофа нанася смъртоносна рана на Византия и подготвя другата, окончателната катастрофа – османските завоевания, като е била ускорена от „срамната сделка, известна под името Флорентинска уния“ [15, с. 229, 231, 238, 239].

Много тълкувания в концепцията на М. Петров са в унисон с трудовете на неговия колега, видния учен славист Марин Дринов. Роден в България, той завършва през 1855 г. училище в гр. Панагюрище, а през 1861 г. – Киевската духовна семинария [18, 19]. От 1861 до 1865 г. Дринов учи в Историческо-филологическия факултет на Московския университет. Тук негов учител е известният славист О. Бодянский. След завършването на Университета пътува извън Русия като частен учител на княгиня Е. Голицина от 1865 до 1870 г., където едновременно с това събира научен материал. През 1873 г. М. Дринов защитава в Московския университет магистърска дисертация на тема „Заселването на Балканския полуостров от славяните“. Тогава получава и длъжността „доцент“ в Катедрата по славянска филология на Харковския университет [20]. През май 1876 г., след защитата на докторската дисертация „Южните славяни и Византия през Х в.“, М. Дринов става екстраординарен професор, а през декември – ординарен (редовен) [21]. Към времето на назначаването му в Харковския университет ученият вече е бил съучредител и пръв председател на Българското книжовно дружество (1869), основател на първото българско научно списание – „Периодическо списание“. Този опит му е от полза и в Харков: М. Дринов е сред организаторите на Харковското истори-

ко-филологическо дружество [22], а през 1890 – 1897 г. – и негов председател.

Научно-педагогическата дейност на М. С. Дринов в Харковския университет продължава с известни прекъсвания до смъртта му през 1906 г. За разлика от М. Петров, който включва историята на южните славяни и Византия в общия курс по история на средните векове, М. Дринов първоначално излага тази история в общия курс по славянознание [23]. След второто и окончателно завръщане от България през 1881 г., през първата половина на 1880 г. главният курс на М. С. Дринов става историята на славянските литератури [24]. През 1883/1884 учебна година той води курса „История на литературите на южните славяни във връзка с тяхната политическа история“ [25], а от 1887/1888 учебна година до смъртта си води отделен курс „История на славяните“.

Своята концепция за историята на международните отношения на средновековните Балкани М. Дринов, за разлика от М. Петров, излага не само в учебен курс, но и в редица научни изследвания – статии, рецензии, доклади, както и в докторската си дисертация „Южните славяни и Византия през Х в.“ (1876).

Макар че началото на колонизирането на Балканския полуостров от славяните М. Дринов без доказателства отнася още към края на II – началото на III в., доста убедително той оспорва разпространената в науката гледна точка, че хърватите и сърбите се преселват на Балканите вече като оформени народи [26]. Тази гледна точка, изразена още от Константин Багрянородни, отстояват например такива големи слависти като П. Шафарик, О. Хилфердинг, Ф. Рачки, докато М. Ф. Владимирски-Будинов, подобно на самия М. Дринов, квалифицира сърбите и хърватите като общ и единен сърбо-хърватски народ [27]. Въпреки изказванията на Константин Багрянородни, заселването на славянските племена на териториите на бъдещата Сърбия и Хърватия, според М. Дринов, продължава няколко столетия и приключва около средата на VII столетие. В тази връзка М. Дринов подкрепя мнението на своя съвременник К. Иречек относно продължителността на този процес, а също и това, че „г. Иречек нанесе последен удар на франко-илирийската теория“, причисляваща траките и илирийците към славяните [28].

М. С. Дринов правилно показва, как външно-политическата опасност (от страна на франките и Византия) подпомага създаването на хърватската държавност. Като епоха на най-висш разцвет на ранносредновековна Хърватия той смята първата четвърт на Х в., времето на управление на Томислав, а за период на упадък – средата на Х в., когато след смъртта на Крешимир I последвали вътрешни междуособици [26].

Марин Дринов е далеч от крайностите, присъщи на редица руски и южнославянски учени. Той не смята Аспарух и неговата дружина за славян-

ска [29], за разлика например от Ю. Венелин – автора на първия написан в Русия специален труд по история на славяните: „Древните и днешните българи в тяхното политическо, народописно, историческо и религиозно отношение спрямо русите“ (1829). Той не смята прабългарите и за народ с финландски произход, за което настояват Шаварик и фон Енгел [29, л. 9, 10]. Но, за разлика от съвременните тълкувания, М. Дринов не смята за изцяло доказана теорията за тюркския произход на прабългарите [29, л. 10].

В концептуален план е много важно, че М. Дринов не идеализира причините за създаването на Първото българско царство. Сред подбудителните мотиви за войната на Аспарух с Византия ученият пръв назовава „желанието за плячка“, а за „най-важен по своите последици“ той изтъква стремежа на българите да присъединят към своята държава „други славянски области от Тракия и Македония“ [29, л. 15]. Така ученият не скрива завоевателните цели на първите български ханове.

Ние сме съгласни с Л. Горина, която смята, че „основен предмет на изследванията на Дринов е историята на България, предимно в епохата на Средновековието“, и по такъв начин той е „преди всичко учен медиевист“ [19]. От себе си ще добавим: в последната четвърт на XIX в. М. Дринов е водещият специалист в областта на българистиката не само в Харковския университет, но и в цяла Украйна. В международните отношения на средновековните Балкани той традиционно подчертава, преди всичко, българо-византийските отношения [30].

Всеизвестно е, че М. С. Дринов настойчиво пренася българския си патриотизъм и в областта на научните си изследвания [19]. Това води до негови невинаги обективни антивизантийски изказвания и към стремежа да докаже, че Византия е била априори враждебна на южнославянските държави, тъй като те се появили на нейната територия. Още в един от ранните си трудове, публикувани едновременно с преминаването му на работа в Харковския университет, М. Дринов с удовлетворение отбелязва, че не само България, но и Сърбия е била враждебна на палеонтологоска Византия от третата четвърт на XIII в., заради нейните опити да посегне на независимостта на Търновската и Сръбската църква [31].

Доказателства за антибългарската политика на Византия М. Дринов черпи в цяла поредица от исторически събития. Дори покръстването на България през 863 г., макар че довежда до установяване на траен мир с Византия, позволява на последната да промени в своя полза съотношението на силите и в други части на Европа [26, с. 3]. Като виновна за нарушаването на приятелските отношения между двете държави при царуването на Лъв Философ и българския цар Борис М. Дринов посочва само Византия, а именно: приближени на императора, провокирали с търговските си злоупотреби поред-

ната война. Както е известно днес, това са били комеркиариите на Тесалоники (дн. Солун), нарушили принципите на митатната търговия [32]. Без съмнение, това дава представа за повода за поредния етап от византийско-българското противопоставяне, но не обяснява напълно защо практически през цялото време на своето управление Симеон провежда антивизантийска външна политика. Между другото, според признанията на М. Дринов, „основното му внимание (на Симеон – С.Л.) е било съсредоточено върху пресаждането на плодето на византийската образованост в България“ [26, с. 9, 10].

Дори дарявайки на Петър, сина на Симеон, титлата „цар на България“, Византия, смята М. Дринов, „активно работи за разлагане на могъществото на Българското царство“ [26, с. 70]. За това разлагане на силата на Първото българско царство много историци и преди, и след Марин Дринов обвиняват богомилската ерес. Самият М. Дринов правилно и убедително доказва социалната същност на богомилството, признавайки, че „еретиците срещали голямо съчувствие в средите на народа“ [26, с. 74]. Едновременно с това ученият подчертава, че тази ерес „е противодействие на силно утвърдили се византинизъм с неговия разкошен клир, с придворните му интриги, държавно всемогъщество и обществен ред“ [26, с. 78]. Началото на пресаждането на тези порядки в България историкът открива още по времето на Борисовото покръстване и в царуването на Симеон. По такъв начин, следвайки логиката на М. Дринов и неговата антивизантийска концепция, замисленото от Византия „разложение“ на България започва да дава плодове много преди византийските армии да сложат точката в историята на Първото българско царство.

Периодът на византийското владичество бил закономерен резултат от усилията на Византия в борбата ѝ с българската държавност. Но в творчеството си М. Дринов резонно възразява на Ф. Успенски – автор на монографията „Образуването на Второто българско царство“, че „името на България и българите е изхвърлено от употреба не само от византийските, но и от западноевропейските писатели и пътешественици от XII в.“ [33]. „Ние не сме съвсем съгласни – подчертава М. Дринов, – че по време на византийското господство славянското население е било изтласкано от юг на североизток от гръцки, турски и еврейски колонизатори“ [33, с. 91]. В същото време Дринов специално отбелязва подчертаното от Ф. Успенски значение на освобождението на българите за историята на цяла Югоизточна Европа.

Направеният в статията анализ на балканския вектор в изследванията на медиевистите от Харковския университет Михаил Петров (1826 – 1887) и Марин Дринов (1838 – 1906) свидетелства, че те са били първите по време учени от този Университет, представили цялостни, разгърнати, завършени

концепции за историята на международните отношения на средновековните Балкани. В тях е представен широк кръг международни отношения – военно-политически, дипломатически, конфесионални, културни и т.н. Сходни в техните концепции са: признаването на голямата роля на южнославянските народи в колонизирането на Балканския полуостров, етногенезиса, държавното строителство; отказът от остарелите постулати на западноевропейската историография, отреждаща на славяните епизодична роля в историята на Европа. Ако М. Петров

формулира своята концепция в учебното помагало „Лекции по световна история“, М. Дринов изследва международните отношения на средновековните Балкани в поредица научни разработки, вкл. в докторската си дисертация „Южните славяни и Византия през Х в.“ (1876). Въпреки някои противоречия и дори погрешни твърдения, М. Петров и М. Дринов представят концепции, които оказват значимо влияние на съвременната украинска наука, а много техни прогресивни твърдения запазват актуалността си и до днес.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Бузескул, В. П.* Некролог М. Н. Петрова // Журнал Министерства народного просвещения, 1887, № 3, с. 1-10; Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905) / Под ред. М. Г. Халанского, Д. И. Багалея. Харьков, 1908, с. 277-280; Очерки истории исторической науки в СССР. Т. 2. Москва, 1961, с. 393-400; *Голубкин, Ю. А., О. Н. Могилка.* М. Н. Петров как историк // Вестник Харьковского университета. Сер.: История, 1988, с. 25-31; *Гутнова, Е. В.* Историография истории средних веков. Москва, 1985, с. 308-309; *Эймонтова, Р. Г.* Русские университеты на грани двух эпох. От России крепостной к России капиталистической. Москва, 1985, с. 66; *Митряев, А. И., Ю. А. Голубкин, С. И. Лиман.* Медиевистика в Харьковском университете // Вестник Харьковского университета, 1991, № 357, с. 72-73; *Лиман, С. И.* Французская средневековая история и историография в творчестве профессора Харьковского университета М. Н. Петрова (1826-1887) // Стародавне Причорномор'я. Випуск 12. Одеса, 2018, с. 320-326. [*Buzeskul, V. P.* Nekrolog M. N. Petrova // Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshhenija, 1887, № 3, s. 1-10; Istorikofilologicheskij fakul'tet Har'kovskogo universiteta za pervye 100 let ego sushhestvovaniya (1805-1905) / Pod red. M. G. Halanskogo, D. I. Bagaleja. Har'kov, 1908, s. 277-280; Ocherki istorii istoricheskoy nauki v SSSR. T. 2. Moskva, 1961, s. 393-400; *Golubkin, Ju. A., O. N. Mogilka.* M. N. Petrov kak istorik // Vestnik Har'kovskogo universiteta. Ser.: Istorija, 1988, s. 25-31; *Gutnova, E. V.* Istoriofografija istorii srednih vekov. Moskva, 1985, s. 308-309; *Jeimontova, R. G.* Russkie universitety na grani dvuh jepoh. Ot Rossii krepostnoj k Rossii kapitalisticheskoy. Moskva, 1985, s. 66; *Mitryaev, A. I., Ju. A. Golubkin, S. I. Liman.* Medievistika v Har'kovskom universitete // Vestnik Har'kovskogo universiteta, 1991, № 357, s. 72-73; *Liman, S. I.* Francuzskaja srednevekovaja istorija i istoriofografija v tvorchestve professora Har'kovskogo universiteta M. N. Petrova (1826-1887) // Starodavne Prichornomor'ja. Vipusk 12. Odesa, 2018, s. 320-326].
2. *Кеда, М. К.* Михайло Назарович Петров (1826-1887) та його внесок в історичну науку: Автореферат канд. іст. наук. Київ, 2006; *Останов, Н. В.* Становление преподавания всемирной истории в университетах России: научно-педагогические взгляды и деятельность М. Н. Петрова: 1850-1880 гг. Дисс. канд. ист. наук. Сыктывкар, 2006. [*Keda, M. K.* Mihajlo Nazarovich Petrov (1826-1887) ta jogo vnesok v istorichnu nauku: Avtoreferat kand. ist. nauk. Kiiv, 2006; *Ostapov, N. V.* Stanovlenie prepodavanija vsemirnoj istorii v universitetah Rossii: nauchno-pedagogicheskie vzgljady i dejatel'nost' M. N. Petrova: 1850-1880 gg. Diss. kand. ist. nauk. Syktyvkar, 2006].
3. *Стельмах, С.* Исторична думка в Україні XIX – початку XX ст. Київ, 1997, с. 50-69. [*Stel'mah, S.* Istorichna dumka v Ukraïni XIX – pochatku XX st. Kiiv, 1997, s. 50-69].
4. *Потульницький, В. А.* Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVII – XX ст. Київ, 2002, с. 271-272. [*Potul'nic'kij, V. A.* Ukraïna i vsesvitnja istorija: Istoriosofija svitovoi ta ukrains'koï istorii XVII – XX st. Kiiv, 2002, s. 271-272].
5. *Попруженко, М. Г. М. С. Дринов* // Сборник Харьковского Историко-Филологического общества. Т. 18. 1909, с. 27-36; *Краченов, К.* Марин Дринов. София, 1938; *Ильчук, И. С.* Деятельность М. С. Дринова в Харьковском университете // Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР. Вып. 21, 1957, с. 23-26; *Никитин, С. А. М. С. Дринов как историк* // Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР. Вып. 21, 1957, с. 3-11; *Митряев, А. И., О. М. Сурков.* До питання про оцінку Марина Дринова як історика-славіста // ВХУ, 1978, № 167, с. 67-73; *Лиман, С. И., С. Ю. Страшнюк.* Харьковский период научно-педагогической и общественной деятельности Маринова Дринова. Критическое прочтение источников // Сборник по случаю 170-годовщины от рождения на проф. Марин Дринов / Българска академия на науките; Институт по история. София, 2009, с. 52-71; *Лиман, С. И.* Проблеми середньовічної Сербії у творчості Марина Стоянова Дринова // УКРАС: Українсько-сербський збірник. Вип. 1 (4), 2009. Київ, 2010, с. 86-97; *Лиман, С. И.* Историята на Първото българско царство в трудове и учебни курсове на украински изследователи (XIX – началото на XX в.) // Списание на Българската академия на науките. София, 2010, № 5, с. 8-17; *Лиман, С. И.* Історія Першого Болгарського царства в працях та навчальних курсах дослідників України (XIX – початок XX ст.) // Вісник Харківської державної академії культури. Вип. 34, 2011, с. 34-44. [*Popruzhenko, M. G. M. S. Drinov* // Sbornik Har'kovskogo Istoriko-Filologicheskogo obshhestva. T. 18. 1909, s. 27-36; *Krachenov, K.* Marin Drinov. Sofija, 1938; *Il'chuk, I. S.* Dejatel'nost' M. S. Drinova v Har'kovskom universitete // Kratkije soobshhenija Instituta slavjanovedenija AN SSSR. Vyp. 21, 1957, s. 23-26; *Nikitin, S. A. M. S. Drinov* kak istorik // Kratkije soobshhenija Instituta slavjanovedenija AN SSSR. Vyp. 21, 1957, s. 3-11;

- Mitracjev, A. I., O. M. Surkov.* Do pitannja pro ocinku Marina Drinova jak istorika-slavista // VHU, 1978, № 167, s. 67-73; *Liman, S. I., S. Ju. Strashnjuk.* Har'kovskij period nauchno-pedagogičeskoj i obshhestvennoj dejatel'nosti Marinova Drinova. Kritičeskoe prochtenie istočnikov // Sbornik po sluchaj 170-godišninata ot rozhdenieto na prof. Marin Drinov / Balgarska akademija na naukite; Institut po istorija. Sofija, 2009, s. 52-71; *Liman, S. I.* Problemi seredn'ovičnoji Serbii u tvorčosti Marina Stojanova Drinova // UKRAS: Ukraïns'ko-serbs'kij zbirnik. Vip. 1 (4), 2009. Kiïv, 2010, s. 86-97; *Liman, S. I.* Istorijata na Parvoto balgarsko carstvo v trudove i uchebni kursove na ukraïnski izsledovateli (XIX – nachaloto na XX v.) // Spisanie na Balgarskata akademija na naukite. Sofija, 2010, № 5, s. 8-17; *Liman, S. I.* Istorija Pershogo Bolgars'kogo carstva v pracjah ta navchal'nih kursah doslidnikiv Ukraïni (XIX – pochatok XX st.) // Visnik Harkivs'koï derzhavnoï akademii kul'turi. Vip. 34, 2011, s. 34-44].
6. *Кадеев, В. И., С. Ю. Страшнюк.* Балканистика в Харьковском университете (1805-1917) // Etudes Balkaniques, 1991, № 3, с. 38-51; *Лиман, С. И.* История Второго Болгарского царства в трудах исследователей Украины (1835-1885) // Дриновский збірник. Т. 1. Харків – Софія, 2007, с. 101-102; *Лиман, С. И.* Історія середньовічної Сербії в дослідженнях учених українських земель Російської імперії в 1804 – першій половині 1880-х рр. // Вісник Харківської державної академії культури. Вип. 21, 2007, с. 38-39; *Лиман, С. И., С. Б. Сорочан.* Византийская империя в трудах историков Харьковского университета (1804-1917) // Дриновский збірник. Харків – Софія, 2008, с. 55-58. [*Kadeev, V. I., S. Ju. Strashnjuk.* Balkanistika v Har'kovskom universitete (1805-1917) // Etudes Balkaniques, 1991, № 3, s. 38-51; *Liman, S. I.* Istorija Vtorogo Bolgarskogo carstva v trudah issledovatelej Ukrainy (1835-1885) // Drinov's'kij zbirnik. T. 1. Harkiv – Sofija, 2007, s. 101-102; *Liman, S. I.* Istorija seredn'ovičnoji Serbii v doslidzhennjah uchenih ukraïns'kih zemel' Rosijs'koï imperii v 1804 – pershij polovini 1880-h rr. // Visnik Harkivs'koï derzhavnoï akademii kul'turi. Vip. 21, 2007, s. 38-39; *Liman, S. I., S. B. Sorochan.* Vizantijskaja imperija v trudah istorikov Har'kovskogo universiteta (1804-1917) // Drinov's'kij zbirnik. Harkiv – Sofija, 2008, s. 55-58].
 7. Славяноведение в дореволюционной России. Изучение южных и западных славян. Москва, 1988, с. 220-221, 247-248; *Копилов, С. А.* Проблеми історії слов'янських народів в історичній думці України (остання третина XVII – початок XX ст.). Кам'янець-Подільський, 2005, с. 196-202, 210-211, 215-217. [Slavjanovedenie v dorevoljucionnoj Rossii. Izuchenie juzhnyh i zapadnyh slavjan. Moskva, 1988, s. 220-221, 247-248; *Kopilov, S. A.* Problemi istorii slov'jans'kih narodiv v istoričnij dumci Ukraïni (ostannja tretina XVII – pochatok XX st.). Kam'janec'-Podil's'kij, 2005, s. 196-202, 210-211, 215-217].
 8. *Горина, Л. В.* Марин Дринов – основоположник на българското академично славянознание. София, 2009. [*Gorina, L. V.* Marin Drinov – osnovopolozhnik na balgarskoto akademichno slavjanoznanie. Sofija, 2009].
 9. *Деревицкий, А.* Михаил Назарович Петров. Биографический очерк. (Страницы из истории Харьковского университета). Харьков, 1887. [*Derevickij, A.* Mihail Nazarovich Petrov. Biograficheskiy ocherk. (Stranicy iz istorii Har'kovskogo universiteta). Har'kov, 1887].
 10. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805 – 1905), с. 277. [Istoriko-filologičeskij fakul'tet Har'kovskogo universiteta za pervye 100 let ego sushhestvovaniya (1805 – 1905), s. 277].
 11. Формулярный список о службе адъюнкта Харьковского университета 8 класса Михаила Назаровича Петрова (1854) // Центральный государственный исторический архив Украины (г. Киев). Ф. 2162. Оп. 2. Д. 94. Л. 187 (об.). [Formuljarnyj spisok o sluzhbe ad#junktа Har'kovskogo universiteta 8 klassa Mihaila Nazarovicha Petrova (1854) // Central'nyj gosudarstvennyj istoričeskij arhiv Ukrainy (g. Kiev). F. 2162. Op. 2. D. 94. L. 187 (ob.).]
 12. Протоколы заседаний совета [Харьковского] университета 8 октября 1881 г., 22 октября, 5 ноября, 12 ноября, 19 ноября, 10 декабря, 17 декабря, 21 декабря // ЗХУ, 1881, т. 4 (1883), отд. 2, с. 134. [Protokoly zasedanij soveta [Har'kovskogo] universiteta 8 oktjabrja 1881 g., 22 oktjabrja, 5 nojabrja, 12 nojabrja, 19 nojabrja, 10 dekabrja, 17 dekabrja, 21 dekabrja // ZHU, 1881, t. 4 (1883), otd. 2, s. 134].
 13. Обозрения преподавания предметов в императорском Харьковском университете на 1853/1854 уч. г. Харьков, 1853, с. 11; Обозрения преподавания предметов в императорском Харьковском университете на 1861/1862 уч. г. Харьков, 1861, с. 11. [Obozrenija prepodavaniya predmetov v imperatorskom Har'kovskom universitete na 1853/1854 uch. g. Har'kov, 1853, s. 11; Obozrenija prepodavaniya predmetov v imperatorskom Har'kovskom universitete na 1861/1862 uch. g. Har'kov, 1861, s. 11].
 14. *Бузескул, В. П.* Из истории Харьковского университета второй половины 70-х гг. // Наукові записки науково-дослідницької кафедри історії української культури. Харків, 1927, № 6, с. 5. [*Buzeskul, V. P.* Iz istorii Har'kovskogo universiteta vtoroj poloviny 70-h gg. // Naukovi zapiski naukovo-doslidnic'koï katedri istorii ukraïns'koï kul'turi. Harkiv, 1927, N 6, s. 5].
 15. *Петров, М. Н.* Лекции по всемирной истории. Т. 2. История средних веков. Харьков, 1888, с. 70, 80. [*Petrov, M. N.* Lekcii po vsemirnoj istorii. T. 2. Istorija srednih vekov. Har'kov, 1888, s. 70, 80].
 16. *Лиман, С. И.* Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.). Харьков, 2009, с. 441. [*Liman, S. I.* Idei v latah: Zapad ili Vostok? Srednevekov'e v ocenkah medievistov Ukrainy (1804 – pervaja polovina 1880-h gg.). Har'kov, 2009, s. 441].
 17. *Васильев, А. А.* Вопрос о славянском происхождении Юстиниана // Византийский временник. Т. 1. СПб., 1894, с. 469-492. [*Vasil'ev, A. A.* Vopros o slavjanskom proishozhdenii Justiniana // Vizantijskij vremennik. T. 1. SPb., 1894, s. 469-492].
 18. Славяноведение в дореволюционной России: Библиографический словарь. Москва, 1979, с. 146-149. [Slavjanovedenie v dorevoljucionnoj Rossii: Biobibliograficheskiy slovar'. Moskva, 1979, s. 146-149].
 19. *Горина, Л. В.* Марин Дринов – историк и общественный деятель. Москва, 1986. [*Gorina, L. V.* Marin

- Drinov – istorik i obshhestvennyj dejatel'. Moskva, 1986].
20. Извлечение из отчёта о состоянии имп. Харьковского университета за 1873 г. // Записки Харьковского университета. Т. 1, 1874, с. 3, 8. [Izvyechenie iz otchjota o sostojanii imp. Har'kovskogo universiteta za 1873 g. // Zapiski Har'kovskogo universiteta. T. 1, 1874, s. 3, 8].
 21. Краткий отчёт о состоянии и деятельности Харьковского университета, читанный в торжественном собрании университета 17 января 1877 г. профессором Л. Владимировым // ЗХУ, 1877, т. 1, с. 13. [Kratkij otchjot o sostojanii i dejatel'nosti Har'kovskogo universiteta, chitannyj v torzhestvennom sobranii universiteta 17 janvarja 1877 g. professorom L. Vladimirovym // ZHU, 1877, t. 1, s. 13].
 22. Отчёт о состоянии и деятельности имп. Харьковского университета за 1877 г. // ЗХУ 1878 года. Т. 1. Харьков, 1879. Приложения, с. I – II. [Otchjot o sostojanii i dejatel'nosti imp. Har'kovskogo universiteta za 1877 g. // ZHU 1878 goda. T. 1. Har'kov, 1879. Prilozhenija, s. I – II].
 23. Обозрения преподавания предметов в имп. Харьковском университете на 1873/74 уч. г. Харьков, 1873, с. 4. [Obozrenija prepodavaniya predmetov v imp. Har'kovskom universitetena 1873/74 uch. g. Har'kov, 1873, s. 4].
 24. Обозрения преподавания предметов в имп. Харьковском университете на 1881/82 ак. г. Харьков, 1881, с. 4. [Obozrenija prepodavaniya predmetov v imp. Har'kovskom universiteteta na 1881/82 ak. g. Har'kov, 1881, s. 4].
 25. Обозрения преподавания предметов в имп. Харьковском университете на 1883/84 ак. г. Харьков, 1883, с. 4. [Obozrenija prepodavaniya predmetov v imp. Har'kovskom universiteteta na 1883/84 ak. g. Har'kov, 1883, s. 4].
 26. Дринов, М. С. Южные славяне и Византия в X в. Москва, 1876, с. 34-35. [Drinov, M. S. Juzhnye slavjane i Vizantija v X v. Moskva, 1876, s. 34-35].
 27. Владимирский-Буданов, М. Ф. Отчёт о годичной командировке 1880-1881 гг. (О состоянии науки истории права Хорватии и Чехии) // Университетские известия, 1881, № 12, с. 54. [Vladimirskij-Budanov, M. F. Otchjot o godichnoj komandirovke 1880-1881 gg. (O sostojanii nauki istorii prava Horvatii i Chehii) // Universitetskie izvestija, 1881, № 12, s. 54].
 28. Дринов, М. С. Българска история от К. Иречка // Периодическо списание на Българското книжовно дружество, 1876, кн. 11-12, с. 217, 219. [Drinov, M. S. Balgarska istorija ot K. Irechka // Periodichesko spisanie na Balgarskoto knizhovno druzhestvo, 1876, kn. 11-12, s. 217, 219].
 29. Дринов, М. С. Курс лекций по истории славянских народов (Б.г.) // Центральный государственный исторический архив Украины. Ф. 2026. Оп. 1. Ед. хр. 36. Л. 7 (об.). [Drinov, M. S. Kurs lekcij po istorii slavjanskih narodov (B.g.) // Central'nyj gosudarstvennyj istoricheskiy arhiv Ukrainy. F. 2026. Op. 1. Ed. hr. 36. L. 7 (ob.)].
 30. Дринов, М. С. Три грамоты, дадени от император Василий II на българский Охридски архиепископ Иоанн около 1020 лето // Периодическо списание на Българското книжовно дружество, 1873, кн. 7-8, с. 14-25; Дринов, М. С. Началото на Самуиловата държава // Периодическо списание на Българското книжовно дружество, 1874, кн. 9-10, с. 41-70. [Drinov, M. S. Tri gramoti, dadeni ot imperator Vasilij II na balgarskij Ohridski arhiepiskop Ioann okolo 1020 leto // Periodichesko spisanie na Balgarskoto knizhovno druzhestvo, 1873, kn. 7-8, s. 14-25; Drinov, M. S. Nachaloto na Samuilovata darzhava // Periodichesko spisanie na Balgarskoto knizhovno druzhestvo, 1874, kn. 9-10, s. 41-70].
 31. Дринов, М. С. Въпросът за Българската и Сръбската църква пред съдилището на Лионский събор в 1274 // Периодическо списание на Българското книжовно дружество, 1873, с. 29-30. [Drinov, M. S. Vaprosat za Balgarskata i Srabskata carkva pred sadilishteto na Lionskij sabor v 1274 // Periodichesko spisanie na Balgarskoto knizhovno druzhestvo, 1873, s. 29-30].
 32. Oikonomides, N. 1991. Le commercion d'Abydos, Thessalonique et le commerce bulgare au IX siecle // Hommes et richesses dans l'Empire byzantin. 1991. T.2: VIIIe – XVe siecle / Ed/ V/Кравари, J. Lefort, C. Morrison. Paris, p. 247; Сорочан С. Б. Византия IV – IX веков: этюды рынка. Структура механизмов обмена. Изд. 2-е, испр. и доп. Харьков, 2001, с. 309-310. [Sorochan S. B. Vizantija IV – IX vekov: jetjudy rynka. Struktura mehanizmov obmena. Izd. 2-e, ispr. i dop. Har'kov, 2001, s. 309-310].
 33. Дринов, М. С. Разбор сочинения Ф. Успенского, с. 89-90 // Записки императорской Академии Наук. 1881. Т. 39. Приложения. Рец. на кн.: Успенский Ф. Образование Второго Болгарского царства. Одесса, 1879. [Drinov, M. S. Razbor sochinenija F. Uspenskogo, s. 89-90 // Zapiski imperatorskoj Akademii Nauk. 1881. T. 39. Prilozhenija. Rec. na kn.: Uspenskij F. Obrazovanie Vtorogo Bolgarskogo carstva. Odessa, 1879].

Sergey Lyman, Anatolij Parfinenko

INTERNATIONAL RELATIONS IN THE BALKANS DURING THE MIDDLE AGES IN THE WORKS OF MIKHAIL PETROV AND MARIN DRINOV

(Abstract)

The article deals with the Balkan vector of research of Mikhail Petrov (1826 – 1887) and Marina Drinov (1838 – 1906) – famous historians of the imperial Kharkov University. It is emphasized that they were the first time scholars of this university to present developed, complete concepts of the history

of international relations in the medieval Balkans. Similar in their concepts was the recognition of the great role of the South Slavic peoples in the colonization of the Balkan Peninsula, ethnogenesis, and state building; the rejection of the obsolete tenets of Western European historiography, which assigned

the Slavs an episodic role in the history of Europe. If M. Petrov formulated his concept in the textbook "Lectures on world history", M. Drinov explored international relations in the medieval Balkans in a number of special scientific works, including his doctoral thesis "Southern Slavs and Byzantium in 20th century" (1876). Despite a number of contradictory and even erroneous claims, M. Petrov and M. Drinov presented concepts that had a significant impact on

their students, colleagues, modern national science, and many of their progressive theses remain relevant to the present. Their concepts reflected a wide spectrum of international relations: military-political, diplomatic, confessional, cultural.

Key words: international relations, Balkan region, Middle Ages, Kharkov University, Mikhail Petrov, Marin Drinov

Correspondence address:

Sergey Lyman, DSc (History)
E-mail: limans@ukr.net
Assoc. Prof. Anatoliy Parfinenko
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, Ukraine
E-mail: parfinenko@karazin.ua

НОВИ КНИГИ

НОВИ КНИГИ

НОВИ КНИГИ

Сборникът „Етнология: национална, регионална и локална култура“ е посветен на етнолога Цветана Манова, чиято дългогодишна изследователска дейност е насочена към изучаването на традиционната култура на Пернишкия регион – на нейното документиране, съхраняване и популяризиране. Заглавието на сборника насочва към изследователската област, в която работи Цветана Манова, като се акцентира на приноса ѝ, свързан с регионалните и локалните проучвания.

Изданието съдържа 15 статии, основната част от които бяха представени като доклади на Кръгла маса на тема „Етнология: национална, регионална и локална култура“, проведена през 2017 г. Научният форум беше организиран в чест на Цветана Манова съвместно от Регионалния исторически музей – Перник и Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН.

Публикуваните текстове са обединени в следните раздели: „Обредност и ритуали“ и „Традиции и модерност“. Статиите отразяват проучванията на авторите в полето на националното, регионалното и локалното. От друга страна, те представят теми, които кореспондират с научните интереси на Цветана Манова – изследване на обредността и празниците, пресечни точки между традиции и модерност, съвременни културни процеси и явления. В текстовете са разгледани и анализирани както архивни документи, така и теренни проучвания на авторите, проведени в наши дни.

Дмитро Миколенко

КОРУПЦИЯТА В БЪЛГАРИЯ НА ГРАНИЦАТА НА XIX – XX ВЕК КАТО ПРОЯВА НА ПОЛИТИЧЕСКОТО НАСЛЕДСТВО НА СТЕФАН СТАМБОЛОВ

Последната трета на XIX столетие минава за България под знака на установяването на нейната държавност. Важна роля в този процес изиграва известният политически деец Стефан Николов Стамболов (1854 – 1895). През периода 1870 – 1878 г. той взема участие в националноосвободителното движение срещу турската власт; след създаването на Българското княжество (1878) нееднократно е избран за депутат в Народното събрание; член на Либералната (1879 – 1886) и на Народнолибералната „стамболовистка“ партия (1892 – 1894); заема длъжността председател на Обикновеното народно събрание (ОНС, 1884 – 1886), от 1887 до 1894 г. влиза в състава на Регентския съвет, а през 1887 – 1894 г. оглавява правителството.

Стефан Стамболов оставя след себе си значително наследство: определена инерция във вътрешното развитие на държавата, набрана още по времето на пребиваването му във властта. Освен това многобройните съратници и приемници на първия лидер на Народнолибералната партия (НЛП) през доста дълъг период представляват една от водещите политически сили в страната. След смъртта на Стамболов през 1895 г. колективните представи на българите за този политик се употребяват от партиите за постигането на техни конкретни цели, т.е. използват се политиката на спомена и комеморацията. С тяхна помощ „стамболовистите“ припомнят на обществото генетичната връзка между начинанията на този държавен деец и собствената си политика. А опонентите на НЛП притовопоставят своите инициативи на практиките на бившия регент и министър-председател, подчертавайки изгодните за тях разлики. И едните, и другите по правило злоупотребяват с колективните представи за Ст. Стамболов, предлагат взаимноизключващи се интерпретации на миналото, свързани със съдбоносните години на неговото управление. Тенденциозният подбор на фактите и тяхното излагане, осъзнатото премълчаване на определени обстоятелства от дейността на политика – това са прийомите, с помощта на които се създава необходимото възприемане на извършеното от регента и министър-председателя. НЛП акцентира вниманието предимно върху успехите на своя основател в сферата на иконо-

миката, а нейните противници – върху злоупотребите му с властта.

Корупцията в България от последната трета на XIX – началото на XX в. не е била предмет на специално научно изследване. Само някои аспекти на този проблем намират отражение в историческата литература [1, 2, 3]. А използването от различните политически сили на колективния спомен за корупционните схеми на Регентството и първото правителство на НЛП в борбата за власт изобщо не са засягани от професионални историци. Така че именно недостатъчната проученост на представената тема определя нейната актуалност.

По времето на премиерството на Ст. Стамболов в апарата на държавно-административното управление в Княжеството зачестяват случаите на злоупотреба с власт от длъжностни лица. Шуробаджанашината, съществуването на безотчетни фондове, лобирането на управляващата НЛП за интересите на приближени до нея представители на частния бизнес, подкупността на чиновниците – всички тези явления са неделима част от обществения живот на страната. С цел недопускане на корупционни практики новообразуваният на 31 май 1894 г. кабинет на К. Стоилов инициира в VIII ОНС съответен законопроект. В края на годината народните избраници, използвайки го като основа, приемат Закон за пресичане на незаконното обогатяване на чиновниците [4]. Този нормативен акт дава възможност да се привличат под отговорност за всякакви престъпления всички, без изключение, служители от държавния апарат, включително и членовете на правителството, за разлика от имащия юридическа сила от 10 декември 1880 г. Закон за осъждане на министри, който ограничава техните обвинения с чл. 155 от Търновската конституция, а също така предписва функционирането във всяко Народно събрание на постоянна следствена комисия, което позволява да се разследват противозаконните действия на високопоставени лица, да се установява тяхната вина и да се предава делото в специализирания Държавен съд. След нововъведенията на много чиновници и служители от средите на „стамболовистите“ се налага да отговарят пред закона. В резултат някои от тях са осъдени на различен срок лишаване от свобода.

Не избягва преследванията самият Ст. Стамболов, както и Д. Петков – кмет на София през периода 1888 – 1893 г., по отношение на които има опити за разследване на дейността им. В материалите от доклада на парламентарната комисия до депутатите от VIII Обикновено народно събрание от 12 ноември 1895 г. се съдържа списък с многобройни злоупотреби на кабинета на „стамболовистите“ [5]. Обаче правителството на „народняците“ така и не успява да доведе това начинание до логически завършек. Въпреки инициативите на кабинета на К. Стоилов, пазарът на корупционни услуги с негативното му влияние върху държавните процеси здраво се закрепва в системата на управление на държавата, определяйки особеностите на икономическото и политическото развитие на България в края на XIX и през първите две десетилетия на XX в.

Представителите на НЛП се опитват да реабилитират името на своя основател, представяйки го в публикации във в. „Свобода“ като безкористен държавник, грижил се изключително за държавните интереси [6]. Опонентите на „стамболовистите“ пък опровергават техните твърдения. Например „народняците“ твърдят, че по време на управлението си Ст. Стамболов става милионер, а неговите съратници – З. Стоянов и Д. Петков, използват привилегированото си служебно положение, също за да се обогатят невероятно [7].

И по-нататък приемниците на Ст. Стамболов често присъстват в корупционните скандали. През 1899 г. след завръщането на НЛП на власт в състава на коалицията с Либералната „радославовистка“ партия опозицията, представена от Демократическата („каравеловистите“), Прогресивнолибералната („цанковистите“), Народната („народняците“) и Българската работническа социалдемократическа партия, няколко пъти повдига въпроса за съществуването на безотчетни фондове, за нецелевото използване от властта на средствата на благотворителни и социални организации, чиито пари или частично се присвояват, или се харчат за финансирането на правителствени кандидати за депутати в Парламента по време на предизборните кампании [8, с. 23]. Това обаче не получава по-нататъшно огласяване, тъй като на 13 октомври 1899 г. княз Фердинанд приема оставката на коалиционния кабинет на Д. Греков и поверява ръководството на правителството на Либералната партия на В. Радославов.

Новият министерски кабинет начело с Т. Иванчов, сформиран на 1 октомври същата година, не успява да реши основната си задача – да стабилизира финансите на страната. В началото на 1901 г., когато става ясно, че „радославовистите“ няма да се задържат на власт, между опозиционните сили се повежда борба с използването на различни истории. „Каравеловистите“, за да възпрепятстват поредното идване на НЛП на власт, припомнят на обществеността, че кабинетът на Ст. Стамболов

на времето оставя след себе си сериозен бюджетен дефицит, а това, както твърдят демократите, е следствие от неограниченото разхищаване на държавни средства от страна на управляващата партия. Членовете на Демократическата партия призовават населението да не допуска повтаряне на историята и да се обедини около тяхната политическа сила [9].

Непродължителното пребиваване във властта на „радославовистите“ е ознаменувано от редица скандали, разгорели се в началото на 1901 г., след смяната на състава на Министерския съвет начело с Т. Иванчов. Инициатор на разкритията, не без знанието на монарха, на някои незаконни финансово-стопански разхищения на излязлото в оставка правителство, става военният министър (1899 – 1903) генерал-майор Ст. Паприков [10, с. 124]. С подкрепата на кабинета на П. Каравелов, председател от Демократическата и Прогресивнолибералната партия, обществеността разбира за много случаи на превишаване на пълномощията на държавни служители, включително и на бивши министри. Най-нашумяват в това отношение т.нар. „афера с гнилите вагони“¹ и „хамбарната афера“².

Финансовите злоупотреби на правителството на „радославовистите“ управляващите политически сили свързват с наследството на Ст. Стамболов. Във в. „България“ „цанковистите“ твърдят, че иницираните от кабинета на „стамболовистите“ промени от 19 декември 1888 г. в Закона за Върховната палата са позволили на правителството да се освободи от контрола на тази институция върху държавните разходи и да се разпорежда по свое усмотрение с огромни парични средства, получени от европейски кредитори. Фракцията на Прогресивно-либералната партия влиза в Парламента за възобновяването на предишния Закон от 30 януари 1885 г. [11].

През юли 1901 г. голям резонанс получава аферата с изработването и опита за пласиране на фалшиви гербови марки³ за сумата от 10 млн. лева. Инициатор на това рисковано мероприятие е Д. Йовев – бивш „стамболовист“, в миналото редактор на вестниците „Напред“ (1886 – 1887), „Ум и

¹ Същността на тази афера е в явното завишаване от чиновниците на стойността на закупените от немския търговец С. Васемберг 110 железопътни вагона. Както се изяснява впоследствие, 74 броя от тези вагони доста дълго време са били в експлоатация и се оказват негодни за по-нататъшна употреба.

² Мошеничеството се свежда до незаконно получаване от представители на частния бизнес, приближени до Либералната партия, на правото за строеж на държавни складови помещения за съхранение на зърно и други видове продоволствие, което им позволява да се обогатят за сметка на бюджетни средства.

³ Вид фискални марки за плащане на данъци (налози) в операции, свързани с документи, делови писма и оказване на административни или съдебни услуги.

здравие“ (1887 – 1889), „Стенографически вестник“ (1887 – 1893), кореспондент на „Свобода“ и ръководител на стенографското бюро на VII ОНС през 1893 г., а също така и шурей на Д. Петков – един от лидерите на НЛП. Любопитното е, че към реализирането на противозаконния си замисъл предприемчивият журналист пристъпва през 1901 г., след началото на активното сътрудничество с министър-председателя на страната Р. Петров, оглавил изпълнителния орган през януари – март същата година.

Обнародването на гореизброените факти от престъпната дейност на високопоставени държавни лица, чиновници, служители и приближени до властта личности дискредитира в очите на обществеността както „радославовистите“, така и представителите на Реформаторската партия, в създаването на която през 1901 г. вземат участие генерал-майор Р. Петров и Д. Йовев [12]. Последният така и не дочаква официалното разследване, а се самоубива. Участниците в други корупционни скандали са привлечени под отговорност в различни съдилища.

Резултат от разследванията на парламентарната комисия на дейността на бившите членове на правителството на Либералната партия са обвиненията на министър-председателя Т. Иванчов, на министъра на вътрешните работи В. Радославов, на финансовия министър М. Тенев, на министъра на обществените дела и съобщителните пътища Д. Тончев в измяна и корупция. По отношение на останалите ръководители на министерства изводът е, че са изпълнявали задълженията си в рамките на своите пълномощия и техните действия не са имали престъпен характер [13, с. 2832]. Но за да свикат специализирания Държавен съд и да внесат иск за начало на съдебно преследване, депутатите от XI ОНС трябва да имат 2/3 от гласовете, което те така и не успяват да съберат.

През есента на 1902 г. парламентарната комисия вече на XII ОНС преквалифицира обвинението на министрите, като инкриминира политическите им престъпления и корупционните сделки. Продължителното съдопроизводство, все пак одобрено от болшинството народни избраници, завършва през лятото на 1903 г. На 4 юни Първият държавен съд оправдава М. Тенев и признава за виновни Т. Иванчов, В. Радославов и Д. Тончев в извършването само на политически престъпления, като ги наказва с лишаване от свобода за срок от осем месеца с по-нататъшна забрана да вземат участие в обществения и политическия живот на страната. Тази присъда се обяснява с отсъствието на неопровержими доказателства за тяхната съпричастност към корупционните схеми, които в надлежното количество така и не са събрани от съда. Затова окончателната присъда се базира основно на обвиненията на бивши членове на правителството за превишаване на пълномощията по време на потушаването на селските бунтове срещу натуралния

десятьък през пролетта – лятото на 1900 г., когато във Варненски окръг са убити 90 и са ранени 300 души.

Но и тази недотама строга присъда не е изпълнена. На 21 декември 1903 г., вече при управлението на „стамболовисткото“ правителство начело с Р. Петров, депутатите от XIII ОНС гласуват за обща политическа амнистия за всички, извършили такъв тип правонарушения през периода 1897 – 1903 г. [14, с. 1599]. Представителите на управляващата партия смятат, че подвеждането под отговорност за политически престъпления на либералите „радославовисти“, да не говорим за даването на присъди за извършеното, е в разрез с чл. 155 от основния закон, според който правото на Народното събрание да предава в ръцете на правосъдието министри е допустимо само при наличие на отричане от тяхна страна от отечеството, при нарушаване на Конституцията, измяна или причиняване на определени вреди на Княжеството по пътя на получаването на лична изгода. Освен това, законодателството нарушават и други министри, които така и не са привлечени под отговорност, а действията на генерал-майор Ст. Паприков, на пръв поглед, най-активния в тази работа, изобщо не са били разглеждани. Що се отнася до обвиненията в превишаване на служебните пълномощия, то, по мнението на депутатите от фракцията на НЛП, през 1900 г. в страната е налице изключително тежка финансова ситуация, изискваща кардинални реформи, включително въвеждането на твърди данъци, и именно затова е необходимо да се отчита това смекчаващо вината обстоятелство в делото на бившите министри [15, с. 1660]. Можем да разберем тази позиция на „стамболовистите“, тъй като по време на тяхното управление правителството също провежда аналогични, непопулярни сред селяните мерки.

Оправдаването на „радославовистите“ довежда до недоволство сред широките кръгове от обществеността. Сресу решението на Народното събрание се обявява и княз Фердинанд. Обаче лидерът на НЛП Д. Петков успява да убеди монарха в необходимостта от амнистиране на бившите чиновници. Своята позиция тогавашният министър на вътрешните работи обяснява с необходимостта да се притъпи остро вътрешно противопоставяне в България. Според него за съдържането на политическите страсти можел да помогне жест на добра воля от страна на действащата власт по отношение на представителите на опозиционните сили, затова и помилването на членовете на Либералната партия се представяло като своевременен акт [16].

Въпреки всичко, истинската цел на отмяната на присъдите е стремежът на „стамболовистите“ да намерят в лицето на лидерите на Либералната партия бъдещи партньори. Както отбелязва по-късно Н. Генадиев – ръководител на НЛП от 1907 г., който в първите дни на процеса се явява в защита на обвиняемите в съда, единението на управляващата партия с близките ѝ по идеология „радославови-

сти“ осигурявало в случай на необходимост възможността за сформирани на силен политически блок [17, с. 11].

По такъв начин правителството не попречва на следването на важен прецедент – противоправно деяние, имало място в миналото, да стане образец за аналогични постъпки в бъдеще. Наказването на бившите високопоставени чиновници, което трябвало да накара длъжностните лица да бъдат по-отговорни за действията си, се отменяло. За сметка на това „стамболовистите“ с политиката си демонстрират отрицателен пример за подражание. Съзнателно „замитайки“ престъпленията на своите предшественици, те тайно се надяват на тяхната лоялност, когато се върнат на власт.

По-нататък, благодарение на усилията на „стамболовистите“, е осигурен юридически механизъм за освобождаване на членовете на изпълнителните органи от наказание за противозаконните им деяния. В края на 1903 г. правителството с подкрепата на депутатите от XIII ОНС внася поправка в Закона за съдене на министрите [1, с. 76], чийто чл. 2 в новата си интерпретация гласи: „Извършването от министрите на нарушение на който и да било закон не е отстъпление от нормите на Конституцията, следователно те могат да бъдат осъдени и наказани за углавни престъпления само при нарушение на определен член [член 155 – Д.М.] от основния закон [18, с. 25].

Като следствие, по време на управлението на НЛП в страната се развива мащабно вкореняване на корупционните схеми в горните ешелони на властта. Например в рамките на обсъждането на поправките към действащия от 10 януари 1904 г. Закон за устройството на земеделските земи в парламента тече процес, в който се придвижват само онези текстове, които са съобразени с частни и корпоративни интереси с цел постигане на изгодни политически решения. За промените, влезли в сила на 6 март 1907 г. и позволяващи на местните структури да изкупуват на безценица и да препродават на завишени цени различни по големина парцели [19], лобира фракцията на НЛП по молба на приближени до нея предприемачи, в частност, известния бизнесмен, депутатът „стамболовист“ Й. Йонов. Опозицията нееднократно заостря вниманието на обществеността върху многобройни факти за порочни практики, които се допускат от правителството и чиновниците през целия период на провеждането на реформата, но така и не успява да им се противопостави ефективно [20].

През март 1906 г. е огласена поредната корупционна история, която публикува на страниците си вестникът на Народната партия „Мир“. Отпечатаните материали свидетелстват, че през лятото на 1903 г. министър-председателят Р. Петров съдейства на военния министър генерал-майор М. Савов и на председателя на артилерийския комитет генерал-майор Б. Балабанов да нарушат процедурите по търговете за закупуване на боеприпаси

за превъоръжаването на армейските подразделения, както и да получат за тази услуга парични възнаграждения⁴ [21].

Журналистите от опозиционното издание твърдят, че военните интенданкти под ръководството на Б. Балабанов срещу определени суми лобират за интересите на будапещенската компания „Манфред Вайс“ за предоставяне на правото на продажба на България на няколко милиона патрона, като игнорират по-изгодните оферти от австрийските оръжейни фабрики „Келер“ и „Рот“. В резултат на което търгът е спечелен от унгарците. Обяснявайки избора си, чиновниците от военното ведомство заявяват, че в условията на заплаха от страна на Османската империя и в разгара на Илинденското въстание българската армия се нуждае от бързи доставки на оръжие, което и гарантира „Манфред Вайс“, за разлика от своите конкуренти. Впоследствие тези аргументи се оказват неоснователни, тъй като компанията изпълнява своевременно само част от задълженията си. Освен това от кореспонденцията на представителя на „Манфред Вайс“ в София Ив. Киселов става ясно за подкупите, получени от Р. Петров, М. Савов и Б. Балабанов от унгарската фирма. С конспиративна цел българският премиер фигурира в нея под името „Шарл“, а военният министър – „Жан“, затова и корупционният скандал влиза в историята като „аферата Шарл–Жан“ [22].

Р. Петров прави опит да възстанови репутацията си, подавайки жалба в съда срещу главния редактор на „Мир“ В. Христов, като го обвинява в клеветата. И макар че журналистът е осъден на лишаване от свобода, министър-председателят под натиска на обществеността и опозицията на 22 октомври 1906 г. все пак е принуден да подаде оставка. След два месеца отива в запас и Б. Балабанов, а след още четири – и М. Савов. Коментирайки последиците на корупционния скандал, „народняците“ констатирали: „Информацията за злоупотребите стана достъпна благодарение на пресата. През периода 1887 – 1894 г., когато правителството бе оглавно от Ст. Стамболов, нищо подобно не се случваше, затова и представителите на Министерския съвет си правеха каквото поискат“ [23]. „Стамболовистите“, останали във властта, се оправдаваха, че корупцията винаги е била присъща на България, обаче „най-големите ѝ мащаби са характерни за управлението на Народната партия“ [24, с. 44].

Скоро между „стамболовистите“ и „народняците“ се заформя истинска информационна война по въпросите за злоупотребата с власт с цел лично облагодетелстване. Първите публикуват информа-

⁴ Според публикуваните данни премиерът „заработил“ от тази сделка 75 хил. лв., военният министър – 50 хил., а председателят на артилерийския комитет – 40 хил. лева.

ция, че след смъртта на Ст. Стамболов имуществото, което е трябвало да премине по наследство в неговите деца, е било разграбено от новата власт“ [25]. Техните опоненти непрекъснато опровергават и публикуват сумите, които оставят на семействата си основателят на НЛП и неговият близък съратник Д. Петков. Според твърденията на „народняците“ състоянието на първия се равнява на 3 млн. лева, а на втория – 1,5 млн. лева [26].

С идването на власт през есента на 1908 г. на кабинета на Демократическата партия начело с А. Малинов парламентаристите от XIV ОНС в началото на 1910 г. инициират разследване на дейността на предишните „стамболовистки“ правителства на Р. Петров (включително и на „аферата Шарл-Жан“), Д. Петков и П. Гудев и довеждат нещата до съдебни процеси. По време на заседанията на свикания на 13 февруари 1911 г. Втори държавен съд на бившите членове на изпълнителната власт Р. Петров, П. Гудев, М. Савов, Н. Геннадиев, Ив. Халачев и Л. Паяков са инкриминирани злоупотребата със служебно положение и присвояването на бюджетни средства, нанесли вреда на държавата. Но вината и на тези политици също не е доказана, вследствие на което на 24 юли 1914 г. народните избраници от XVII ОНС били принудени да си оттеглят жалбата.

Опонентите на НЛП всячески се стремят да укрепят в съзнанието на гражданите възприемането на тяхната партия като организация, която твърдо се асоциира с корупция. В брошурата „Стамболовистите в документите“ [24] членовете на местната организация във Видин публикуват различни доказателства за злоупотреби на управляващата партия за периода 1903 – 1908 г. на местно ниво при строителството на различни обекти, както и що се отнася до бюджетните средства. В публикациите последователите на Ст. Стамболов били изобразявани като „шайка пияни бандити“, които продължително време тероризирали града. Приведеният пример е доказателство за използването на името на основателя на НЛП в политическата борба в провинцията [26, с. 4].

Най-голям размах корупцията, като социално-икономическо явление, получава в периода на участието на България във въоръжените конфликти от 1912 до 1918 г. Интендантите и представителите на ревизионните комисии, осигуряващи потребностите на армията от продоволствия и фуражи, често злоупотребяват със служебното си положение заради лично обогатяване. Това се потвърждава от многото писма от различни кътчета на страната, които получават високопоставени лица и лично министър-председателите Ив. Гешов (1911 – 1913), Ст. Данев (1913 г.) и В. Радославов (1913 – 1918) от обикновени граждани – основно селяни, най-пострадали от произвола на чиновниците от военното ведомство [28, с. 194].

Продоволствените комитети, а също така структурите, управляващи стопанството на страната във

военно време, се намират под контрола на приближени до властта лица. Например международната търговия се ръководи от специална дирекция, която активно си сътрудничи с предприемачи, които имат връзки във висшите административни органи. Сред тези бизнесмени е и П. Геннадиев – помалкият брат на лидера на НЛП Н. Геннадиев. През 1913 – 1915 г. той натрупва сериозно състояние от износа на суровини [29, с. 365].

През лятото на 1915 г. Великобритания, Франция и Русия се опитват да си осигурят подкрепата на формално неутралната по това време България. За целта те използват недипломатически начини за постигане на целта, а именно – спонсориране на проантантовската преса и подкупване на влиятелни политически дейци в страната. Например в докладите на руския посланик в София А. Савински в периода на неговото пребиваване в българската столица – от 1913 до 1915 г., нееднократно се упоменава за финансиране на русофилските периодични издания „Заря“, „Свободно мнение“, „Балкански сговор“ и за подкупи, давани на местни политици. Освен това ръководителят на дипломатическата мисия уведомява са състоялите се беседи с французи и британци по повод необходимостта от отделяне на допълнителни средства за осигуряване на лоялността на членове на българското правителство, както и за несъгласието на съюзниците да откликнат на така формулираното предложение и за съжалението на А. Савински по този повод [30].

„Стамболовистите“ са съпричастни и към един от най-големите корупционни скандали от времето на Първата световна война. Нямайки възможност да преориентират Българското царство към държавите от Антантата по пътя на удовлетворяването на териториалните му претенции, Великобритания и Франция решават да употребят комерсиални лостове за влияние. В края на лятото – началото на есента на 1915 г. те се опитват да привлекат София на своя страна чрез изкупуването по завишени цени на значително количество зърнени култури. Така се планира да се създадат продоволствени затруднения в самата България в случай на присъединяването на страната към блока на Централните държави, а също така да се лишат противниците – Германия и Австро-Унгария, от възможността да попълнят там стратегическите си запаси от храни и фуражи.

С тази цел в София е създадена търговска фирма за закупуване на зърно, ръководител на която става френският гражданин Ф. де Клозиер – бивш сътрудник на „Френската банка“, акционер в няколко предприятия. Сключването на търговски сделки от компанията е съпроводено с подкупи за български фирми и политици – предимно депутати от Народното събрание. Както по-късно е установено от следствие, сред подкупените от фирмата влиятелни лица, които ѝ оказват съдействие, са 29 известни личности, сред които самият лидер на „стамболовистите“ Н. Геннадиев, гореупоменатият

му по-малък брат, както и други представители на НЛП – Ив. Халачев, Й. Йонов, М. Патов, Г. Юртов и Ст. Немски [31, с. 78].

Министърът на правосъдието в правителството на В. Радославов – П. Пешев, в своите мемоари назовава сумата, която опозиционните политици получават от Ф. де Клозиер. По негови данни тя се равнява на 7 млн. лева. Общо за закупуването на българско зърно са похарчени 13 млн. и 500 хил. лева [31].

Въпреки че на правоохранителните органи са известни намеренията на проантантовските сили, властта, отдаваща предпочитанията си за присъединяването на България към Тройния съюз, не бързала да вземе кардинални мерки, защото възможни успешни действия на Русия на Източния фронт можело да провокират политическа криза. Освен това към този момент в Народното събрание вече е сформирана силна опозиционна коалиция, която освен от „генадиевистите“⁵ е представлявана от демократите, „народняците“, членовете на Българския земеделски народен съюз (БЗНС) и социалдемократите, а в състава на действащия Министерски съвет остава съмишленикът на Н. Генадиев – министърът на железните пътища, пощата и телеграфа Н. Апостолов. Едва през юни 1916 г. участниците в т.нар. „Деклозиерова афера“ са арестувани. Обвинени са в държавна измяна в полза на враждебни страни. На 21 октомври същата година военно-полеви съд ги осъдил на различни срокове лишаване от свобода. Дела за подкупите на служители на Темида не се разглеждат, заради нежеланието на властите да подвеждат под отговорност чуждестранен гражданин. За освобождението на осъдените и тяхното реабилитиране помага капитулацията на София през септември 1918 г.

Победата на Антантата в Първата световна война определя по-нататъшното развитие на събитията в съдебното дело за мошеничеството със закупуването на зърно. На 10 ноември 1926 г. Арбитражният съд в Париж се произнася България да бъде възмездена за щетите, нанесени ѝ от компания „Деклозиер“. Тогавашното правителство начело с лидера на БЗНС Александър Стамболийски е принудено да се съгласи да върне излишната получена сума с платежите, надвишаваща пазарната стойност на стоката.

Корупцията подкопава имиджа на България на международната арена, а също така оказва негативно влияние на социално-икономическите процеси, което се проявява в няколко насоки от развитието. Съществуването на безотчетни фондове намалява данъчните постъпления в хазната, лишава държавата от някои финансови лостове на управление на икономиката, обостря социалните проблеми заради неизпълнението на бюджетните задължения. Заради корупцията се нарушават регулаторните механизми на пазара, тъй като често печеливш е не конкурентоспособният субект от

стопанството, а този, който е имал възможност да получи незаконно предимства. Всевъзможните злоупотреби забавят появата на ефективни частни собственици и водят до непродуктивно използване на бюджетните средства, повишаване на цените на стоките и услугите за сметка на „корупционните разходи“, загуба на вяра в способността на властта да установява, контролира и спазва честни правила в пазарната игра. В края на краищата, гореизброените фактори влошават инвестиционния климат, както и намаляват ефективността на икономиката на страната като цяло.

Нито едно от гръмките корупционни дела в края на XIX – началото на XX в. не е доведено до логически края, а участниците в тях не получават адекватно наказание за извършените престъпления. Със смяната на властта или политическата конюнктура обвиняемите, по правило, били реабилитирани. Липсата на положителен прецедент в борбата с престъпленията в областта на корупцията не позволява ефективно противопоставяне на тези негативни явления.

През периода 1895 – 1920 г. законодателството в България не се обновява качествено, което би позволило да се ограничи и частично да се контролира вкореняването на корупцията. Съществуващият по това време механизъм на противодействие на всевъзможните злоупотреби в административния апарат с помощта на създадената в парламента специализирана следствена комисия остава продължителен и неефективен процес. Управляващите елити продължават да гледат на властта като на източник за обогатяване и не бързат да се лишат от възможността да получават материални блага за сметка на длъжностните си пълномощия.

Приемниците на Ст. Стамболов – представителите на НЛП, нееднократно са били причастни към корупционни скандали. Обвинения в злоупотреба с власт с цел лично облагодетелстване не избягват дори следващите лидери на „стамболовистите“ – Д. Петков и Н. Генадиев. Както показва практиката от изследвания от нас период, българското общество не е в състояние ефективно да се противопостави на подобни явления: политическата система, изградена по времето на премиерството на Ст. Стамболов, позволява на управляващата партия безнаказано да използва своето положение за получаване на материална изгода. Възможността да се поискат наказания за високопоставени лица и чиновници се появява едва след оставката на действащата власт.

⁵ Привържениците на Н. Генадиев – лидера на Народнилобералната партия, в която към началото на Първата световна война се оформят антагонистичните групировки на „петковистите“ – съратниците на Добри Петков, носещ същата фамилия като бившия ръководител на „стамболовистите“ Димитър Петков.

Всички съдебни процеси по корупционни факти във висшите органи на държавното управление имат ярко изразен политически контекст. Те не могат да изкоренят социално-икономическото явление, а се инициират за разправа с опонентите именно в момент, когато те са най-беззащитни. За-

висимостта на съдебната власт от изпълнителните органи, несъвършените механизми за назначаване на чиновници, липсата на обществен контрол върху дейността на държавните служители – всичко това продължава да поражда нови корупционни схеми и да прави тяхното съществуване безнаказано.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Гешева, Й.* Парламентарните анкетни комисии по министерската отговорност (1884-1923). София: Иврай, 2003. 327 с. [*Gesheva, Y.* Parlamentarnite anketni komisii po ministerskata otgovornost (1884-1923). Sofia: Ivray, 2003. 327 s.].
2. *Stokes, G.* The Social Origins of East European Politics // The Origins of Backwardness in Eastern Europe: Economics and Politics from the Middle Ages until the Early Twentieth Century. Berkeley: University of California Press, 1989, pp. 210-251.
3. *Perry, D.* Stefan Stambolov and the Emergence of Modern Bulgaria, 1870 - 1895. Durham: Duke University Press, Свобода, 1897, 15 юни.
4. Държавен вестник, 1895, 18 януари. [Darzhaven vestnik, 1895, 18 yanuari].
5. Централен държавен архив на Република България, ф. 1599 „Андонов Иван“, оп. 1, а.е. 261, л. 1-326. [Tsentralen darzhaven arhiv na Republika Bulgaria, f. 1599 „Andonov Ivan“, op. 1, a.e. 261, l. 1-326].
6. Свобода, 1897, 15 юни. [Svoboda, 1897, 15 yuni].
7. Мир, 1897, 20 юни. [Mir, 1897, 20 yuni].
8. Български исторически архив при Национална библиотека „Кирил и Методий“, ф. № 395 „Петко Каравелов“, оп. 1, а.е. 77, л. 23. [Balgarski istoricheski arhiv pri Natsionalna biblioteka „Kiril i Metodiy“, f. No. 395 „Petko Karavelov“, op. 1, a.e. 77, l. 23].
9. Пряпорец, 1901, 7 януари. [Pruporets, 1901, 7 yanuari].
10. *Палангурски, М.* Либералната (радославистка) партия в системата на българската парламентарна демокрация (ноември 1900 – юни 1904). Велико Търново, 1995. 208 с. [*Palangurski, M.* Liberalnata (radoslavistka) partia v sistemata na balgarskata parlamentarna demokratsia (noemvri 1900 – yuni 1904). Veliko Tarnovo, 1995. 208 s.].
11. България, 1901, 14 юли. [Bulgaria, 1901, 14 yuli].
12. *Гърдев, Б.* Хазната оштетена с 240 000 лева от афера с фалшиви гербови марки. [*Gardev, B.* Haznata oshetena s 240 000 leva ot afera s falshivi gerbovi marki]. URL: <http://www.monitor.bg/article?id=87885> (last accessed 04.07.2016).
13. Стенографски дневници на XI ОНС. I ИС. София, 1901. Кн. 2. 2311 с. [Stenografski dnevnitsi na XI ONS. I IS. Sofia, 1901. Kn. 2. 2311 s.].
14. Стенографски дневници на XIII ОНС. I РС. София, 1903. 4492 с. [Stenografski dnevnitsi na XIII ONS. I RS. Sofia, 1903. 4492 s.].
15. Стенографски дневници на XIII ОНС. I РС. София, 1904. 3587 с. [Stenografski dnevnitsi na XIII ONS. I RS. Sofia, 1904. 3587 s.].
16. Нов век, 1903, 12 ноември. [Nov vek, 1903, 12 noemvri].
17. Речи и пledoarii на д-р Н. Генадиев (Съдебни, парламентарни и политически). Съст. П. Думанов. Плевен: Изгрев, 1926. 99 с. [Rechi i pledoarii na d-r N. Genadiev (Sadebni, parlamentarni i politicheski). Sast. P. Dumanov. Pleven: Izgrev, 1926. 99 s.].
18. *Мишкова, Д.* Европейски идеи и конституции в политическата система на България: 1878-1914 г. // Модерният историк: Въображения, информираност, поколения. София, 1999, с. 13-33. [*Mishkova, D.* Evropeyski idei i konstitutsii v politicheskata sistema na Bulgaria: 1878-1914 g. // Moderniyat istorik: Vaobrazhenia, informiranost, pokolenia. Sofia, 1999, s. 13-33].
19. Държавен вестник, 1907, 6 март. [Darzhaven vestnik, 1907, 6 mart].
20. България, 1904, 12 април. [Bulgaria, 1904, 12 april].
21. Мир, 1906, 20 март. [Mir, 1906, 20 mart].
22. *Гърдев, Б.* Аферата „Шарл-Жан“ и досега е пример за брилянтна корупционна схема. [*Gardev, B.* Aferata „Sharl-Zhan“ i dosega e primer za brilyantna korupsionna shema]. URL: http://bolgari.net/afarata_„sharl_zhan__i_dosega_e_primer_za_brilyantna_korupsionna_sxema-el-867.html (last accessed 04.07.2016).
23. Мир, 1907, 19 август. [Mir, 1907, 19 avgust].
24. *Генадиев, Н.* Реч, произнесена при дебатите по отговора на Тронното слово на 3 ноември 1906 г. IV редовна сесия на XIII обикновено народно събрание. София: Вечерна поща, 1906. 76 с. [*Genadiev, N.* Rech, proiznesena pri debatite po otgovora na Tronnoto slovo na 3 noemvri 1906 g. IV redovna sesia na XIII obiknoveno narodno sabranie. Sofia: Vecherna poshta, 1906. 76 s.].
25. Нов век, 1907, 6 ноември. [Nov vek, 1907, 6 noemvri].
26. Мир, 1907, 8 ноември. [Mir, 1907, 8 noemvri].
27. Стамболовщината в документи. Видин: Божинов & Конев, 1912. 41 с. [Stambolovshinata v dokumenti. Vidin: Bozhinov & Konev, 1912. 41 s.].
28. *Жебокрийки, В. А.* България накануне Балканских войн 1912-1913 гг. Киев, 1960. 250 с. [*Zhebokrickij, V. A.* Bolgarija nakanune Balkanskih vojn 1912-1913 gg. Kiev, 1960. 250 s.].
29. *Натан, Ж.* История экономического развития Болгарии. Москва, 1961. 499 с. [*Natan, Zh.* Istorija jekonomicheskogo razvitija Bolgarii. Moskva, 1961. 499 s.].
30. *Гърдев, Б.* Как Деклозиеровата афера спаси правителството на Радославов. [*Gardev, B.* Kak Deklozierovata afera spasi pravitelstvoto na Radoslavov]. URL: <http://liternet.bg/publish4/bgyrdev/istoria/afara.htm> (last accessed 04.07.2016).
31. *Пешев, П.* Историческите събития и деятели: От навечерието на освобождението ни до днес: С belezhki za zhivota im. София, 1993. 403 с. [*Peshev, P.* Istoricheskite sabitia i deyateli: Ot navecherieto na osvobozhdenieto ni do dnes: S belezhki za zhivota im. Sofia, 1993. 403 s.].

Dmytro Mykolenko

CORRUPTION IN BULGARIA AT THE TURN OF THE 19TH AND 20TH CENTURIES AS MANIFESTATION OF THE POLITICAL LEGACY OF STEFAN STAMBOLOV

(Abstract)

The article considers a phenomenon of social and economic development of Bulgaria at the turn of the 19th and 20th centuries such as the abuse of entrusted power for private gain, that is, corruption. According to the author’s opinion, S. Stambolov, a former regent (1886 - 1887) and a prime minister of the country (1887 - 1894), played a significant role in its distribution. In addition, the author points out that the memory of the

Bulgarians about the related activity of the politician was used in the struggle for a power. Opponents of the People’s Liberal Party regularly reminded the public of the country about the facts of corruption committed by S. Stambolov during his reign.

Key words: S. Stambolov, corruption, political legacy, politics of memory

Correspondence address:

Dmytro Mykolenko
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, Ukraine

НОВИ КНИГИ

НОВИ КНИГИ

НОВИ КНИГИ

Този сборник е посветен на юбилея на проф. д.с.н. Духомир Минев. Той включва студии и статии от негови колеги, приятели, съмишленици и докторанти. Сборникът е на тема „Науката в полза на обществото“, по която беше проведена и научна конференция през януари 2018 г.

Нито сборникът, нито конференцията са достатъчни, за да изразят нашата признателност за възможността да работим съвместно с проф. Минев, да бъдем стимулирани от научните му търсения, да черпим от плодовете на неговата научна дейност.

Заглавието „Науката в полза на обществото“ отразява начина, по който проф. Минев се занимава с наука. Разликата с много социолози и икономисти, които в годините предпочитаха да се придържат към политическата коректност и конюнктура, е впечатляваща. В социалната джунгла на 90-те, когато темата за бедността беше табу и се търсеха и лесно се намираха трубадури на бездушния български преход, независимо от социалната му цена, проф. Минев настояваше и правеше изследвания на реалните проблеми на обществото: бедността, дезинтеграцията, масовата безработица, корупцията, разпределителните коалиции и т.н. В новия век тези теми продължиха да са във фокуса на изследователските му интереси, но се добавиха и нови: политическият контрол върху социалните науки, манипулациите с научните критерии, деформирането на образованието, дерегулациите и социалните манипулации, нарушеният баланс между власт, знание и ценности, аномалните неравенства, упадъкът на социалната рационалност и др.

Ярослав Шкабура

„СЛУЧАЯТ РАКОВСКИ“: СТРАТЕГИЯТА НА ПОВЕДЕНИЕ НА СЪВЕТСКИЯ ПЪЛНОМОЩЕН ПОСЛАНИК В ПАРИЖ (В КРАЯ НА АВГУСТ – СРЕДАТА НА ОКТОМВРИ 1927 Г.)

В съвременния свят ролята на извънредните и пълномощни посланици в изграждането, развитието и поддържането на отношенията между държавите е изключително важна. Те са представители на страните, а от приеманите от тях решения и действия зависи твърде много. В случай на скандал около посланик под ударите попада не само той, но и държавата, която представлява. Затова е много важно да не се допуска, а ако все пак се случи – бързо да се отстранят всякакви конфликтни ситуации, свързани с дипломатите. Проучването на подобни ситуации и особено предприеманите от посланика стъпки, насочени към отстраняването на инцидента, както и заключителната оценка за ефективността на неговите действия са важен елемент от изграждането на стабилни международни отношения в условията на изключително напрегнатата съвременна геополитическа обстановка. В тази връзка ни се струва изключително важен и интересен анализа на конкретните действия на съветския пълномощен посланик в Париж Христиан Георгиевич Раковски в периода на кампанията срещу него във френската преса, получила името „Делото Раковски“ (в края на август – първата половина на октомври 1927 г.), както и да разберем по какъв начин той се опитва да промени ситуацията към по-добро и просто да изпълнява преките си задължения, което влияе на резултатите от неговата работа, и доколко ефективни в крайна сметка са били предприетите от него стъпки.

Христиан Раковски (истинско име – Кръстю Станчев) е роден на 1 август 1873 г. в гр. Котел. Майка му е племенница на Георги Раковски – видния български революционер, в чест на когото Кръстю решил да вземе фамилията Раковски. Бидейки етнически българин, той също така имал и румънски паспорт. Баща му бил земевладелец, което позволило на Кръстю в бъдеще да получи добро образование, да попътува по Европа, да получи знания благодарение на богатата библиотека и средствата на родителите си. Раковски се запознава с марксизма и се присъединява към социал-демократичната дейност през 1888 г. в Габрово, в Априловската гимназия, известна със своята либерална атмосфера. В следващите години К. Станчев продължава да се изгражда като социалист.

Учейки в Швейцария, Германия и Франция, той се запознава с редица видни представители на това направление – Г. В. Плеханов, В. И. Засулич, П. Б. Акселдор, Ж. Гед, Ж. Жорес, А. Моризет, П. Лафарг, Е. Лафонт и др., участва в поредица международни конференции и конгреси (често – именно в качеството си на български делегат), в България чете доклади и лекции, насочени срещу царското правителство, води активна публицистична дейност (във вестници и списания, например в българските „Ден“, „Работник“, „Другар“, във френските „La Vie Socialiste“, „Le Mouvement Socialiste“ и др.). Голяма част от периода 1903 – 1916 г. Х. Раковски прекарва в Румъния и България, помагайки за развитието на социалистическите движения в тези страни. През 1916 г. е арестуван в гр. Яш по обвинение от румънските власти в шпионаж в полза на Германия, а през следващата година е освободен от руските войници. През декември той се присъединява към болшевиките. Благодарение на опита си в политическата, партийната и организационната работа Христиан Раковски заема различни ръководни длъжности в началото и при утвърждаването на съветската власт (през май – юни 1919 г. той е председател на делегацията на РСФСР на мирните преговори с украинската държава, член на Политбюро на ЦК на КП(б), в периода 1919 – 1923 г. – народен комисар на вътрешните (до 1920 г.) и на външните работи (до 1923 г.) на Украйна). Х. Раковски критикува сталинския курс на „автономизиране“ на съветските републики и се бори да им се предоставят повече свободи и пълномощия – именно това, според мнозина изследователи, е главната причина в края на лятото на 1923 г. Христиан Раковски да бъде изпратен на „почетно заточение“ – дипломатическа работа, да представлява интересите на Съветския съюз в Лондон, където остава до 1925 г., след което е преместен като пълномощен посланик в Париж.

Разглежданата от нас тема на тази статия намира своето частично отразяване в редица чуждестранни [1, 2, 3] и украински [4, 5] изследвания с общобиографичен характер. Когато разказват за „Случая Раковски“, те основно описват динамиката на неговата поява и развитие в пресата, както и – през призмата на взаимодействието на френ-

ските и съветските членове на правителствата и дипломатите. Сред действията на самия Х. Раковски те акцентират вниманието върху новия проектодоговор за дълговете и кредитите. Той е сред централните в статията на руската изследователка Е. В. Лобанова [6]. В. А. Головкин, Г. И. Чернявски, М. Г. Станчев, М. В. Тортика (Лобанова), В. Г. Сироткин [7], освен всичко друго, доста детайлно разглеждат и вредата върху позициите на съветския пълномощен министър в Париж, нанесена му през този период от Генералния секретар на ЦК на ВКП(б) Й. Сталин. В трудовете на чуждестранните и украинските изследователи понякога се разглеждат и различни аспекти на взаимодействието със сенатора на Третата република, ръководителя на френската делегация на френско-съветските преговори и стар приятел на Х. Раковски – Анатолий Монзи, и с някои парижки вестници. При това българският историк Ф. Панайотов подчертава изключително положителното влияние от взаимодействието с Дьо Монзи, за разлика от френския изследовател Ф. Конт, който подчертава и негативните последици, до които води желанието на сенатора да помогне на Х. Раковски. П. Бруе на свой ред отбелязва, че именно след критичната статия в един от най-популярните френски вестници – „Le Temps“, от 4 септември 1927 г. Христиан Раковски взема решението да действа активно през пресата, за да се противопостави на нарастващия около него скандал. Руският изследовател О. Н. Кен [8], косвено засягайки дейността на съветския пълномощен посланик в Париж, лансира идеята, че последният със своето предизвикателно поведение в някои случаи не помага за разрешаването на усложняващата се ситуация.

Принципно ще отбележим, че всички изследователи, засягайки интересувания ни кръг от въпроси, набелязват само общите насоки в дейността на Х. Раковски, често опирайки се на пресата, като източник на официалните изявления на самия съветски пълномощен посланик в Париж или на изказванията на други политици за него. Активно се използват също публикувани или незасекретени документи. Подобен подход при изучаването на разглежданата тема е обусловен от обективни причини. Съществена част от информацията за срещите, консултациите, идеите, изказвани от съветския пълномощен представител в Париж, не са публикувани и могат да се намерят изключително в архивни документи (в докладите на Х. Раковски [9, 14], в кореспонденцията на пълномощния посланик с НКИД и с Политбюро на ВКП(б) [9, п. 269, д. 53824; д. 53825], в досието по конфликта с Франция към „Случая Раковски“ [9, д. 53827]), които дълго време бяха недостъпни за изследователите и съвсем наскоро бяха разсекретени – или през 1990, или през 2000 г. Повечето от тези документи не са използвани или почти не са използвани от други изследователи, а част от долуприведените фрагменти за пръв път се въвеждат в научно обръщение.

Преди всичко трябва да уточним, че под термина „Случая Раковски“ трябва да се разбира активната кампания във френската преса, а впоследствие – и сред политиците от Третата република, насочена срещу съветския пълномощен посланик в Париж Х. Раковски. Като предлог е прието да се смята подписаното, в това число и от съветския дипломат, изявление на лявата опозиция от 8 август 1927 г. (Бруе пише, че подписът на Раковски се появява на 10 август [2, р. 251] под този документ, в който, между другото, са издигнати следните лозунги: „Поражение на всички буржоазни държави, които воюват срещу СССР – всеки честен пролетарий от капиталистическа страна трябва да работи активно за поражението на „своето“ правителство; за преминаване на страната на Червената армия на всеки чуждестранен войник, който не иска да помага на робовладелците в „своята“ страна – СССР е отечеството на всички трудещи се“ [10]). Подписът на официалния представител на Съветския съюз в Париж под подобно възвание няма как да остане незабелязан в Третата република. Цитираният по-горе фрагмент много френски вестници и политици, а след тях – и обикновените хора, възприемат като призив към войниците да не се подчиняват на собственото си правителство, да дезертират и да преминават на страната на СССР. В Третата република схващат това като пряка намеса на представител на друга държава в техните вътрешни работи. Трябва да отбележим при това, че изследователите, които засягат появата на първите публикации с критика на изявленията на опозицията, и в частност на Х. Раковски, посочват или последната десетдневка на август (В. А. Головкин, М. Г. Станчев, Г. И. Чернявский [4, с. 354]), или започват конкретно със статията във в. „Le Temps“ от 27 август 1927 г. (Ф. Конт [1, с. 671], П. Бруе [2, с. 251]). Ние предлагаме за начало на кампанията срещу съветския пълномощен посланик в Париж публикуваната от Пиер Бернюс статия в „Journal des débats politiques et littéraires“ малко по-рано от посочените по-горе дати, а именно – на 19 август 1927 г. [11]. Тази дата е посочена и в проектосъобщението на Отдела по печата на НКИД от 6 септември същата година [9, п. 269, д. 53824, л. 22]. Връщайки се към термина „Случая Раковски“, ще отбележим, че конкретно тази формулировка започва да се появява в различни френски издания в началото на септември 1927 г. (напр. „Le cas de M. Rakowsky“ в „Le Matin“ от 5 септември [12] или „L'affaire Rakowsky“ в „Paris-soir“ от 6 септември [13] – и едното, и другото може да се преведе като „Случая Раковски“). Кампанията срещу съветския представител в Париж, която намира широко отражение в по-голямата част от френската преса, преминавайки през различни степени на изостряне, се задържа не просто до официалната информация за свалянето на Христиан Раковски от заеманата длъжност, а включително и до отпътуването му от столицата на Третата република на

17 октомври 1927 г. Повечето издания енергично критикуват Раковски (някои от тях искат не само отзоваване на съветския представител, но и скъсване на дипломатическите отношения със СССР – напр. „Le Matin“; само малка част от изданията, ярък представител на които е „L’Humanité“ се опитват да го защитят. Успоредно с кампанията в пресата, се влошава и взаимодействието на Х. Раковски с френските политици (и не само заради подписа му под изявлението на комунистическата опозиция, но в някои случаи и заради лична неприязън към него). Ситуацията, в която се оказва Раковски в края на август – първата половина на октомври 1927 г. е изключително сложна и с течение на времето се влошава. Важно и интересно ни се струва изследването на линията на поведение на съветския представител в Париж в този критичен момент, какви действия предприема той и доколко те са ефективни.

На първо време, след началото на инцидента, след три срещи (на 21, 25 и 29 август) на народния комисар по външните работи на СССР Г. В. Чичерин с посланика на Франция в Москва Ж. Ербет и уверенията на последния, че инцидентът е изчерпан [5, с. 338], Х. Раковски продължава да работи в обичайния си режим. В доклада си от 2 септември до Г. Чичерин съветският представител в Париж отбелязва, че в края на август е успял да се срещне с Анатоли дьо Монзи и да проведе с него много ползотворни преговори – да обсъди редица въпроси и да получи ценна информация. По-конкретно, той успява да съгласува новия проект на меморандума за кредитите, който впоследствие, на 1 септември, е представен от съветската делегация, която го подкрепя. След това Х. Раковски планира да доработи документа и да представи финалната му версия пред френската делегация на 9 септември. Едновременно с това А. дьо Монзи отбелязва, че „у него все повече се загнездва съмнението в готовността на Поанкаре (министър-председател на Франция – *бел. авт.*) да приеме каквато и да било схема за кредитите“ [14]. Отчасти тази ситуация е продиктувана и от „двуличната политика на Далбиз“ [14, л. 232], френски политик, заемащ видно място в поцеса на френско-съветските преговори за дълговете и кредитите. Отчитайки близките отношения между двамата, Дьо Монзи дал на Раковски да прочете писмо на В. Далбиз до Р. Поанкаре, в което първият изключително скептично и критично се изказва за преговорите между двете страни, като предлага те въобще да бъдат преустановени. Като цяло, ако се позовем на текста от доклада, съветският представител в Париж оценява доста позитивно създалата се ситуация в Париж. Това констатира и Г. В. Чичерин в своето донесение до Й. Сталин от 6 септември 1927 г., отбелязвайки: „Последната шифрограма на др. Раковски има напълно... успокоителен характер“ [9, п. 269, д. 53825, л. 19].

На 4 септември на първата страница на известния френски вестник „Le Temps“ излиза голяма статия, в която е подложено на критика изявлението на опозицията, „призоваващо войниците към въстание“ и особено негодувание предизвиква присъстващият там подпис на Х. Раковски, „дипломата, който открито се заявява като враг на реда, установен в страната, в която е акредитиран“ [15]. Преди всичко именно в отговор на кампанията в „Le Temps“, според мнението на П. Бруе, съветският представител в Париж разпраща чрез пресслужбата на посолството своето специално изявление [2, с. 252], което още на следващия ден е отпечатано в много френски издания (Lundi, 5 septembre 1927: „L’Écho de Paris“, p. 3; „Excelsior“, p. 3; „Le Petit Parisien“, p. 1; „L’Humanité“, p. 3; „Le Matin“, p. 1 и т.н.). В него Христиан Раковски се обявява решително срещу предположението, че който и да било представител на Съветския съюз би могъл да организира въстание или дезертъорство на територията на Франция, с която съветското правителство поддържа мирни отношения, а всеки дипломатически представител и всеки сътрудник в съветските учреждения, който би се намесил по някакъв начин във вътрешната политика на Франция, би бил недостоеен за доверието на своето правителство и би бил неспособен да изпълнява мисията на сближение между Франция и СССР. Като цел на своята дипломатическа дейност Раковски вижда работата над отстраняването на разногласията между СССР и Франция и по такъв начин – в увеличаването на шансовете за всеобщ мир. При това съветският пълномощен представител решително протестира срещу всякакво друго тълкуване на неговите действия, което би противоречало на политиката на съветското правителство и на самия Х. Раковски [16].

Христиан Раковски продължава да полага усилия, за да се противопостави на нарастващата кампания срещу него и срещу Съветския съюз чрез пресата. Но повечето издания не се съгласяват на контакт с него. Така, на 20 септември ТАСС в свое съобщение от Париж информира, че официалното съобщение на пълномощния посланик срещу „клеветническата кампания против СССР“ е поместено само в три издания – „La Volonté“, „L’Œuvre“ и в органа на компартията „L’Humanité“ [9, п. 269, д. 53827, л. 1]. Това е предизвикано от факта, че част от пресата (особено – с дясна насоченост) наистина вижда в Съветския съюз и в неговия упълномощен представител в Париж заплаха за цяла Франция, друга част (като напр. „Le Figaro“, „Journal des débats politiques et littéraires“, „L’Avenir“) принадлежи на френския промишлен капитал и е рупор на неговите интереси, трета, както отбелязва Е. Ерио, са „продажните пера“ [9, д. 53824, л. 217], издържани включително и от английски финансови кръгове, преди всичко – нефтени. Ситуацията, в която се намира Х. Раковски, се задълбочава. Оказал се в изключително затруднено положение,

съветският пълномощен посланик, посъветван от своите „приятели“ в Третата република, смятащи, че „при сегашната обстановка е изключително важно да се предаде на френската публика живото и правдиво слово“ на съветското ръководство [9, п. 268, д. 53791, л. 123], отново се опитал да поправи нещата с помощта на парижката преса. Той успял да се уговори с представител на редакцията на вечерния вестник „Le Soir“ Лазурик да отиде в началото на октомври в Москва и да вземе интервюта от Риков, Чичерин, Литвинов, Микоян, Брюханов и Ксандров относно различни аспекти от състоянието на съветско-френските отношения, и по-конкретно – за позицията на Съветския съюз относно неговия пълномощен посланик в Париж и агресивната кампания, развихрила се около него. Х. Раковски в доклада си до Г. Чичерин и М. Литвинов им предложил в интервютата си да подчертаят, че в Москва „са учудени, че такъв незначителен инцидент като „случаят Раковски“ е приел такива нечувани размери. Това доказва наличието на сили, които не искат да допуснат мирно развитие на съюза, мислят за война и т.н.“ [9, л. 123 – 124]. Нещо повече, Раковски предлага дори малко да бъде сплашена френската страна и „в скрита форма да бъде предупредена реакцията да не злоупотребява с миролюбието и търпението на стрната със 150 млн. съзнателни работници и селяни, минали през тежките изпитания на гражданската и световната война“ [9, п. 269, д. 53827, л. 124].

Съветският представител получава уверения, че интервютата ще бъдат незабавно изпратени по телеграфа в Париж, за да бъдат максимално бързо публикувани. Раковски е убеден, че тази маневра ще повлияе положително на толкова задълбочилата се ситуация. „Това ще произведе голям ефект в Париж“, охарактеризира и Г. Чичерин идеята на Х. Раковски в своя доклад до Й. Сталин от 4 октомври [9, д. 53825, л. 11]. Изпреварвайки събитията, ще отбележим, че сметките на Раковски са криви: както сам той с мъка отбелязва няколко седмици по-късно, интервютото на Лазурик е дадено „8 дни след като НКИД, въз основа на постановление на инстанциите, изразява съгласието си в разговор с Ербет за моето сваляне от поста в Париж, ако това се поиска формално от френспра (френското правителство – бел. авт.)“ [9, п. 269, д. 53824, л. 237], което французите правят незабавно.

Още в началото на септември съветският представител много внимателно отбелязва, че „кампанията, която тече в печата през последните дни... несъмнено ще се засилва с приближаването на изборите, но би било неправилно оттук да се прави извод, че тя се води планомерно за подготовка на разрыв... Френското правителство несъмнено ще използва всички инциденти, за да постигне от нас максимална отстъпка по две линии: както по линия на пропагандата, така и по линия на френско-съветската конференция“ [14, л. 230]. Отношението на Франция към СССР наистина се изостря. Първо

от Третата република е отзован др. Бруно, завеждащ парижкият отдел на ТАСС; на 6 септември е отзован др. Станчев, секретар на Съюза на възвращенците, който към този момент вече 13 години живее във Франция; същата участ е подготвена и за редица други другари, ръководители на обществени организации. В създалата се ситуация, „за да предотврати, в рамките на своите възможности, надвисващата опасност“, Раковски се „старае основно да въздейства на префекта от полицията Киапа“, при това не пряко, за да не поставя под ударите посолството, а „чрез Торес“, който е в „добри отношения“ с Киапа [14, л. 229].

За да подобри ситуацията, създадена се около него, Х. Раковски и по-нататък активно използва широките си познанства в различни френски кръгове. Той най-много разчита на стария си приятел, видния политически и държавен деец Анатол Дьо Монзи. Но и тази сметка на Раковски не се оправдава: френският политик не само не подобрява, но и доста негативно повлиява на развитието на изострилата се ситуация. Ще отбележим, че първоначално Дьо Монзи заявява, че ще „попаде оставка като председател на френската делегация на френско-съветските преговори в случай че френското правителство поиска отзоваването на Раковски“ [17]. С развихрянето на кампанията срещу представителя на СССР френският политик подготвя и предава в печата още по-твърдо изявление в защита на съветския пълномощен посланик в Париж, но, изплашил се от лоши политически последици за себе си, бързо изисква интервютото си още на следващия ден, макар че той „не може да знае, че с това си поведение окончателно влошава положението на др. Раковски“ [9, п. 269, д. 53824, л. 189]. Самият Х. Раковски в доклада си от 24 септември описва сцената на скарването си с Дьо Монзи, който първоначално помолил съветския представител да отложи официалното предаване на меморандума за дълговете и кредитите, а след по-малко от денонощие, както си спомня после дипломатът, „Дьо Монзи, използвайки обстоятелството, че още не съм му дал предложенията с моя подпис, съобщава в печата, че те не са получили от съветската делегация „никакви предложения“ [14, л. 237]. Раковски е разярен и разочарован от тези – в известен смисъл, подли действия на своя „приятел“, на когото той разчита най-много от френските политици. „Лесно можете да си представите сцената, която след това се разыгра между мен и френската делегация в апартамента на самия Дьо Монзи. Мислех си в един момент, че всички съседни етажи ще се съберат да слушат нашия скандал“ [14, л. 236]. Заради приведените факти е трудно да се съгласим с мнението на Ф. Панайотов, че ако все пак говорим за периода на кампанията срещу съветския пълномощен посланик, „в това трудно за Раковски време Дьо Монзи отново се проявява като истински приятел“ [3, с. 434]. Интересно ни се струва още едно мнение за упоменатия френски

политик, фиксирано в доклада, подготвен специално за ръководството на Съветския съюз относно създалата се ситуация. В него се казва следното: „Фигурата на Дьо Монзи служеше като изолатор между Раковски и радикалсоциалистите. Нито Ерио, нито Пенлеве, нито Далбос, нито Далбиез, в частност, не допускаха никаква възможност да се работи не само чрез Дьо Монзи, но дори с неговото пряко участие“ [9, п. 269, д. 53824, л. 197 – 198]. Впрочем това твърдение е доста спорно. Например самият министър на образованието на Франция, един от лидерите на партията на радикалите и радикалсоциалистите Е. Ерио в разговор с Народния комисар по просветата на СССР А. Луначарски, състоял се на 21 октомври същата година, подчертава, че именно Раковски „никога не е искал да поддържа съюзнически отношения с представителите на демократическите партии“ и с него конкретно, макар че френският политик е „могъл да бъде полезен на г-н Раковски в десетки случаи“ със своите „доброжелателни съвети“ [9, л. 220].

Естествено, не може да се твърди, че съветският представител изобщо не е търсел контакт с политиките в Третата република. Самият Х. Раковски в един от докладите си упоменава мнозина френски политици, с които е имал срещи в последно време (Аренс, Малви, Марген, Филипото, Торес, Лотие, Бертон) [9, д. 53791, л. 109 – 110]. Някои от тях му дават информация, помагат му да установи контакти с по-големи политици, уверяват го в личната си лоялност и му обещават подкрепа, всячески се стараят да подобрят задълбочаващата се скандал. Но невинаги съветският представител в Париж приема техните съвети. Например А. Бриан, министърът на външните работи на Франция, му предлага да замине „в тримесечен отпуск, за което време работата ще приключи съвсем благоприятно“ [9, д. 53824, л. 245]. Но Христиан Раковски не се вслушва в съвета му. Нещо повече, както отбелязва в дисертацията си руският изследовател О. Н. Кен, „на опита на политическия директор на МВНР на Франция да се смекчи ефектът“, предизвикан от подписването на изявлението на опозицията, „Раковски предизвикателно отговаря „à la guerre, comme à la guerre [8, с. 81]. Изобщо, ако се базираме на архивните документи (напр. цитирания по-горе или [9, л. 107 – 108]), можем да предположим, че Раковски доста често е имал разговори и е водел кореспонденция с А. Бриан в разглеждания времеви период. Също така в доклада си до зам.-наркома по външните работи на СССР М. Литвинов от 17 септември Раковски споменава и за скорошните си срещи с френския държавник, дипломата Ф. Бертело [8, с. 81]. Този и подобни контакти позволяват на съветския представител да получава различна информация и да се съветва по отделни въпроси, свързани с френско-съветските отношения. Христиан Раковски се старае да поддържа контакти както с отделни френски полити-

ци, така и с обществеността. Само за последните няколко седмици, както отбелязва в записките си от края на септември 1927 г., той прави три пътувания до Париж, като пътят се отбива и в други градове на Третата република, „където трябваше да събере публика“ [9, л. 108, 110].

Въпреки широкия спектър на взаимодействие на съветския представител с френските политици и с обикновените хора, трябва да отбележим доста слабата ефективност в тази посока. Десният блок на „Националното единство“, който е на власт, заема доста твърда позиция по отношение на СССР и на всякакви контакти с него. Засилващият се в пресата скандал около Х. Раковски също отблъсква политиките от Третата република от идеята да влязат в някакъв контакт с него, да не говорим за откритата подкрепа.

Вече след отзоваването на Раковски от Париж мнозина съветски политици се опитват да прехвърлят вината за така създалата се ситуация изцяло и напълно върху бившия съветски пълномощен посланик и върху неправилната стратегия за действия, която той избира. Така Сталин подчертава: „От 2 до 14 септември, когато цялата френска преса се вдигна на шум срещу Раковски, той не пророни нито дума. А заедно с него бе принудена да мълчи и нашата преса [14, л. 240]. Бухарин, развивайки горепосочения тезис, на 21 октомври заявява, че причина за мълчанието на съветската преса до 13 септември, а на Г. Чичерин – до 7 октомври, е молба на самия Х. Раковски. Но тези обвинения не отговарят на действителността. Започвайки от 5 септември и до 12 включително, Х. Раковски изпраща в Москва, вкл. и лично на Г. Чичерин, поредица от телеграми с общи съвети и конкретни предложения за действията, които според съветския представител в Париж трябва срочно да се предприемат за подобряване на създалата се ситуация. Така в шифрограма на Раковски до Г. Чичерин от 5 септември съветският дипломат подчертава необходимостта „да се избягва полемика с Ке д'Орсе по въпроса за дезавуирането“ [5, с. 349]. Според Раковски това е могло да се постигне, ако Народният комисар по външните работи на СССР е отпечатал „своя първи и втори отговор на Ербет, предоставяйки възможността на всеки да ги тълкува, както иска. А най-добре би било, разбира се, да се даде съгласувано с Ербет комюнике“ [9, п. 269, д. 53824, л. 236]. Както се убеждаваме, още в първите дни на изострянето на „Случая Раковски“ съветският пълномощен посланик не само не моли Г. Чичерин и Наркома на външните работи да бездействат и да мълчат, а обратното – предлага конкретни стъпки и изявления. Не може да се каже, че съобщенията на Раковски са оставени без внимание: в цитат от протокол № 232 от заседание на Колегията на НКИД от 5 септември 1927 г. намираме подписано от Г. Чичерин постановление: „да се постави в Политбюро въпросът за това, трябва ли да се публикува нещо в нашата преса за кам-

панията срещу Раковски, за неговата декларация по повод подписа му в документа на опозицията и за комуникето на френското Министерство на външните работи по този повод, публикувано във френската преса“ [9, л. 21]. В телеграма от 10 септември той отново отбелязва, че комисариатът трябва да реагира по някакъв начин, като избягва при това полемика с френското външно министерство. Като един от аргументите за придържане към тази стратегия е посочено мнението на А. Бриан, че изобщо този скандал изглежда изгоден за ръководството на самия СССР, защото „свалянето на Раковски, принадлежащ към малцинството, може да бъде от полза на болшинството“ [9, л. 236]. В телеграма, изпратена в Москва на следващия ден, Раковски отбелязва необходимостта „бързо да се реагира“, защото „по-нататъшното мълчание може само да облекчи маневрите на десните“ [9, п. 269, д. 53824, л. 236]. Раковски настоява в дадената ситуация да бъде повикан френския посланик в Москва Ж. Ербет и да се изрази възмущение от пасивността на френското правителство по кампанията срещу съветския представител в Париж по вече дипломатически изчерпвания инцидент. Христиан Раковски подчертава, че работата му в Париж е затруднена, както и работата на цялото съветско представителство от „мълчанието на Москва – както на правителството, така и на пресата. Това мълчание пред лицето на колосалния шум, продължаващ вече седмица в световния печат, може да се изтълкува както от приятелите, така и от враговете само като потвърждение на басните за свалянето на доверието“ [9, л. 237]. На 12 септември (получена и разшифрована на 13) Раковски телеграфира на Г. Чичерин, че НКВД може да даде собствено комунике със съобщение за хода на нещата, избягвайки пряката полемика. Най-накрая Москва, освен дипломатическите начини, за които пише съветският посланик, има възможност да използва и своята преса, която трябва съответно да реагира на кампанията на френския печат. „Това ще е напълно нормално, докато ненормално е положението, когато в Париж се решава съдбата на френско-съветските отношения, нашата преса да мълчи“ [9, л. 236]. Възмущението на Раковски е напълно логично: в основните съветски издания от този период („Известия“, „Правда“) в дните, когато пълномощният посланик на СССР трябва фактически сам да се отбранява от нападите на голямата част от френския печат, или въобще липсват статии за Третата република, или на техните страници се поместват статии за други, очевидно по-важни събития (напр. в защита на отзовавания от Франция завеждащ парижкия филиал на ТАСС Бруно), възмущават се от засилването на реакционните сили в Париж (напр. *Известия*, 11 септември 1927, с. 1 – 2) и др. Това положение се струва на съветския представител в Париж „архистранно“ [9, п. 268, д. 53791, л. 104]. И едва от

13 септември, след продължително мълчание, в съветската преса започват да се появяват активно публикации относно нападите към Х. Раковски. Дори М. Литвинов, изпращайки на 12 септември писмо до Г. Чичерин, отбелязва: „По казуса, свързан с най-новата кампания на френската преса и с искането за отзоваване на др. Раковски, аз не предприемам нищо, тъй като Вие се занимавате с това. Вие написахте вече няколко писма до Политбюро, без нито веднъж да поставите въпроса за обсъждане от колегите... Никакво противоречие между исканията на др. Раковски за нашите реакции на кампанията и неговите възражения срещу полемика с МВНР аз не виждам. Ние бихме могли да дадем своето мнение по кампанията на десните, без да влизаме в полемика с Бриан“ [9, п. 269, д. 53824, л. 33]. Това твърдение Г. Чичерин в отговора си, датиран същия ден, парира с думите, че седмица преди това той е повдигнал въпроса за осведомяването на съветските граждани за кампанията около Х. Раковски, „след което изпратих проект за осведомително съобщение, след това няколко пъти официално писах по тази тема, като именно Вие имате копията от всички тези писма. Едва сега обаче се създаде обективна възможност за осветяване на кампанията на десните без полемика с Бриан, докато само преди няколко дни информацията за този случай по силата на необходимостта би била свързана с полемика срещу Бриан“ [9, л. 32].

Остават отворени въпросите: защо, въпреки разбирането на важността да се даде отговор в съветската преса, тя толкова дълго мълчи? Защо всички действия на Г. Чичерин, които той предприема, съдейки по гореописаните документи, остават без резултат? Предполагаме, че отговорите на тези въпроси трябва да се търсят сред хората, които са били „над“ Народния комисар по външните работи на СССР, а именно – в действията на Генералния секретар на ЦК на ВКП(б) Й. Сталин. Както отбелязват всички изследователи, Сталин е бил заинтересован от дискредитирането на Х. Раковски, който е активен член на комунистическата опозиция. Генсекът полага много усилия, за да унищожи авторитета на Х. Раковски както в СССР, така и зад граница. Затова, най-вероятно, е и повлиял така, че френската преса безпрепятствено дълго да атакува Раковски и така да влоши положението на последния. Като потвърждение на тази хипотеза служи и позицията на Й. Сталин относно последното предложение на Х. Раковски на френско-съветските преговори за дълговете и кредитите, за която ще стане дума малко по-надолу. Така или иначе, вследствие на „объркването“ и на липсата в продължение на дълго време на каквато и да било реакция от страна на Москва, във Франция – както сред някои политици, така и в редица издания се създава впечатлението, че между Наркома по външните работи и неговия парижки представител има съществени разногласия. През следващите седмици на Х. Раковски му се налага

„да преодолява с големи усилия“ [14, л. 239] това възприемане на нещата, вкл. и на дипломатическо ниво, което не могло да не се отрази негативно на ефективността на по-нататъшната му дейност в Париж.

Раковски вярва, че „от сегашната сложна и трудна ситуация във Франция ние ще излезем с чест, което ще се отрази на международното ни положение“ [14, л. 239]. И един от основните начини да се постигне това е да се сключи, най-накрая, споразумение за дълговете и кредитите между Третата република и СССР. Огромните усилия на съветския представител са били насочени именно в тази посока. Виждайки, че преговорите се забавят и не дават нужния ефект, Х. Раковски стига до извода за необходимостта да се върви към големи отстъпки. Сред другите неща, той лансира идеята за създаването във френските банки на провизион (резервен фонд) на стойност 30 милиона златни франка. В края на втората десетдневка на септември Раковски се обръща чрез Чичерин към ръководството на СССР с молба за „спешно решение по това негово предложение“ [9, п. 269, д. 53825, л. 33]. Скоро съветският пълномощен посланик в Париж успява „да получи от своето правителство разрешение за значително намаляване на сумата“ по искания от Третата република кредит, намалявайки го от 220 до 120 млн. дол.; по отношение на дълговете се предлага изплащане на 60 млн. златни франка ежегодно в продължение на 61 години [18]. Ще отбележим, че А. дьо Монзи, който в този момент е начело на френската делегация на френско-съветските преговори, в книгата си, издадена няколко години по-късно, пише, че в новото предложение на съветския посланик, получено на 21 септември, се говори за 62 платежа по 60 млн. франка [19]. Дали тази малка разлика в цифрите е обикновена грешка в спомените на френския политик, или между Раковски и Монзи първоначално се е договаряла именно тази формула, като тя е била фиксирана в записките, по които той после пише книгата си, не е ясно. Така или иначе, на 22 септември във вестник „L'Europe nouvelle“ Христиан Раковски публикува част от материалите за продължаването на преговорите по дълговете и кредитите, в които правителството на СССР потвърждава своето съгласие да депонира 30 млн. златни франка веднага след подписването на договора за дълговете и кредитите, а също така изразява удовлетворението си от 120-милионния кредит, предложен от френската делегация [1, с. 673]. А. дьо Монзи, желаейки да помогне на приятеля си Х. Раковски, на 28 септември взема решение да даде интервю на вестник „La Petite Gironde“ във връзка с предложенията на съветския посланик. Политикът от Третата република като цяло позитивно характеризира новото предложение, подчертавайки, че „залог за френските кредити би могъл да стане руският нефт“ [5, с. 342]. Ф. Конт стига до извода, че тези действия само влошават положени-

ето на Раковски, тъй като са в разрез с интересите на „англосаксонските и финансовите нефтени магнати, и особено с тези на сър Хенри Детердинг, президента на компанията „Роял Дъч Шел“, който след това финансира няколко френски вестника, за да водят ожесточена кампания в печата срещу съветския представител в Париж [1, с. 675]. Като цяло, изгодното предложение на съветския пълномощен посланик е прието студено в Париж: Поанкаре възприема изявлението на Раковски като „опит да се въздейства на дребните притежатели „през главата“ на френското правителство, давайки им да разберат, че дълговият проблем е напълно разрешим от съветска страна“ [6, с. 189], и излиза, че ако някой не иска споразумение, то това е именно френската страна. Недоволство от изявлението на съветския представител изказват и френските издания: както обобщава в челната си статия белогвардейският парижки вестник „Последни новини“ „новото предложение... за дълговете и кредитите има лоши отзиви в пресата на Франция“ [20]. И Х. Раковски е подложен на критика за изказаното предложение и от страна на собственото си правителство. Така, на съвместно заседание на ИККИ и на ЦКК на ВКП(б) на 27 септември Сталин, критикувайки Раковски, заявява: „Тъй като той проявява инициатива, винаги предлага да се даде повече, да се заплати по-скъпо и пр., така че Политбюро винаги е принудено да го съдържа. Така е през цялото време... Конкретно, така беше и в последния момент по въпроса за 30 млн. франка. Раковски просто предложи да се предоставят тези 30 млн. на френското правителство за раздаване на притежателите. Ние се съгласихме да предоставим тези пари само при условие, че се регулира въпросът за кредитите...“ [5, с. 343]. На това, както отбелязват руски и украински изследователи, един от лидерите на обединената комунистическа опозиция, Л. Троцки, възразява: „Раковски само изпълнява директивите на Политбюро. Ако вие бяхме приели навреме съветите на Раковски, споразумението с Франция щеше да ни струва много по-евтино“ [5, с. 343]. Възмущението на Л. Троцки в никакъв случай не трябва да се оценява само като опит да се застъпи за своя приятел и колега-опозиционер: до голяма степен това е защита на здравия разум от абсурдни по съдържанието си нападения. Документите, които се пазят в АВП на РФ, част от които ние цитирахме по-горе, ясно показват, че съветският представител в Париж на практика по всички въпроси постоянно е бил в пряка кореспонденция с Москва. Включително и изказаното от Х. Раковски ново предложение за депонирането на 30 млн. златни франка също е било предварително изпратено за обсъждане от ръководството на СССР и нито веднъж не среща нито възмущение, нито критики от страна на Политбюро. Обратното: то е подкрепено и одобрено. В противен случай ние не бихме могли да срещнем на първата страница на „Известия“ (един от главните официозни на Съ-

ветския съюз) на 22 септември следната формулировка: „На др. Раковски е поръчано да съобщи на френската делегация, че Съветското правителство е готово през близкото полугодие да внесе в банка 30 милиона франка за обслужване на първите платежи в случай на общо споразумение“ [21]. Тоест, това не е било самолично желание и действие на Раковски.

Съвсем очевидно е, че тази нападка от страна на Й. Сталин е насочена именно лично към Раковски, като преследваната цел е да отслаби неговите позиции в партията и на международната сцена. Съветският изследовател В. Сироткин, опирайки се на писма на Л. Троцки по този повод, подчертава следното: „На Й. Сталин най-малко са му били необходими кредити, той е целял на всяка цена, дори с предателство на държавните интереси, да дискредитира и „троцкизма“ и „троцкистите“ [7, с. 409]. В крайна сметка, разкритикувано от всички, новото предложение на Х. Раковски за дълговете и кредитите така и си остава само на хартия.

Струва си да отбележим още един проблем, който усложнява дейността на Раковски в разглеждания период. Това е проблемът с окомплектоването на посолството със сътрудници. На 24 септември Раковски в свой доклад до Литвинов съобщава: „Парижкото посолство лежи изцяло върху мен и др. Дивилковски. Вече четири месеца нямаме съветник, нито завеждащ Бюрото по печата (завеждащият Бюрото по печата е временно тук и неговата работа изобщо не ме удовлетворява), все още не е пристигнал заместникът ми Пирумов, както и завеждащ стопанската част“ [14, л. 240]. Така Раковски, успоредно с битката с френската преса, трябва да върши и цялата техническа работа в самото посолство. Ситуацията е била толкова сложна, че той прави несвойствен на характера му извод: „Няма дълго да издържим тук“ [14, л. 240].

Говорейки принципно за оценката на самия Х. Раковски за кампанията срещу него в края на август – началото на октомври 1927 г., си струва да отбележим, че на него му е бил пресъщ оптимизмът, който понякога дори предизвиквал в Москва известно недоумение. Особено това изглежда странно на фона на информацията от други френски източници. Например на 30 септември Г. Чичерин пише в лично писмо до Х. Раковски: „Не съм разбраемо за мен е огромното разминаване в песимизма и оптимизма на Вашите оценки и някои налични оттук противоположни източници материали. Последните, давайки сравнително достоверна представа за това, което говорят някои официални френски лица, обрисуват положението като изключително тежко за нас. Вашите съобщения пък показват диаметрално противоположна картина. Разминаването е толкова голямо, че далеч надминава обикновените разлики между различните гледни точки. На мен и досега не ми е ясно, какво се случва и защо разминаването е толкова голямо“ [9, п. 269, д. 53824, л. 90]. Базирайки

се на съществуващите документи е трудно да се направи еднозначен извод, дали оптимизмът в съобщенията на Х. Раковски е свързан просто с желанието му да остане на поста си в Париж, или той действително дълго време не е виждал особен проблем в набиращата обороти кампания срещу него и е бил искрено убеден, че незначителният инцидент скоро ще бъде ликвидиран. Вероятно има място и първото, и второто. Така или иначе, доста голям оптимизъм съветският представител в Париж запазва до края на дейността си на заеманата от него длъжност. И чак в своята последна шифрограма до Г. Чичерин той обречено пише, че „претърпяхме... поражение“ [9, л. 148]. На което Народният комисар по външните работи на СССР отговаря: „За никакво поражение не бива да говорим, когато става дума за акт, който при съществуващите международни правила не може да бъде изпълнен от формален демарш на другата страна“ [9, л. 148]. Нещо повече, Г. Чичерин подчертава, че искането на френската страна за отзоваване на съветския посланик в Париж „преминава като тънка червена нишка още от 20 август“ [9, л. 147]. Комисариатът по външните работи критикува и френския посланик в Москва Ербет, който, според мнението на съветския нарком, първоначално го обърква с уверения, че „Раковски е спасен“ и че инцидентът на практика е изчерпан, а впоследствие „правилно предава на съветската страна поръченията на Министерството на външните работи, макар че на тях неправилно предава нашите изявления“ [9, л. 148], което в последна сметка влошава ситуацията. Както виждаме от лично съобщение, адресирано до Х. Раковски и носещо печат „Строго секретно“, първоначално Г. Чичерин по никакъв начин не говори за вина на Х. Раковски в създалата се ситуация, а изцяло обвинява Франция.

Изключително интересни ни се струват и оценките за дейността на Раковски в периода на кампанията срещу него, изказвани от френска и от съветска страна. Много позитивно за него се изказва А. дьо Монзи. В разгара на кампанията срещу съветския посланик в Париж той заявява: „Аз не виждам по-добър от него сред личния състав на московските дипломати. През дългите месеци на преговори не мога да се оплача от некоректност от негова страна, не съм чул някой да говори за липса у него на лоялност по отношение на френското правителство или на уважение към Франция“ [22]. След отзоваването на съветския посланик А. дьо Монзи дава интервю, в което казва следното: „Раковски не ни е чужд: той е по-близък до нашия дух, отколкото Сталин или Чичерин. Уверявам ви, че това опростява много разговори; ще добавя, че през тези дълги месеци никога не ми се наложи да се оплаквам от каквито и да било нарушения: не съм чул той да има недостатъци откъм лоялността си към правителството и липса на резерви от такава по отношение на нашата страна“ [2, с. 255]. М. Литвинов на свой

ред дава следната характеристика: „Др. Раковски с дейността си в качеството на пълномощен посланик в продължение на две години нито веднъж не предизвика ни най-малко неудоволствие от страна на френското правителство. Неговите лични симпатии към Франция са всеизвестни. Ние имаме основания също така да мислим, че и френското правителство досега доста е ценяло неговото приятелско разположение към Франция, неговата лоялност и неуморните му усилия да установи крепка дружба между народите на СССР и Френската република“ [23]. Г. Чичерин в свое интервю казва за Х. Раковски : „Аз имам всички основания изключително високо да ценя неговата работа и по всички въпроси, засягащи работата му, съм солидарен с него. ... Неговата ползотворна дейност за сближаването на двете страни (Франция и Съветския съюз – *бел. авт.*) и за постигането на значими резултати в преговорите за дълговете не може да бъде оспорвана“ [24]. Характеристиката на дейността на съветския посланик, публикувана в съветския официоз, като цяло е доста тенденциозна и указанието за това идва от ръководството на страната: както отбелязва българският изследовател Ф. Панайотов, пресата „получава указания да подчертае доблестта и мъжеството, проявени от Раковски в Париж“ [3, с. 432]. Подобен подход е насочен, преди всичко, не толкова в защита на самия посланик на СССР в Париж, колкото в защита на позициите на Съветския съюз на международната политическа арена. Затова е трудно еднозначно да се съди, дали характеристиките, дадени от М. Литвинов и Г. Чичерин, са били обективна оценка за дейността на Х. Раковски, или са били написани в общото русло на изявленията, базирани на официалната позиция на Москва. Далеч по-интересни са докладите с печат „Строго секретно“, които са подготвени за тесен кръг от ръководството на СССР вече след вземането на решението за отзоваване на Х. Раковски от заеманата от него длъжност в Париж. Така в доклад № 1203 от 14.10.1927 г. относно френско-съветските отношения, адресиран до Й. Сталин, А. Риков и Г. Чичерин, се казва: „Само защото пълномощният посланик на СССР успя да оцени тактическата обстановка и, изоставен в най-критичния момент от несвоевременно дезертиралия Дьо Монзи, използва огромна енергия, гъвкавост и пълно разбиране на обстановката, положението бе спасено. Можем да смятаме, че нищо, което е могло да бъде използвано, не е пропуснато от него“ [9, п. 269, д. 53824, л. 183].

Последното действие на Раковски на поста „съветски посланик в Париж“ е неговото отпътуване. След толкова силна и агресивна кампания срещу него от страна на френската преса, след поредица от критични изказвания по негов адрес от страна на някои политици в Третата република, не получил необходимата подкрепа от френските си приятели (или от хората, които той смята за свои прия-

тели) и от собственото си ръководство, в ущърб на собственото си здраве (за което самият Раковски пише в един от докладите си [14, л. 240]): мобилизирал и изразходвал огромни усилия напразно, Раковски, в последните дни активно „обсаждан“ от пресата (напр. във в. „Le Matin“ от 17 октомври 1927 г. има статия, описваща отпътуването. Доста подробното изложение на детайлите дава основания да предположим, че репортерът лично е наблюдавал какво се случва. Като си заслужава да отбележим, че съветският посланик отпътува много рано – в 6 часа сутринта!, очевидно не намира сили да напусне Париж, спазвайки официалния протокол. Той напуска града тихо, рано сутринта, със собствения си автомобил. Неговото поведение предизвиква определено негодувания сред френските политици. Например по този повод Е. Ерио отбелязва: „Господин Раковски намери за възможно да си тръгне тайно, без да направи индивидуално посещение на президента на Републиката и без да си вземе акредитивните писма. Това произведе гнетящо впечатление във Франция. Аз не зная, дали има такива прецеденти в историята на нашите дипломатически отношения с други държави... Предполагам, че господин Раковски трябваше да постави над личната си обίδα или опасения политическия въпрос и да разбере, че този начин на отпътуване може да навреди на неговия заместник и в известна степен да развали нашата игра“ [9, п. 269, д. 53824, л. 221, 222]. Като цяло, френският политик е убеден, че Раковски „е трябвало да разбира, че в Европа той е обкръжен от врагове и че трябва да бъде десетократно по-внимателен от всеки друг посланик“ [25].

И така, както се убеждаваме, Х. Раковски след началото на кампанията във френската преса, насочена срещу него, не избира пътя на бездействието. Нещо повече, той полага максимум усилия, за да постигне напредък в няколко важни според него насоки. Ето основните насоки в дейността на Х. Раковски: контакти с френски приятели и политици; работа с пресата в Третата република; ново предложение по френско-съветския договор за дълговете и кредитите; взаимодействие с Москва. Преди всичко, съветският посланик в Париж се старее да използва всичките си връзки и познания, за да получи най-актуална и точна информация по редица въпроси с вътрешно- и външнополитически характер. Изключително важно е за Х. Раковски да разкрие позицията на френските политици относно „Случая Раковски“ и по отношение на СССР като цяло. Съветският посланик в Париж се опитва да повлияе за подобряване на техните представи, вкл. и търсейки контакт с членовете на правителството. Но управляващият десен блок на „Националното единство“ в болшинството си игнорира тези опити. Нарастващата кампания в печата около „Случая Раковски“ довежда до това, че все по-малко политици контактуват с него или му дават напразни уверения за подкрепа. Дори

най-близкият приятел на Раковски – Анатол дьо Монзи, на когото той възлага най-големи надежди, се държи изключително нерешително, а в някои моменти – дори в ущърб на съветския посланик. От друга страна, както показват редица документи, самият Х. Раковски понякога се държи твърде самоуверено, игнорирайки съветите или дори предизвикателно приемайки ги („à la guerre, comme à la guerre“). По отношение на взаимодействието му с пресата ще отбележим, че първоначално повечето издания поддържат контакт със съветския представител в Париж. Те се стараят обективно да осветяват разгарящия се скандал, публикувайки както обвинения по адрес на Раковски, така и неговите изявления (5 септември 1927 г.) в защита на самия себе си. Но с изострянето на кампанията около него броят на вестниците, които продължават да поддържат контакти с него, намалява: на едни за това им се плаща повече от добре, други отпечатват критични материали по указание на собствениците на изданията – различни промишлени магнати, отнасящи се враждебно както към СССР и неговите представители, така и лично към Х. Раковски, трети се поддават на общата доминираща тенденция. Само органът на компартията „L'Humanité“ остава до край лоялен към Раковски. В крайна сметка, усилията на съветския посланик в стремежа му да си осигури широка подкрепа от страна на френската преса имат изключително скромни резултат. Големи надежди Раковски възлага на новото си предложение за дълговете и кре-

дитите. Но то е критикувано буквално от всички – от френските политици, парижката преса и дори от собственото му правителство (в тясно взаимодействие с което неговите идеи са разработени). Ръководството на СССР в лицето на Й. Сталин полага максимални усилия, за да дискредитира всячески Раковски и да влоши положението му. Особено ярко личи отношението на Съветския съюз към неговия представител в Париж в периода на агресивната кампания в пресата срещу него. През първите 10 дни на активни нападки, когато Х. Раковски много се нуждае от подкрепа, всички молби за помощ, които той изпраща в Москва, се игнорират. До 13 септември СССР мълчи, не се застъпва за законния си представител, който е оставен сам да се бори с атаките срещу него от страна на френската преса. След отзоваването от Париж съветското ръководство, манипулирано от Сталин, обвинява Раковски, че едва ли не той самият е помолвил да се мълчи и да не се предприемат никакви стъпки. Това твърдение противоречи на откритите в архивите документи. Можем да направим извода, че в периода на „Случая Раковски“ съветският посланик в Париж полага максимални усилия, за да подобри влошаващата се ситуация. Този факт намира потвърждение както в отзивите на негови съвременници, така и от съветското правителство. Но нарастващата истерия във връзка с кампанията в парижката преса довежда всички старания на Раковски до минимален резултат и до отпътуването му от Франция.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Conte, F.* Christian Rakovski (1873-1941). Essai de biographie politique. Paris, 1975. 898 p.
2. *Broué, P.* Rakovsky ou la Révolution dans tous les pays. Fayard, 1996. 462 p.
3. *Панайотов, Ф.* Животът и смъртта на Кръстю Раковски. София, 2003. 555 с. [*Panayotov, F.* Zhivotat i smartta na Krastyu Rakovski. Sofia, 2003. 555 s.].
4. *Головко, В. А.* Между Москвой и Западом: Дипломатическая деятельность Х. Г. Раковского. Харьков, 1994. 383 с. [*Golovko, V. A.* Mezhdru Moskvoy i Zapadom: Diplomaticheskaja dejatel'nost' H. G. Rakovskogo. Kharki, 1994. 383 s.].
5. *Чернявский, Г. И., М. Г. Станчев, М. В. Тортика.* Жизненный путь Христиана Раковского. Европеизм и большевизм: неоконченная дуэль. Москва, 2014. 557 с. [*Chernjavskij, G. I., M. G. Stanchev, M. V. Tortika.* Zhiznennyj put' Hristiana Rakovskogo. Evropeizm i bol'shevizm: neokonchennaja dujel'. Moskva, 2014. 557 s.].
6. *Лобанова, Е. В.* Российский долг Франции и революционная ментальность (по материалам советского дипломата Х. Г. Раковского, 1920-е годы). – В: Проблемы экономической истории: mundus oeconomicus. Под ред. Е. В. Лобановой и М. В. Бибикина. Москва, 2006, с. 169-192. [*Lobanova, E. V.* Rossijskij dolg Francii i revoljucionnaja mental'nost' (po materialam sovetskogo diplomata H. G. Rakovskogo, 1920-e gody). – V: Problemy jekonomicheskoy istorii: mundus oeconomicus. Pod red. E. V. Lobanovoj i M. V. Bibikova. Moskva, 2006, s. 169-192].
7. *Сироткин, В. Х. Г. Раковский.* Самый европеизированный из большевиков. – В: Дипломатический ежегодник 1989 г. Москва, 1990, с. 398-415. [*Sirotkin, V. H. G. Rakovskij.* Samyj evropeizirovannyj iz bol'shevikov. – V: Diplomaticheskij ezhegodnik 1989 g. Moskva, 1990, s. 398-415].
8. *Кен, О. Н.* Мобилизационное планирование в контексте внутренней политики и международного положения СССР: 1927–1935 гг. Диссертация доктора исторических наук: 07.00.02. СПб., 2004. [*Ken, O. N.* Mobilizacionnoe planirovanie v kontekste vnutrennej politiki i mezhdunarodnogo polozhenija SSSR: 1927 – 1935 gg. Dissertacija doktora istoricheskikh nauk: 07.00.02. SPb., 2004].
9. АВП РФ, ф. 04, оп. 42, п. 268, д. 53791; ф. 0136, оп. 11, п. 117, д. 306. [AVP RF, f. 04, op. 42, p. 268, d. 53791; f. 0136, op. 11, p. 117, d. 306].
10. Коммунистическая оппозиция в СССР. Из архива Льва Троцкого. В 4-х т. Т. 4 (1927) (июль – де-

- кабрь). Составитель Ю. Фельштинский. Chalidze publications, 1988, с. 68. [Kommunisticheskaja opozicija v SSSR. Iz arhiva L'va Trockogo. V 4-h t. T. 4 (1927) (ijul' – dekabr'). Sostavitel' Ju. Fel'shtinskij. Chalidze publications, 1988, s. 68].
11. *Journal des débats politiques et littéraire*, № 246, 19 août 1927.
 12. *Le Matin*, № 15874, 5 septembre 1927.
 13. *Paris-soir*, № 1431, 6 septembre 1927.
 14. АВП РФ, ф. 0136, оп. 11, п. 117, д. 306, л. 234. [AVP RF, f. 0136, op. 11, p. 117, d. 306, l. 234].
 15. *Le Temps*, № 24124, 4 septembre 1927.
 16. *Le Petit Parisien*, № 18451, 5 septembre 1927.
 17. *Известия*, 13 сентября 1927 г. [*Izvestia*, 13 sentyabrya 1927 g.].
 18. Документы внешней политики СССР. Т. 10 (1 января – 31 декабря 1927 г.). Ред. кол. И. М. Горохов, В. Л. Исраэлян, А. И. Кононцев и т.д. Москва, 1965, с. 384-391. [Dokumenty vneshnej politiki SSSR. T. 10 (1 janvarja – 31 dekabrja 1927 g.). Red. kol. I. M. Gorohov, V. L. Israjeljan, A. I. Kononcev i t.d. Moskva, 1965, s. 384-391].
 19. *Anatole de Monzie*. Petit manuel de la Russie nouvelle. Paris, 1931, p. 261.
 20. *Последние новости*, 25 сентября 1927 г. [*Poslednie novosti*, 25 sentyabrya 1927 g.].
 21. *Известия*, 22 сентября 1927 г. [*Izvestia*, 22 sentyabrya 1927 g.].
 22. *Правда*, 13 сентября 1927 г. [*Pravda*, 13 sentyabrya 1927 g.].
 23. *Известия*, 16 сентября 1927 г. [*Izvestia*, 16 sentyabrya 1927 g.].
 24. *Правда*, 6 октября 1927 г. [*Pravda*, 6 oktyabrya 1927 g.].
 25. *Michael Jabara Carley*. Episodes from the Early Cold War: Franco-Soviet Relations, 1917-1927. – *Europe-Asia Studies (Formerly Soviet Studies)*, vol. 52, No. 7, November 2000, p. 1298.

Jaroslav Shkabura

THE “RAKOVSKY CASE”: THE STRATEGY OF THE CONDUCT OF THE SOVIET PLENIPOTENTIARY IN PARIS (END OF AUGUST – MIDDLE OF OCTOBER 1927)

(Abstract)

Four main areas of activity of the Soviet plenipotentiary in Paris in connection with the “Rakovsky Case” were identified: contacts with French friends and politicians; cooperation with the press of the Third Republic; a new proposal on the Franco-Soviet agreement on debts and credits; interaction with Moscow. As a result, it was noted that a large number of ill-wishers, both among French politicians and among

the Soviet government, as well as growing hysteria in connection with the campaign in the Paris press, led all efforts of Ch. Rakovski to their minimal effectiveness and to his departure from France .

Key words: Christian Rakovsky; plenipotentiary; diplomacy; Franco-Soviet relations

Correspondence address:

Jaroslav Shkabura
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, Ukraine
E-mail: ya.shkabura@gmail.com

ПИСМО ОТ ИВАН ЕВСТРАТИЕВ ГЕШОВ ДО УПРАВИТЕЛНИЯ СЪВЕТ
НА БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

София, 19 Януари 1908.

До Управителния Съвет на Българското Книжовно Дружество,

г-н К.

Господине Председателю,

Ети доклада на в. Димитровски, прочетен в изданието на Струми на 13 юни,
се констатира, че Комиссията, която се образува; в изданието на поименно решение на
Дружеството ни, за да изури въпроса за приеманването му в Академия, рече да
не става това приеманване докато не се образува извистен фронт. Където
този въпрос ще се решава утре, в второто заседание на извистен събор, за да
улесни заделята на Дружеството и да тури началото на този фронт, който да изгради
от името Дружеството самостоятелно уредените се възможни средства да може да
функционира като съществува свободна Академия, така и ще да Ви яви, че се заделята
да излезе цяла ипотека пари - около 120.000 лева - на Българското Книжовно Дружество
и на Банката, се условия, че до година, когато се изплатят петдесет хиляди от
основанието му, то ще се прогласи за Академия

Може да сметете още от сега насам от ипотекираното Дружествено здание
за свободен от всякакви задължения преход и за преходите уверени в отичането
на книгата вестник.

Ив. Ев. Гешов

София, 19 януари 1908 г.

До Управителния съвет на Българското
книжовно дружество
тук.

Господине председателю,

От доклада на г. деловодителя, прочетен в годишното ни събрание на 13 того, се констатира, че комисията, която се избра в изпълнение на ланишното решение на дружеството ни, за да изучи въпроса за преименуването му в академия, реши да не става това преименуване, додето не се образува известен фонд. Тъй като този въпрос ще се разисква утре във второто заседание на годишното събрание, за да улесня задачата на дружеството и да туря начало на този фонд, който да направи от нашето дружество самостоятелно учреждение с достатъчни средства, та да може да функционира като същинска свободна академия, чест имам да Ви явя, че се задължавам да изплатя целия ипотечен дълг около 120 000 лева на Българското книжовно дружество към банката, с условие, че догодина, когато се изпълват четиридесет години от основаването му, то ще се прогласи за академия.

Моля да считате още отсега наема от ипотеканото дружествено здание за свободен от всякакво задължение приход и да приемете уверение в отличното ми към Вас почитание.

Ив. Ев. Гешов

ПИСМО ОТ НАСЛЕДНИЦИТЕ НА ИВАН ЕВСТРАТИЕВ ГЕШОВ
ДО БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

2

Вхл № 76
1. IV. 1924г

София, 31 Мартъ 1924 г.

ДО БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ на НАУКИТЕ

С о ф и я.

Почитаеми Господа,

Покойниятъ нашъ съпругъ и баща ИВАНЪ ЕВ. ГЕШОВЪ съ саморъчното си завѣщание съставено въ София на 1 Септември 1923 г., което се намѣри слѣдъ смъртъта му, завѣща въ полза на Българската Академия на Наукитѣ, която председателствуваше, слѣдното:

"На Българската Академия на Наукитѣ къщата въ София, 4 улица "Сердика, за да я продаде тя когато почне постройката на нейния домъ "и употреби добититѣ пари за тая постройка съ условие да издаде най-малко две години слѣдъ смъртъта ми единъ книжовенъ трудъ върху моята дѣйностъ и всѣки две години да издава или помага за издаването, чрезъ премии или другояче: /1/ на моитѣ студии и статии; /2/ на трудове посветени на идеитѣ и идеалитѣ, които съ ме ръководили прѣзъ живота ми; /3/ на книги по историята на България прѣзъ годинитѣ, прѣзъ които и азъ съмъ работилъ, като общественникъ и публицистъ, за нея."

Като наследници на покойния, които искаме да изпълниме точно завѣта на покойния, Ви извѣстяваме за горния завѣтъ въ полза на Българската Академия на Наукитѣ съ молба да ни извѣстите приемате ли завѣта съ условията въ него и ако Българската Академия на Наукитѣ приема тоя завѣтъ и се задължава да изпълни положенитѣ въ него условия, да упълномощите лице, на което, дѣйствующе отъ името на Българската Академия на Наукитѣ, да направиме надлежното прѣхвърляне въ полза на Българската Академия на Наукитѣ собственостъта на завѣщания имотъ.

Увѣдомяваме Ви още, че наемитѣ отъ имота начиная отъ деня на

кончината на покойния съ въ полза на Българската Академия на Наукитѣ и събранитѣ до сега такива за това време ще държиме на разположението ѝ.

Отъ наша страна ние натоварихме нашия сънаслѣдникъ Евлогия Ив. Гешовъ да изпълни волята на покойния за обща наша смѣтка.

Съ отлично почитание

гг. Марчъ Кв. Гешова
 Членъ Кв. Гешовъ
 Членъ Кв. Гешовъ
 Каратинъ Д. Янчиски
 Анна Падва-Гешова
 Л. Кв. Гешовъ
 Евлогий Кв. Гешовъ

Илза Пъжева

АЛЕКСАНДЪР ФОН ХУМБОЛТ И СЪВРЕМЕННИТЕ МУ ПОСЛЕДОВАТЕЛИ

Тази година човечеството отбелязва 250 години от рождението на Александър фон Хумболт. Той е един от последните учени енциклопедисти, най-значимият географ и най-авторитетният пътешественик-изследовател на нашето съвремие. За времето си той е и най-добрият научен меценат, автор и реализатор на идеята „наука без граници“. Ненапрасно една от най-авторитетните фондации, която спонсорира изследвания на учени от цял свят, носи неговото име – германската фондация „Александър фон Хумболт“. За Александър фон Хумболт са написани десетки книги, стотици статии, създадени са множество филми, той и творчеството му сами по себе си са обект на научни изследвания. За неговото наследство Йохан Волфганг фон Гьоте казва: „Каквото и да докоснем – той навсякъде е у дома си и ни засипва с духовни съкровища“ [1].

Кой е Александър фон Хумболт? Роден е на 14 септември 1769 г. в Берлин в заможно семейство. Баща му умира сравнително рано, а майка му, изпълнявайки родителския си дълг, осигурява на него и брат му Вилхелм солидно светско образование. От домашните си учители младият Хумболт научава всички най-важни древни и съвременни езици, сред които единствено отсъства испанският, но го усвоява по-късно. Александър е бил студент в няколко университета и академии във Франкфурт на Одер, Гьотинген, Хамбург, Фрайбург. Интересното е, че не е завършил официално нито един от тези университети, но знанията, получени в тях, съчетани с вроденото му научно любопитство, предопределят бъдещия му път на изследовател. След университетските години Хумболт започва успешна кариера в двора на пруските крале, заемайки различни държавни постове. Този опит развива в него практически и организационни умения, които ще дадат своя принос в по-нататъшното му развитие. Познанството му с редица знаменити личности на неговата епоха като Гьоте, Шилер, Гаус, Боливар, Бисмарк, Джеферсон, Наполеон, също имат дял в личностното му израстване.

Александър Хумболт оформя сравнително рано научните си интереси, свързани с изучаването на пътя на разпространение на растенията по земното кълбо и разработването на география на растенията. По-късно към тях се добавят и разработката на геологически закон и съставянето на географски и

геологически профили с използване на графични символи. Към 1793 г., когато започва целенасочената подготовка на пътешествието му в тропическите земи на Новия свят, Хумболт е вече със сериозни географски и ботанически познания, които тепърва ще разширява и обогатява. Подходът, който ученият прилага към пътешествието си, се счита уникален за времето си – той разглежда процеса като съставен от три основни компонента – подготовка на изследването, провеждане на самото изследване и анализ и обобщение на резултатите.

Friedrich Georg Weitsch: Портрет на Александър фон Хумболт (1806 г.)

¹ Биографичните данни за Александър фон Хумболт се базират на сведения от публикация [2] и интернет източници.

Този подход ще бъде приложен също и в по-късните му пътувания и ще стане методологическа основа за представяне на научните му изследвания. На 5 юни 1799 г., след 6-годишна подготовка Александър фон Хумболт и неговият френски колега съподвижник Еме Бонплан, започват великата американска експедиция, която донася на Хумболт световна известност. Нито една експедиция до този момент не може да се сравнява с тази на Хумболт по количеството на уредите и инструментите, които са били използвани в изследванията. Хумболт описва резултатите от своите изследвания в 34 тома, които впечатляват с обема на събраната информация и дълбочината на нейния анализ. Той съставя и пет атласа на Южна Америка, първия специализиран атлас на Мексико, на континента Южна Америка и на целия свят.

След американското пътуване, през 1829 г. Александър Хумболт предприема още една голяма експедиция, този път на изток, към Русия и Сибир. В периода на подготовката на тази експедиция, той чете цикъл от лекции по физическа география в Университета в Берлин, които имат огромен успех. На 12 април 1829 г. той се отправя на път през Прибалтика към вътрешността на Русия и Сибир, стигайки до китайската граница на империята. Това пътешествие на Хумболт не му носи такава голяма слава, както пътуването до Новия свят. Причината вероятно е липсата на подробен отчет – избор, който пътешественикът прави сам, за да избегне представянето на факти и събития, за които не му се е искало да пише. С отчета се заема неговият спътник – минералогът Густав Розе, който написва един съдържан и образцов в минералогическо отношение материал. В резултат на руското пътешествие на Хумболт се засилва обществената роля на физическата география. Поставят се нови въпроси, в т.ч. и екологически, за които обществото по онова време не се е замисляло сериозно. Ненапразно наричат Александър Хумболт баща на екологията. По-късно ученият издава на френски език кратко описание на резултатите от последната си експедиция в три тома, наречени „Средна Азия“, преведени впоследствие и на немски.

В периода след пътешествията Хумболт се посвещава на написването на съчинение, което да обедини всички познания за небето, земята, астрономията и физическата география в едно. Той го нарича „Космос“. Това съчинение става научен „бестселър“ на втората половина на XIX в. От него излизат 4 тома, а последният остава недовършен – на 6 май 1859 г. Хумболт умира.

Александър фон Хумболт живее в периода на късното Просвещение, когато Германия е силно повлияна от философията на Кант и околосветските пътешествия на великия английски мореплавател Джеймс Кук. Идеята за единството на Човека и Природата, вписана в концепцията на физическата география, по онова време се схваща като поле на изява на Човека, свързана с преобразяване на При-

родата чрез икономика, транспорт, търговия, селско стопанство. В този смисъл трябва да се схваща и разбирането на Хумболт, че няма разлика между Човека и Природата и те са обединени в единен обект на познание.

Успоредно с изследванията си като учен Хумболт работи усърдно и на друго поприще – подкрепата на младите и даровити изследователи. За тях той не жали средства и усилия и всячески се опитва да им намери подкрепа от държавата и пруския крал. За някои млади учени той се застъпва лично, защитавайки резултатите и позициите им и подпомагайки утвърждаването им като водещи имена в своите области. Сред тях са египтологът Фридрих Вилхелм фон Бисинг, математикът с еврейски произход Готхолд Айзенщайн. Последният е един от тези, които съдействат за увековечаването на паметта на Хумболт след смъртта му.

Едно от най-ярките възплъщения на идеите на Александър фон Хумболт се реализира чрез дейността на германската фондация, носеща неговото име. Фондация „Александър фон Хумболт“ е основана през 1860 г., една година след смъртта на своя патрон. Последователи и приятели на Александър фон Хумболт решават да създадат организация, която да подкрепя млади изследователи и да подпомага сътрудничеството между учените и обмяната на научни знания. Така се създава първата фондация, която просъществува до 1923 г., когато поради инфлация губи изцяло капитала си. Две години по-късно, през 1925 г., с държавни средства от правителството на Ваймарската република е учредена втора фондация. Нейната дейност продължава 20 години, до разгрома на хитлеристка Германия през 1945 г. В този период фондацията финансира провеждането на научни изследвания на млади чуждестранни учени, предимно докторанти, които да разработват своите дисертации в научни институти и университети в Германия. След 8-годишно прекъсване, през 1953 г. в Бон, тогавашната столица на Федерална република Германия, е основана третата фондация. Неин пръв президент е един от най-големите учени на XX в., Нобеловият лауреат по физика Вернер Хайзенберг, който остава начело на фондацията 22 години. Оттогава вече 66 години фондация „Александър фон Хумболт“ развива изключително плодотворна и всестранна дейност по стимулиране на научните изследвания в световен мащаб, подкрепяйки не само чуждестранни учени за научноизследователски престои в Германия, но и германски учени за извършване на научни изследвания в страни извън Германия. Без преувеличение може да се каже, че това е най-известната и най-всеобхватната по своята дейност фондация в света, спонсорираща научни изследвания. Годишно тя подпомага над 2000 индивидуални учени от цял свят за провеждане на научни изследвания в Германия. Фондацията поддържа мрежа от около 29 000 хумболтианци

от 140 страни във всички научни дисциплини. Сред тях има 55 носители на Нобелова награда.

Програмите, чрез които фондацията служи на каузата на своя патрон, са многобройни и разностранни (www.avh.de). Основната целева група са учени, получили научната и образователна степен „доктор“. За тях се дават краткосрочни и дългосрочни стипендии, известни като Хумболтови стипендии – около 700 стипендии годишно, които се отпускат на постдокторанти и на опитни изследователи без квоти по страни и научни дисциплини. Фондацията подкрепя хора, а не проекти – това е изключително важен принцип, залегнал в нейната селекционна политика, т.е. решаващи за избора са личните качества на учените, които ще осъществяват проектите, а не самите проекти. Нещо повече, тя се грижи за това ученият да се чувства свободен и независим в изследователската си дейност. Освен стипендии за доктори, фондацията предлага и редица награди, сред тях: „София Ковалевска“ – за млади извънни учени и лидери на изследователски групи; „Фридрих Вилхелм Бесел“ – за опитни изследователи, номинирани от признати учени, работещи в немски научни институти или университети; Хумболтова награда за изследване – с нея фондацията отличава международно признати учени от чужбина; гост-професура – форма, при която изтъкнати учени, признати за лидери в своята област, работят в Германия като се очаква те да допринесат за увеличаване на конкурентоспособността на германската наука. Годишният бюджет на фондацията е около 142 млн. евро (за 2019 г.), от тях 96 % са от публични федерални източници като Министерството на образованието и изследването, Министерството на външните работи, Министерството на икономическото сътрудничество и развитието и Министерството на околната среда, опазването на природата и ядрената безопасност. Останалите 4 % са собствен капитал и дарения.

С всички свои стипендианти и носители на награди, наречени на името на патрона си „хумболтианци“, фондацията поддържа интензивни връзки и след завръщането на учените в родните им страни. Тя продължава подкрепата си за тях чрез разнообразни форми на материално и морално подпомагане през цялата им академична кариера, следвайки и прилагайки принципа „Хумболтианец веднъж – хумболтианец завинаги“. Нейното мото е „Бъди част от световната мрежа, свързваща научни постижения на най-високо ниво“.

Последователи на идеите на Александър фон Хумболт в България са българските учени хумболтианци. По изследвания на проф. Димо Платианов общият брой на българските учени, получили Хумболтови стипендии и награди надхвърля 400 [3]. Първите български хумболтианци отиват в Германия по времето на втората Хумболтова фондация – в периода 1925 – 1945 г. По непълни данни 26-ма български учени провеждат научни изследвания с подкрепата на фондацията по това

Die Alexander von Humboldt-Stiftung

Exzellenz verbindet –
be part of a worldwide network

Мотото на фондация „Александър фон Хумболт“, снимка на главната ѝ квартира в Бон и бюст на Александър фон Хумболт (фигурата използва информационни материали, публикувани на сайта www.avh.de)

време, сред тях са световноизвестни имена, основатели на научни школи и направления у нас: математиците Любомир Илиев, Боян Петканчин и Благовест Долапчиев, химиците Стефан Христов, Ростислав Каишев, Георги Пожарлиев и Борис Загорчев, агрономът Никола Платианов и др. Сред тях е и инженер Крум Стайчев – първият българин, получил Хумболтова стипендия, известен с построяването на редица железни конструкции у нас като мостове на р. Струма и р. Марица, сцените на Музикалния театър и Народния театър „Иван Вазов“, телевизионната кула в София и др. [4].

През първите години на комунистическия режим на българските учени не се разрешава да кандидатстват за Хумболтови стипендии. Едва през 1965 г. няколко млади български изследователи заминават за Германия. Оттогава повече от 370 българи стават хумболтианци. Сред тях са и 6-ма носители на престижната Хумболтова награда: физиците Антония Шиварова (единствената българка, носител на тази награда) и Иван Тодоров; химиците Николай Тютюлков, Иван Гуцов и Стойко Факиров; филологът Борис Парашкевов.

Носителите на Хумболтови стипендии и награди в България са обединени в научно-творческо сдружение, наречено Хумболтов съюз в България (ХСБ) (<http://humboldtunion-bulgaria.org>). Седалището му се намира в централната сграда на Българската академия на науките – София. Съгласно Устава си, ХСБ участва активно в развитието на националната и световната наука и съдейства за умножаването на духовните и материалните богатства на нацията ни в съответствие с общочовешките ценности. Съюзът съществува повече от 25 години и през изминалите години се утвърди като една от най-авторитетните организации на български учени, които заемат водещи позиции в

Участниците в Хумболтовия колегиум на тема „Хумболтианците и научният прогрес в страните от Централна и Източна Европа“, проведен на 16 – 18 ноември 2017 г. в София. Научната конференция е организирана от Хумболтовия съюз в България

редица научни области и принадлежат към научния елит на страната. За съжаление, системното недофинансиране на научните изследвания, очертаващо се напоследък като стабилна тенденция, рефлектира негативно върху главния източник за съществуването на наука – привличането и подготовката на млади хора, отдадени на научната кауза и готови да преодоляват трудните изпитания на научното израстване. Резултатът е по-малък брой и силно намалена конкурентоспособност на младите ни учени, в това число и на тези от тях, които дръзват да се състезават за спечелването на престижните Хумболтови стипендии за научни изследвания. Това е един от най-сериозните проблеми както за ХСБ, така и за цялата научна общност у нас. Въпреки тези трудности, през четвъртвековния период на съществуването си ХСБ показва, че може да бъде стожер на българската наука, след-

вайки и отстоявайки принципите на своя патрон Александър фон Хумболт – висок професионализъм, научна обективност и възискателност, колегиалност, активна гражданска позиция и отвореност към проблемите на световната научна общност.

Независимо от двувековната отдалеченост на богатия си жизнен път, Александър фон Хумболт спокойно може да бъде наречен наш съвременник. Неговите идеи за предназначението на науката и научното сътрудничество, за наука без граници и в служба на човека звучат все така актуално и са приложими дори повече, отколкото по неговото време. Те служат за пътеводна звезда на всички, които се трудят на научното поприще, защото, както е казал известният германски изследовател физиолог Емил дю Боа-Реймон, „Всеки учен е потомък на Хумболт. Ние всички сме неговото семейство“.

ЛИТЕРАТУРА

1. Цитат по предговора в *Alexander von Humboldt und das Preußische Königshaus – Briefe aus den Jahren 1835-1857*. Hrsg. von Conrad Müller. Hamburg: Severus, 2010, 37; цитатът е преведен от проф. Николина Бурнева.
2. Hanno Beck and Peter Schoenwaldt. „Der letzte der Grossen“. Alexander von Humboldt. Kontures eines Genies. Bonn: Inter Nationes, 1999.
3. 25 години Хумболтов съюз в България. Под редакцията на Илга Пъжева. София, Изд. Фабер, 2017. 488 с. [25 godini Humboltov sayuz v Bulgaria. Pod redaktsiyata na Ilza Pazheva. Sofia, Izd. Faber, 2017. 488 s.] ISBN 978-619-00-0677-0.
4. Алманах на българските хумболтианци. Под редакцията на Димо Платиканов, Илга Пъжева и Лора Тасева [Almanah na balgarskite humboltiantsi. Pod redaktsiyata na Dimo Platikanov, Ilza Pazheva i Lora Taseva], Craft House Bulgaria Ltd., София, 2011. 296 с. ISBN 978-954-92223-3-3.

Ячко Иванов

85 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА ПРОФ. ПЕТЕР ЗАМ,
ЧУЖДЕСТРАНЕН ЧЛЕН НА БАН

През настоящата 2019 г. се навършват 85 години от рождението на проф. д-р инж. Петер Р. Зам, световноизвестен немски учен в областта на материалознанието и технологиите на машиностроителните материали. За изключителни заслуги към българското металознание, на 26 юли 1995 г., проф. Петер Зам е избран за чуждестранен член на Българската академия на науките.

Проф. Петер Зам е роден на 7 септември 1934 г. в Берлин. През 1959 г. завършва специалност „Машиностроене“ в Техническия университет на Берлин, където до 1962 г. работи като асистент към Института по леене. Преминал през РСА лабораториите на Пристън, САЩ, Изследователския център към Браун Бовери, Швейцария, Централната изследователска лаборатория на Браун Бовери в Хайделберг, проф. Петер Зам през 1979 г. е поканен и поема ръководството на катедра „Обща леярска техника“, както и става директор на Леярски институт към

Рейнско-Вестфалски технически университет в Аахен, Германия.

През 1986 г. той създава Център за кристализация в условията на безтегловност в Аахен, а през 1987 г. – Център за приложение на нови технологии в материалознанието. Плод на неговите изключителни грижи за приложението на научните резултати са създадените през 1988 г. фирма MAGMA за симулиране и моделиране на леярските процеси, а през 1990 г. – Център за нови материали и технологии по реокастинг.

Контактите на българските учени с проф. Петер Зам датират от години, но официалният договор за сътрудничество с ръководения от него Леярски институт към Рейнско-Вестфалски технически университет в Аахен, Германия, и Института по металознание при БАН е сключен през 1991 г.

Проф. Петер Зам от 1981 г. участва активно в немската програма за изследване на Космоса и последователно е научен координатор на немската космическа мисия D1 Spacelab от 1981 г., D2 Spacelab от 1993, както и на мисията MIR97 от 1997 г.

Резултат от неговата изследователска дейност са множество научни публикации, патенти. Той е автор и съавтор на книги и монографии като „Втвърдяване на метални стопилки“, „Въведение във физиката и технологията на течните и твърдите метали“, „Човекът в космоса“ – интердисциплинарен поглед върху произхода и бъдещето на човека в пространството, и много други. Под негово ръководство са защитени редица докторски дисертации.

Проф. Петер Зам е бил член на разширения съвет на Съюза на немските леяри, на съвета на немския Съюз по металознание, както и на други научни дружества.

През 1986 г. проф. Петер Зам получава най-престижната немска награда за научни изследвания „Gottfried Wilhelm Leibniz“, а през 1991 г. е удостоен с „Кръст за заслуги I клас“ на Федерална република Германия. През 1995 г. става почетен доктор на Университет „Готфрид Вилхелм Лайбниц“, Хановер, а през 1999 г. е удостоен с медала „Adolf Ledebur“ на Асоциацията на немските специалисти по леярство.

На името на проф. Петер Зам има награда за иновации в немската леярна промишленост – Peter R. Sahn „German Foundry Industry Prize for Innovation“.

На 19 декември 2013 г., на 79-годишна възраст, проф. д-р инж. Петер Зам приключи своя земен път, но остави забележителни научни резултати в областта на материалознанието и технологиите на машиностроителните материали.

Катя Чаралозова

ПРИНОСИТЕ НА АКАДЕМИК АЛЕКСАНДЪР ТЕОДОРОВ-БАЛАН ЗА РАЗВИТИЕТО НА БЪЛГАРСКАТА ЕЗИКОВЕДСКА НАУКА И ЗА ОБУЧЕНИЕТО ПО РОДЕН ЕЗИК

През 2019 г. се навършват 160 години от рождението и 60 години от смъртта на големия езиковед и учен акад. Ал. Теодоров-Балан, посветил се на изграждането на българския книжовен език и на науката за него, оставил като наследство забележително по обем творчество от над 850 публикации. Житейският и творческият му път са свързани с двете най-големи научни организации в България – от 1884 г. Ал. Теодоров-Балан е действителен член на Българското книжовно дружество (днес БАН), в чийто печатен орган „Периодическо списание“ (по-късно „Списание на БАН“) основно публикува своите трудове. Той е и първият ректор на откритото през 1889 г. Висше училище (сега Софийски университет „Св. Климент Охридски“). От 1894 до 1934 г. е професор в Софийския университет, още два пъти ректор, декан и завеждащ Катедрата по българска и славянска литература. Със своите научни трудове и с преподавателската си дейност той е сред основоположниците на теоретичното българско езиковедство и на филологията като университетска

специалност. Заедно с професорите Л. Милетич, Б. Цонев и Ст. Младенов, получили лингвистичното си образование в най-престижните европейски университети, Ал. Теодоров-Балан е призван да положи основите на съвременната наука за българския език.

Специфичните културни условия след Освобождението изправят българските учени езиковеди пред необходимостта да работят за изграждане на „теоретическа и методическа основа на езиковата политика на младата българска държава и на практическото обучение по майчин език в училищата“ [1]. Само доброто познаване на структурните особености на българския език и тяхното описание в синхронен план може да подпомогне процеса по устройството на книжовния език и полагането на обучението по роден език на научни основи. Налага се да бъде описана структурата на съвременния книжовен български език и неговото функциониране. Това осъществява Ал. Теодоров-Балан, който описва съвременното състояние на езика и анализира функционирането на езиковите единици. **Резултатът е съвършено нова научна граматика на българския език** [11]. Това е граматика, създадена „заради поучение именно на ония, които имат да учат други или сами себе, що е български книжовен език и какви са неговът строй и употреба“ [13], граматика, по която да се преподава в Университета. За нуждите на училищното образование Балан издава и първите учебни граматика [7, 8, 9], в които материалът е структуриран и анализиран от синхронна гледна точка по съвършено нов начин в сравнение с издадените преди това учебни граматика. В трудовете по българска граматика на Ал. Теодоров-Балан се съдържат нови, научнообосновани разработки на граматичните категории на различни части на речта, които правят впечатление не само с новаторските за времето си интерпретации от гледна точка на функционално-структурния подход и синхронното описание, но които и днес оплождат с идеи съвременните лингвистични изследвания.

Любовта към българския език и стремежът да бъде полезен за издигане нивото на българското образование и езиковата култура на обществото, събират като във фокус всички научни търсения на проф. Балан – като се започне от теоретическото осмисляне на граматиката и практическото решаване на правописните проблеми на книжовния език до заниманията му с методиката на обучението по български език в средното училище. Творчеството му е всеобхватно по своя характер

и винаги с теоретична и практическа насоченост: писане на учебници за средното училище, работа по изработване на български тълковен речник, участие в правописни комисии и пряко участие в строителството на книжовния език, създаване на нова по своя характер научна граматика на българския език, която описва българския език от синхронна гледна точка. На него дължим книгоспис за годините 1806 – 1905, първата история на българския книжовен език, редица диалектоложки разработки, монографии за български писатели и др. Важни за нас са заслугите му по отношение на формирането на правописните норми на книжовния език с участието му в различните правописни комисии, на които от Министерството на просвещението се възлага задачата да изработят проект за съвременен правопис [14]. Работи неуморно за повишаване нивото на езиковата култура на обществото, като основен фактор за това вижда в адекватното обучение по роден език в българското средно училище.

Въпреки че смята обучението по български език за важен фактор за оформяне на културната личност, а оттам и за цялостното културно издигане на нацията, приносите и възгледите му за езиковото обучение по роден език са малко позната част от творческото дело на акад. Ал. Теодоров-Балан. В тази връзка смятаме за необходимо да представим работата му по практическото и теоретичното осмисляне на важни за обучението по български език въпроси, наложили се с особена острота в първите десетилетия след Освобождението.

В нова България българският език е вече официален държавен език и в общественото пространство все по-осезателно се чувства нуждата от напълно устроен книжовен език, функциониращ във всички сфери на обществения живот. За книжовния български език обаче през този период съвсем не може да се твърди, че е напълно развит стандартен език. В процес на установяване са една част от нормите му, като в този процес обучението по роден език и кодифициращите езиковата норма учебни граматики придобиват особено значение. В годините веднага след Освобождението до началото на XX в. преподаването на роден език в училищата се осъществява на практика с учебниците на Ив. Момчилов, С. Панаретов, С. Сирманов, Т. Икономов, Д. Мишев, А. Илиев, част от тях писани преди Освобождението. Но въпреки големия брой учебни граматички обучението по езика съвсем не може да се определи като задоволително. За недоброто му състояние в тогавашния печат започва разгорещена дискусия. В тази дискусия активно се включва и младият тогава учител Ал. Теодоров-Балан с две статии под едно и също заглавие „Неуспехът по български език в нашите училища“, публикувани в „Периодическо списание“ през 1887 и 1889 г. [3, 4]. Според Ал. Теодоров-Балан решение на

натрупалите се проблеми е поставянето на обучението по роден език на научни основи. Необходимо е създаването на учебници, съобразени със съвременните достижения на езиковедската наука. За сравнително кратко време Ал. Теодоров-Балан издава три учебника по български език за средното училище – „Българска граматика за долните класове на средни училища“ [7], а на следващата година – „Български език, Методична граматика“ [8, 9]. Това са първите учебници, които със своето научно осветляване на фактите разчупват традицията на съществуващите граматични описания, следващи възрожденската традиция при писането на учебници. Тези ранни учебни граматички на Ал. Теодоров-Балан още не са получили подобаваща оценка от българските историци на книжовния език, макар че се признава новаторският им характер по отношение на систематизацията на материала и осветляването на лингвистичните факти. С тях по наше мнение се поставя началото на научното описание на българската граматика, следващо европейската граматична традиция.

С проблемите в образованието и конкретно с проблемите в обучението по роден език Ал. Теодоров-Балан се сблъсква след завръщането си от Прага и Лайпциг, където завършва образованието си и защитава докторат. Завърнал се в България, получава назначение за първостепенен учител в Софийската мъжка гимназия. Наред със спомените за усърдието на своите ученици, той с горчивина споделя за трудностите, пред които е изправен българският учител – липсата на учебници и учебни помагала и адекватна подготовка на преподавателите по предметите, залегнали в учебната програма. Учебниците „не представяха учебни курс, понеже бяха премного теоретични и монографски. [...] Може да се каже, че в ръцете на ученици нямаше по моя предмет никакъв български учебник: те бяха оставени само да слушат, да записват, или да запомнят. [...] Знаех за ръководствата от Ив. Н. Момчилов „Грамматика за старобългарски език“ и „Сборник от образци за изучаването на старобългарски език“; ала не се решавах, да ги давам на ученици, поради твърде устарялата им граматична наука“ [5], споделя в спомените си Ал. Теодоров-Балан. От първата си година учителстване той придобива опит, който го кара да изостави безползното теоретизиране и да започне преподаване по езика „с четене и тълкуване, съвсем малко с пряко изложение“ [5]. През учебната 1886/1887 като учител в Пловдивската гимназия отново констатира и преживява „болката от недостатък на помагала, която ме бе загризала в София“, за да стигне до горчивия извод, че „Оня, който от върховно място надзирава българското образование изобщо и се надеее за успех по български език особено, все още не бе съгледал и разбрал, че тоя успех не е

никак обезпечен от негова страна и с най-необходими издания за такава цел“ [5]. Дори една съвсем навременна и адекватна инициатива от страна на бъдещия професор като уеднаквяване на правописа за всички класове в гимназията и приважането му към правописа, поддържан от Българското книжовно дружество, не среща разбиране и одобрение от страна на Министерството на просвещението.

За Ал. Теодоров-Балан обучението по роден език е живеецът на образованието в училище и е учебният предмет, който най-много спомага за общото развитие на ученика. Предметът *български език* според него има първостепенната задача да развива логическото мислене и да оформя цялостната личност на ученика. Целта на обучението по български език е „образованието на българската младеж, от която тъкмо се надееме съ време да подигнеме своята книжнина и да организираме нравствено българската маса“ [3]. С пълното съзнание за символната функция на езика и голямата му ролята за общественото развитие Балан започва да търси причините за неуспеха на обучението по роден език в българското училище и стига до изводи, които според него обясняват в голяма степен слабия успех на обучението по български език. „Бележките“ си отпечатва в двете статии – „Неуспехът по български език в нашите училища“, публикувани в „Периодическо списание“ през 1887 и 1889 г. [3, 4].

Първоначално Балан обмисля да напише студия, чийто план е да се разгледа: 1. Материалът на обучението по български език – А. Граматично обучение: а) синтаксис, б) морфология, в) старобългарски език и новобългарски правопис; Б. Книжовно обучение: а) стил и композиция, б) книжовен разбор и книжнина. 2. Външни моменти, които влияят на обучението – а) четивата в учебниците и книжнината, б) чуждите езици и чуждите учебници, в) говорът на учителите. 3. Заключение – неизбежни средства против неуспеха от това обучение. От така представената предварителна схема става ясно, че Балан има намерение да изработи цялостна концепция за обучението по български език и да даде препоръки за подобряването му. За съжаление, той успява да направи пълен анализ само на учебната литература по синтаксис, като обобщава, че основната причина за недоброто състояние на обучението по български език е съдържанието на учебническите граматика, пълни с неверни и неточни дефиниции, които нямат нищо общо с науката за езика. След като определя, че целта на предмета *български език* е усвояване на книжовния език и възможността чрез него да се изразяват и предават мисли в „самостоятелни книжовни продукции“ [3], Балан с ирония отбелязва, че въпреки огромния граматичен материал, залегнал в програмата, обучението по български език

има като резултат голям брой завършили средно образование хора, които говорят на „един примитивен „такъв-онакъв“ български език, а в своите прошения за „съответствена“ служба допускат „по три погрешки в една дума“ [3]. Той се пита къде е причината за „такъв срамoten неуспех“ – дали е в програмата и цялостната концепция за обучението по български език, или в методиката и в научните познания на самите учители. Вероятно според него утвърдително може да се отговори на всички въпроси, но основно причината за „такъв срамoten неуспех“ Балан вижда в „сегашната наша училищна наука по български език“, което доказва след анализ на ръководствата по синтаксис за гимназиалния курс. Изводите си подкрепя с примери за грешни употреби и неумение за правилен изказ, извлечени от писмени работи на ученици. Привежда случаи, в „които българските учебни ръководства по синтаксиса грешат против езика, или не съдържат никакви изяснения за неговите синтактични особености, и така стоят прями или непрями виновници за неуспеха по книжовния език – което е още по-лошо – за развалата и на майчиния език у българската младеж“ [3, 4]. На задълбочен анализ са подложени разделите по синтаксис в граматиките на И. Момчилов, Т. Икономов, С. Сирманов, С. Радолов, а във втората статия от 1889 г. разглежда и синтаксиса в новоизлезлите граматика на Д. Мишев и Ат. Илиев. Тъй като целта на статията не е оценка на тези граматика, а на възгледите на Балан за обучението по български език, няма да се спирам в подробности на критиките му към отделни пунктове от тези учебници. Само най-общо ще спомена, че Балан доказва и критикува неверните определения на синтактичните явления, които пораждат логически и граматически грешки при изказа, представените невярно условия на свързване на прости изречения в състава на сложното, противоречията в отделните учебници, които пораждат хаос по отношение на определянето на частите на изречението и видовете изречения, неправилно представената семантика на глаголните времена и съвместната им употреба, употребата на възвратното притежателно местоимение, практиката на създаване на правила от погрешно тълкуване на формата на изречението, грешната употреба на съюзни връзки и др. Изводът е, че са „се пълнили само страници, а не се е писала наука“ [4], както и това, че в тези синтактични ръководства се обръща внимание на общи неща, характерни за всички езици, а не се съдържат обяснения на специфичните явления в българския синтаксис, които биха предизвикали интерес към родния език, неговото познаване и усвояване. Балан доказва несъстоятелността на ръководствата по синтаксис, пълни с термини, които не обясняват в какво се състои правилният строеж на изказа и не притежават никакво полез-

но практическо знание. Когато четем тези редове, неволно правим аналогия със съвременното състояние на обучението по български език, обременено с премного теория, и си задаваме въпроса какво липсва в съвременното обучение, за да четем преводна литература на добър български език, да пишем и да се изразяваме на ясен и точен език. И като че ли намираме част от отговорите в разсъжденията на Балан относно неуспеха на обучението по български език в училище. Според него обучението по роден език вместо неточни правила, теория и абстрактни понятия, особено в долните класове на гимназията, се нуждае от анализ на готовата форма на речта, изясняване на смисъла и проявлението му във формата, както и представяне на варианти на изказа, които да обогатяват речта на ученика. Необходимо е да се работи върху стилистиката, практическото овладяване на езика и начините за постигане на точност и яснота при изразяване. Мястото на логиката в обучението по синтаксис би трябвало да се сведе само до възможността за систематизация на материала. Това е и другият основен момент от изводите на Балан. Не е достатъчно само да бъдат избегнати грешките или неточните термини в учебниците. Смисълът на обучението по роден език е да се преподава такова знание на ученика, което „да му всади живъ смисъл за езика, и да му се подаде то отъ оная страна, отъ която най-лесно се действува върху детския умъ и сърдце“ [4]. Ученикът се нуждае от такава наука за българския език и такова обучение, които да направят речта му изразителна и точна. Само добре овладяната реч може да изрази правилно човешката мисъл и чувство.

Обучението по език и по граматика Балан свързва с цялостното оформяне на личността. Недостатъчното развиване на способността у учениците за откриване на логическите връзки, на извеждането на общото от частното, на безусловното от условното според Балан, който споделя философските възгледи на Фогел, е плод на недоброто граматично обучение. В тази връзка за него е от голямо значение обучението по синтаксис, от което освен полза за развиване на логическото мислене произтичат и „изгоди художествени“. За постигането на първостепенната цел в обучението по роден език – развитие на речта и възможностите на учениците за ясен, точен и богат изказ, а оттам и по-висока езикова култура, е необходимо според Балан да се усъвършенства методиката на преподаване на граматиката. Задължително е необходим и добър учебник, написан от автор, познаващ всички особености на българския език, за да може да предаде това знание на учители и ученици. Тази констатация важи с особена сила за българските условия, където учителят е също ученик на учебника, поради невъзможност да получи едно по-добро образование за онова време. Всички останали фактори според Балан, които се

оценяват като външни, трябва да бъдат поставени след съдържанието на учебниците и методиката на преподаване.

Интересът на проф. Ал. Теодоров-Балан към обучението по български език не се ограничава само с анализ на учебниците и методически препоръки. По-горе беше споменато, че той е автор на първите учебни граматични описания, основащи се на научна интерпретация на фактите. Освен значителен принос за създаване на нови учебници, Балан има своите наблюдения върху програмата на обучение, които излага в частно писмо до министъра на просветата. Навярно усърдието му е било оценено, защото, съвместно с Л. Милетич, е трябвало да изготви нова програма за обучението по български език в гимназиите. От септември 1887 г. Ал. Теодоров-Балан получава назначение като началник на отдел, отговарящ за средното образование в Министерството на просвещението, а служебните му задължения са свързани с работа по устройството на средното образование. Пряк резултат от работата му е нов проект за допълнение на инструкцията за управление на средните училища и една „схема“ от правописни наредби, целяща да „уведе ред в тая неразбория“ [5].

Като началник на отдел Балан търси и „друг начин за помощ на обучението по български език“ [5]. С началника на началното образование, завършил образованието си във Виена, изготвят специална инструкция за обучение по роден език, като използват модела за обучение по матерен език на австрийските гимназии. Ето как Балан представя съдържанието на тази инструкция: „Предметът е сам за себе една целост от словесно умение, добивано чрез четене, писане и говор, с помощ на познания из граматика, теория на книжнината и образцови книжевни творения с оглед към история на книжнината. В никой клас не липсуваше ни един от тия моменти от обучението по целостния предмет, само тълкуванията се съобразяваха со степента на умственото развитие на учениците; а самите тълкувания се свързуваха с отбрани творения от проза и поезия, не много на брой, но богати и характерни представители на свой вид и от дадена книжевно-исторична епоха“ [5]. За по-нататъшната съдба на тази инструкция няма сведения, но от горния цитат може да се съди, че тя е намерила място в програмата за обучение по роден език в българското училище, като се има предвид съвременната организация на обучението по български език и литература в средното училище.

Всички творчески усилия на акад. Ал. Теодоров-Балан имат една-едничка цел – по-устроен език, грамотност и по-добра езикова култура. Постигането ѝ той свързва с училището и затова интересът му към всичко, което се случва в българското училище, е постоянен. Затова през четиридесетте години на XX в., почти половин век по-късно,

той отново настоява за промени в обучението по български език, като изработва план за предмета *български език*. В тази връзка публикува статията „Система от въпроси“ [5], където поставя на дневен ред въпроси като: „1. Българският език като орган на българско обучение и като учебен предмет в школната програма; 2. Положението на българския език в учебната програма и връзка с други предмети от програмата. Методоложка грешка в сегашната програма; чрез език се учи литература! Предметна цялост от език и словесност в история и в теория; 3. Нужда от нов учебен план по български език и достатъчно часове, и то еднакви за класици и реалисти. Принцип на „разширение“ и „оглабяване“, успоредно с умственото развитие на ученици – принцип духовен; 4. Учебни помагала: българска читанка, културна, не само национална – в две книги за цяла горна гимназия; българска граматика; български речник за език, а не само за

правопис; звукофизиоложки таблици. Енциклопедичен речник“ [5].

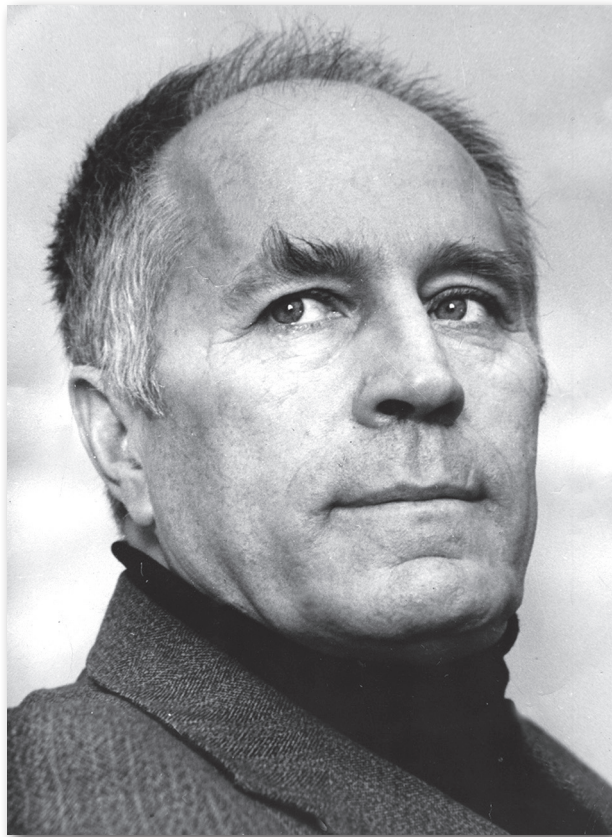
Проблемите на образованието и на обучението по български език вълнуват акад. Ал. Теодоров-Балан през целия му живот. И в напреднала възраст той продължава живо да се интересува от случващото се в българското училище. Интересен факт от неговата биография е, че на 78 години, когато вече е признат и уважаван професор, една учебна година преподава български език в Трета софийска образцова гимназия, за да сподели опит и знания с учителите по роден език. Упоритата си работа за развит, правилен и богат книжовен език, проф. Ал. Теодоров-Балан винаги е свързвал с преподаването на българския език в училище, тъй като по негово дълбоко убеждение „науката за речта“ поради тясната си връзка с мисленето е тази, която е най-пряко свързана с цялостното формиране на личността.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Валтер, Х. Ал. Теодоров-Балан и лингвистичната теория.* – В: *Български език*, год. LVI, 2009, с. 11. [*Valter, H. Al. Teodorov-Balan i lingvistichnata teoria.* – V: *Balgarski ezik*, god. LVI, 2009, s. 11].
2. История на новобългарския книжовен език. София, Издателство на БАН, 1989, с. 540. [*Istoria na novobalgarskia knizhoven ezik.* Sofia, Izdatelstvo na BAN, 1989, s. 540].
3. *Теодоров-Балан, Ал.* Неуспехът по български език в нашите училища. – В: *Периодическо списание*, XXI-XXII, 1887, с. 500-522. [*Teodorov-Balan, Al. Neuspehat po balgarski ezik v nashite uchilishta.* – V: *Periodichesko spisanie*, XXI-XXII, 1887, s. 500-522].
4. *Теодоров-Балан, Ал.* Неуспехът по български език в нашите училища. – В: *Периодическо списание*, XXVIII-XXX, 1889, с. 550-570. [*Teodorov-Balan, Al. Neuspehat po balgarski ezik v nashite uchilishta.* – V: *Periodichesko spisanie*, XXVIII-XXX, 1889, s. 550-570].
5. *Теодоров-Балан, Ал.* Книга за мене си. София, Издателство на отечествения фронт, 1988, с. 146. [*Teodorov-Balan, Al. Kniga za mene si.* Sofia, Izdatelstvo na otechestvenia front, 1988, s. 146].
6. *Теодоров-Балан, Ал.* Система от въпроси. – В: *Миръ*, бр. 11593, 22 март, 1939. [*Teodorov-Balan, Al. Sistema ot vaprosi.* – V: *Mira*, br. 11593, 22 mart, 1939].
7. *Теодоров-Балан, Ал.* Българска граматика за долните класове на средни училища. Пловдив, 1898, с. 264. [*Teodorov-Balan, Al. Balgarska gramatika za dolnite klasove na sredni uchilishta.* Plovdiv, 1898, s. 264].
8. *Теодоров-Балан, Ал.* Български език, Методична граматика (книга първа). Пловдив, 1899, с. 294. [*Teodorov-Balan, Al. Balgarski ezik, Metodichna gramatika (kniga parva).* Plovdiv, 1899, s. 294].
9. *Теодоров-Балан, Ал.* Български език, Методична граматика (книга втора). Пловдив, 1900, с. 316. [*Teodorov-Balan, Al. Balgarski ezik, Metodichna gramatika (kniga vtora).* Plovdiv, 1900, s. 316].
10. *Теодоров-Балан, Ал.* Българска граматика. Дял първи – за думите. Ч. 1. Звукословие. София, 1930, с. 398. [*Teodorov-Balan, Al. Balgarska gramatika. Dyal parvi – za dumite. Ch. 1. Zvukoslovie.* Sofia, 1930, s. 398].
11. *Теодоров-Балан, Ал.* Нова българска граматика. София, 1940, с. 428. [*Teodorov-Balan, Al. Nova balgarska gramatika.* Sofia, 1940, s. 428].
12. *Теодоров-Балан, Ал.* Нова българска граматика за всякого. Св. I-IV. София, 1954-1964, с. 462. [*Teodorov-Balan, Al. Nova balgarska gramatika za vsyakogo. Sv. I-IV.* Sofia, 1954-1964, s. 462].
13. *Теодоров-Балан, Ал.* Разногласни становища за българска граматика. – В: *Списание на БАН*. Книга LII. Клон историко-филологичен и философско-обществен. 25, София, Придворна печатница, 1935, с. 86-206. [*Teodorov-Balan, Al. Raznoglasni stanovishta za balgarska gramatika.* – V: *Spisanie na BAN*. Kniga LII. Klon istoriko-filogichen i filosofsko-obshtestven. 25, Sofia, Pridvorna pechatnitsa, 1935, s. 86-206].
14. *Теодоров-Балан, Ал.* Към историята на българския език. Българският книжовен език и правопис. – В: *Периодическо списание*, XXXII-XXXIII, XXXIV, София, 1890, с. 98-137. [*Teodorov-Balan, Al. Kam istoriyata na balgarskia ezik. Balgarskiyat knizhoven ezik i pravopis.* – V: *Periodichesko spisanie*, XXXII-XXXIII, XXXIV, Sofia, 1890, s. 98-137].

Александър Александров, Васил Стурев, Иван Илиев

НИКОЛАЙ ХАЙТОВ – ЛЕСОВЪД И ПРИРОДОЗАЩИТНИК, ПИСАТЕЛ И ОБЩЕСТВЕНИК

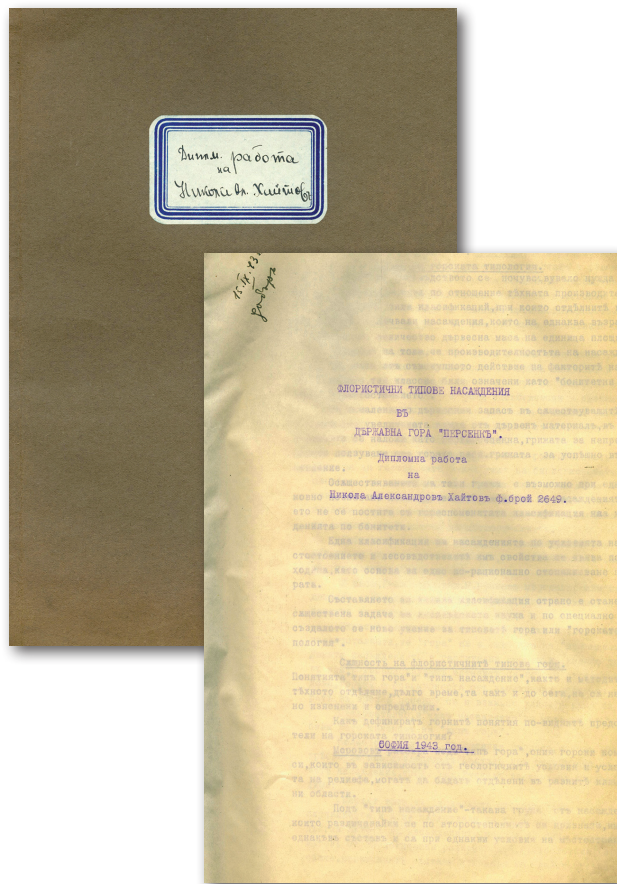

Николай Александров Хайтов е роден на 15 септември 1919 г. в село Яворово, Пловдивско в подножието на Родопите. Основно образование получава в родното си село, но поради заболяване на баща му, той прекъсва обучението и започва трудова дейност отначало като общ работник в Пловдив, а после – в кариерите за чакъл до с. Крумово. Като частен ученик през 1937 г. взема изпитите за първите два гимназиални класа и се записва за редовен ученик в гимназията в Асеновград, която завършва с отличен успех (Свидетелство № 670/1383 от 12 юли 1939 г.).

От 16 октомври 1940 г. Н. Хайтов е студент по лесовъдство в Агрономо-лесовъдния факултет на Софийския университет (АЛФ–СУ, факултетен номер – 2649). По време на следването има заверени 6 семестъра (I сем. – 13.01.1941 г., II сем. – 04.07.1941 г., III сем. – 28.02.1942 г., IV сем. – 10.06.1942 г., V сем. – 04.01.1943 г. и VI сем. – 18.06.1943 г.). Всички изпити той взема до средата на 1943 г. и с решение на Академичния съвет му се признават още два семестъра за оформяне на изи-

скуемото осемсеместрово следване. Дипломната му работа на тема „Флористични типове насаждения в Държавна гора „Персенк“ е защитена на 15 септември 1943 г. с успех „добър“. Освен това има заверен семестър в Историко-филологическия факултет на СУ (Протокол от 22.06.1943 г.), обстоятелство, което показва интереса му към историята и литературата.

От есента на 1943 г. той е стажант-лесовъд в продължение на една година, след което е на редовна военна служба (1944 – 1946). От октомври 1946 г. Николай Хайтов е участъков лесничей в горско стопанство „Персенк“ в Централни Родопи, където впоследствие е и директор. През 1948 г. е директор на горско стопанство „Лесичево“, Девинско и след това директор на горско стопанство „Сапарева баня“, Дупнишко [1] и ръководител на горско-технически участък в Радуил, Самоковско от 1950 до 1953 г. С приключване на лесовъдския му период той се отдава изцяло на журналистическа и писателска дейност. През 1959 г. Николай Хайтов

е приет за член на Съюза на писателите. Автор е на 46 книги с тираж около 5 милиона, на 12 сценария за художествени филми, няколко пиеси, телевизионни сериали и др. Книгата му „Диви разкази“ е преведена на 22 езика, а филмът „Козият рог“, чийто сценарист е, получава голяма известност далече от пределите на България и Европа. Като един от най-популярните български писатели през последните десетилетия той става носител на национални награди за литература на името на Иван Вазов, Йордан Йовков и Елин Пелин, както и на Димитровска награда за проза през 1968 г. Книгата „Бодливата роза“ (1975 г.) е от ярките български творби на природозащитна тематика. За член на Българската академия на науките – академик е избран през 1997 г. – единствен в областта – творци на изкуството [2]. Бил е председател на Съюза на българските писатели през периода 1993 – 1999 г. – едно трудно време за творческите съюзи.

По тематика на творчеството си – природата, гората и хората, той може да се съизмерва с редица чуждестранни писатели като Михаил Пришвин, Леонид Леонов, Константин Паустовски, Джек Лондон и др.

За процеса на творчеството Николай Хайтов споделя откровено личния си опит, трудностите, колебанията, просветлението, изстрадането, съмненията [3]. „Първото условие да си писател е да имаш дарбата да внушаваш на другите с помощта на словото своите мисли, чувства и преживявания... За да стане човек писател се иска още грамотност, култура, трудолюбие, воля, характер, жизнен опит и т.н.“. „Сядам да пиша, когато в главата ми сюжетът е вече достатъчно узрял.“ Взискателността той отбелязва така: „На мене ми е подозрителен всеки писател, който не се съмнява в себе си, не изживява депресия, не греши и не бракува поне част от написаното“. Към младите писатели отправя следния съвет: „Да живеят, преди да пишат, а не да пишат, преди да живеят“. Същността на писателското творчество той характеризира така: „Писането е и удоволствие и мъка... Мъката е в намирането на най-точните думи, защото думите невинаги могат да изразяват достатъчно точно и силно чувствата, които те вълнуват, или настроението, което те е обзело. Мъка е изграждането на сюжета, фабулирането. То е свързано с много разход на вътрешна енергия, но едновременно с това в тези усилия се съдържа и творческото удоволствие от „градежа“ и особено удоволствието, да имаш свободата да правиш с нещата и героите каквото си искаш. Да изградиш един малък свят (а може и голям), какъвто искаш...“ [3].

Съществена част от написаното от Николай Хайтов е посветено на природата и нейната защита. Ако той не беше лесовъд едва ли би достигнал до дълбоките проникновения за гората – „Обичам тоя горски свят на вълшебства и загадки, препълнен с музика и аромати, където философията е написана върху дървени скрижали със сиглите на

короядите и подписана с ноктите на вятъра. Обичам тоя свят, населен с безсловесни и със сенки, окъпан в багри, залюлян в кръговрата на Вселената, той самият – една вселена, който им дарява с очарование, вдъхновения и красоти. Светът на дивата, на дивната гора!“ [4].

Описанията на Н. Хайтов са образни и цветни: „Заскрежената елова гора посрещна двамата преследвачи притихнала и още сънена... а оттам нагоре – заснежени скали, подпрели тъмносивото зимно небе“ (*По следите*). „Лятна привечер в боров лес. Неми дървета, застинали в дрямка“ (*Гора*). Той наподобява музиката на горските листа при вятър с оркестър от струнни инструменти, пикола, контрабас, лукарина и чинели (*Шумки от габър*). За стоицизма на последния останал жив стар бор след горски пожар Н. Хайтов пише: „И тогава видях мишки да бягат редом със змии, лисици със зайци, сърни с вълци – внезапно укротени, победени, уплашени... И тогава настъпи страшна самота... От хоризонт до хоризонт – нито едно дърво. После – за вятъра, нямаше кой да го препъне, ни кой да го спре. И като нямаше какво да бие, биеше земята, изсушаваше я и я правеше по-суха от белите кости на загиналите птици. Дъждове, разбира се, валиха както и преди, но това не бяха напоителни дъждове..., а истински водни камшици, които шибяха пребъхтената земя, изливах се на мътни води, потоци и порои и заливах всичко. Гдето беше гора, стана пустиня“. Тогава последният бор прави своята изповед: „Сега съм вече стар и неплоден... Уморен съм и ми се иска да умра. Но един глас ми подсказва: „Стой там и стърчи. Стърчи за да наумяваш, да напомняш, да предупреждаваш! Да обвиняваш!“ (*Монологът на последния*).

Н. Хайтов познава дивеча и пернатите не само професионално, но и поетично-емоционално. Той пише „Пролетта има много вестители, но кукувицата няма съперник, макар гласът ѝ да не е звучен като на славея и трепетен като на чучулигата... Защо природата я е лишила от радостта да се грижи за своите малки... да усеща до своето тяло топлите им сърчица? Случайност ли е това, или прищявка? Или пък наказание? А може би природата ѝ е отнела майчинството, за да се посвети напълно тя на призванието „Вестителка на пролетта“ (*Кукувица кука*).

За една стара крива върба на булевард „Манерхайм“ в Хелзинки той отбелязва: „Ето че седи тази върба сред мравуняка от коли и се опитва с вдигнати сухи ръце да спре засилващото се препускане: „Спрете най-сетне! Накъде по дяволите сте хукнали върху тия отровни возила?! В столицата на най-гористата страна... хората са почувствали, че сред безжизнения асфалт и талазите бясно движена ламарина, дървото одухотворява площадата със своето присъствие и наумява за прокуденото Естество“ (*Върбата на булеварда*). Наистина какво съвременно звучение имат тези мисли на Хайтов.

А за многовековния бряст, който се намираше до жп кантона на теснолинейката Септември–Велинград и Цариградското шосе писателят отбелязва: „Но даже престарял, даже крив, дебел, полуизсъхнал, полуизгнил и с щъркелово гнездо вместо връх, той будеше възхищение с това, че макар да беше полужив, държеше се за живота и с нокти, и със зъби“ (*Епитафия на един бряст*).

Наблюдавайки полета на орел от върха на Свети Илия, Н. Хайтов възкликва: „Дигай орльо! Дигай нагоре, дигай, колкото можеш, да се не загуби орльовото семе на земята. Скрый се в някоя гъста гора (ако я намериш), намери си орлица, измъти си пиленца и пак ела, когато хората станат по-умни, да стане синьото българско небе отново живо!“ [4]. Не е ли това дълбока философия и прозрение на автора?

Николай Хайтов обогатява българския език чрез включване на родопския диалект в литературата, както и с образния и колоритен изказ (модра синина, бели облъчни вълма, да се разтъжим, скрибуцат смърчите, зизикане, бутурести хвойни и др.). Той одухотворява някои горскодървесни видове и за красивата лиственица, която е интродуцент пише: „Не е чудно че докато лиственицата тъй се преобразява, едрите смърчи ... сучат мустаци и тежко въздишат. Скромните хвойни ... се взират със завист в стройната снага на прелъстителната чужденка“ (*Алиенация*).

Николай Хайтов винаги е имал гражданска позиция, независима от властващите. В началото на 1950 г. срещу него има обвинение за саботаж и вредителство и за участие с жандармерията

в избиване на партизани през зимата на 1944 г. През 1953 г. има нови обвинения и показен процес, на който е осъден, но на клеветниците обаче, не е потърсена отговорност [5]. Поради организирането и на други такива процеси у нас той констатира наличие на „тягостна атмосфера на деспотизъм и примитивизъм, в който са работили българските лесовъди, особено в ерата на ранното социалистическо натрупване“. На 10 април 1998 г. Н. Хайтов заявява: „Сега горското ни стопанство навлиза в една особена драматична фаза. Горите преминават в ръцете на нови стопани, а новият горски закон е слаб и развързва ръцете на корупцията. Унищожителните в миналото горски концесии като „балабановата“, която ликвидира Рило-манастирските гори, могат да бъдат възкресени с всичките им ужасяващи последици. Така че, стига мълчание!... Който има нещо да казва – да го казва. Утре ще бъде късно!“ [5]. Той е и от първите български интелектуалци, които заклеиха бомбардировките над Белград.

Будната му гражданска съвест откликва многократно на замърсяването на околната среда и за опазване на природата. В предговора към „Смълчана пролет“ от Рейчъл Карсън (1969) той предупреждава за опасностите от „невежата, понякога безконтролна употреба на безбройни химически отрови в борбата с вредителите на културните растения, а така също чрез индустриалните отпадъци във въздуха, сушата и водата“ [6]. Инсектицидите, хербицидите, фунгицидите са биоциди, т.е. убийци на живот.

Освен като майстор на късия разказ Николай Хайтов без да е пътешественик, въпреки че като дух е такъв, той се изявява и в друг жанр – пътеписи (*Перуански записки* – 1975 г., *Африкански записки* – 1979 г., *Светогорски записки* – 1987 г.). Голям успех имат и очерците му (*Родопски властелин* – 1965 г., *Хайдути* – 1968 г., *Капитан Петко войвода* – 1981 г.).

През последните месеци на земния си път той често посещава редакцията на вестник „Нова

зора“ и споделя с Минчо Минчев най-злободневните проблеми на България, а в личен план, че дори кръвопреливането вече не помага. Николай Хайтов напусна този свят на 30 юни 2002 г.

Поради своята самобитност и национален дух, познаването на бита и душевността на българите и в частност на родопчаните, творчеството на Николай Хайтов ще бъде четено и от следващите поколения.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Димитров, Ст., Г. Стенин, Б. Богданов.* Дейци и учени от горското стопанство на България. МЗГ-НУГ, 2005, с. 45-46. [*Dimitrov, St., G. Stenin, B. Bogdanov.* Deytsi i ucheni ot gorskoto stopanstvo na Bulgaria. MZG-NUG, 2005, s. 45-46].
2. *Момчилова, Е., С. Хрусанова.* Българска академия на науките. Членове и ръководство (1869-2004). Справочник, отг. редактор акад. Иван Юхновски. София, ИБ, 2005, с.1-454. [*Momchilova, E., S. Hrusanova.* Balgarska akademia na naukite. Chlenove i rakovodstvo (1869-2004). Spravochnik, otg. redaktor akad. Ivan Yuhnovski. Sofia, IB, 2005, s.1-454].
3. *Хайтов, Н.* За творчеството. Варна, Георги Бакалов, 1982, с. 216. [*Haytov, N.* Za tvorchestvoto. Varna, Georgi Bakalov, 1982, s. 216].
4. *Хайтов, Н.* Горският дух. София, Лице, 1995, с. 5-261. [*Haytov, N.* Gorskiyat duh. Sofia, Litse, 1995, s. 5-261].
5. *Манолов, Ат.* Битки по стръмнините. София, Земиздат, 1999, с. 3-240. [*Manolov, At.* Bitki po stramninite. Sofia, Zemizdat, 1999, s. 3-240].
6. *Карсън, Р.* Смълчана пролет. София, Земиздат, 1969, с. 5-262. [*Karsan, R.* Smalchana prolet. Sofia, Zemizdat, 1969, s. 5-262].

Alexander Alexandrov, Vassil Sgurev, Ivan Iliev

NIKOLAI HAITOV – FORESTER AND NATURE DEFENDER, WRITER AND PUBLIC FIGURE

(Abstract)

Nikolai Alexandrov Haitov was born on September 15, 1919 in village Iavorovo, Plovdiv district at the foot of Rhodopes Mts. He graduated from the Faculty of Agriculture and Forestry – Sofia in 1943. From October 1946 he was appointed a forester in forestries: Persenk, Lessichevo, Sapareva banja and Raduil till year 1953. He was admitted to membership of the Union of Bulgarian writers in 1959. His literary works comprise 46 books, 12 film scenario, several plays, TV series and others. Nikolai Haitov was bearer of the

national literary awards on the name of Ivan Vazov, Jordan Jovkov and Elin Pelin as well as a Dimitrov Prize for prose in 1968. He was elected a member of the Bulgarian Academy of Sciences in 1997 and chairman of the Union of Bulgarian writers (1993-1999). His civil conscience responded many times to environmental pollutions and nature protection. Nikolai Haitov passed away June 30, 2002.

Key words: forester, writer, nature defender

Corresponding address:

Prof. Alexandar Alexandrov
Department of Agricultural and Forestry Sciences, BAS
E-mail: alexandrov_38@abv.bg
Prof. Vasil Sgurev
Department of Engineering Sciences, BAS
E-mail: vsgurev@gmail.com
Prof. Ivan Iliev
University of Forestry
1000 Sofia, Bulgaria
E-mail: ivilievltu@yahoo.com

Васил Големански

БЕЛЕЖИТ ТВОРЕЦ И ОРГАНИЗАТОР НА БЪЛГАРСКАТА ПАЗИТОЛОГИЧНА НАУКА

Акад. Иван Василев
(1919 – 1996)

наука, за развитието на БАН и висшето образование у нас, го нареждат днес между най-активните творци и организатори на съвременната българска наука.

Академик Иван Василев е роден на 31 октомври 1919 г. в малкото селце Челопек (Врачанско), където е израсъл и получил основното си образование. Средно образование завършва през 1938 г. във Враца и се записва за студент по ветеринарна медицина в София. Въпреки трудните условия по време на Втората световна война завършва успешно Ветеринарния факултет на Софийския университет и от есента на 1945 г. постъпва като асистент в Катедрата по паразитология при същия факултет. След създаването на Института по експериментална медицина при БАН младият д-р Иван Василев преминава в него, където през 1953 г. е избран за научен сътрудник (доцент). Оттогава, до края на живота си, остава трайно свързан с Академията, въпреки че продължава и преподавателската си дейност като асистент, а по-късно като доцент и професор по паразитология във Висшия ветеринарномедицински институт. Междувременно, през 1960 г., в БАН е създадена специализирана Централна хелминтологична лаборатория (ЦХЛ) за комплексно изучаване на паразитните червеи и акад. Иван Василев преминава със своите сътрудници в новото научно звено на БАН. След пенсионирането на неговия учител, известният български паразитолог чл.-кор. Константин Матов, акад. Ив. Василев е избран и за ръководител на Катедрата по паразитология във Висшия ветеринарномедицински институт (от 1966 г.). От края на 1966 г. акад. Иван Василев едновременно поема ръководството и на

Централната хелминтологична лаборатория, която по-късно се развива и прераства под негово ръководство в Институт по паразитология при БАН.

През този труден следвоенен период от неговото научно израстване като изследовател и преподавател – хелминтолог, той отделя много време и сили и за обществена и организационна дейност в БАН. През 60-те и 70-те години на миналия век в Академията се развиват много нови научни направления, привличат се и се обучават млади научни кадри, създават се нови научни звена. Акад. Иван Василев е привлечен от 1966 до 1971 г. за научен секретар и зам. главен научен секретар в БАН по природните науки, а от 1971 г. е избран и за академик – секретар на Отделението за биологични науки. След създаването на Единните центрове за наука и образование между БАН и СУ „Св. Климент Охридски“ акад. Ив. Василев е назначен за директор на Единния център по биология (1972 – 1976), а от 1982 до 1988 г. е и зам.-председател на БАН. Участва активно в организационния живот и управлението на БАН и като член на Президиума на Академията през периодите 1969 – 1977 и 1981 – 1990 г. Пенсионира се през 1990 г., но още няколко години продължава активно да работи и ръководи по-младите учени в създадената от него Секция по хелминтология към новоучредения Институт по експериментална морфология и патология.

Особено големи и високо ценени от българските паразитолози са заслугите на акад. Иван Василев за създаването и утвърждаването в нашата страна на Дружеството на паразитолозите през 1965 г., на което той е един от активните инициатори и дейни членове. Дружеството успява за кратко време да обедини в редиците си многобройните български учени паразитолози – медици, ветеринарни специалисти и биолози от цялата страна и още на следващата година провежда Първата национална конференция по паразитология в София. От 1980 г. акад. Иван Василев е избран за заместник-председател на Европейската федерация на паразитолозите, а от 1986 г. поема и председателството на Дружеството, което става колективен член на Европейската и Световната федерация по паразитология. С неговото съдействие в България през 70-те години на миналия век се създава и Специализиран научен съвет по паразитология към Висшата атестационна комисия по това време, на който той бе дългогодишен председател. Този съвет изигра ва-

жна роля за обединяването на българските паразитолози, за изработването на високи критерии за обучение и израстване на висококвалифицирани паразитологични кадри във ветеринарните и медицински учебни заведения и научни институти в страната. По инициатива на акад. Ив. Василев през това време, от широк колектив от български паразитолози – членове на Дружеството на паразитолозите, бе подготвен и публикуван първият и единствен досега у нас терминологичен „Паразитологичен речник“ (София, Изд. на БАН, 1979, 108 с.), който и досега се използва като полезен професионален справочник от паразитолозите в нашата страна.

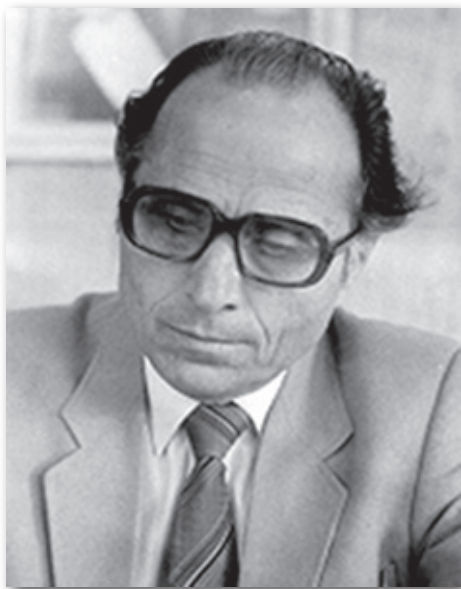
Академик Иван Василев остави богато научно наследство в областта на българската и световната паразитологична наука не само чрез многобройните си научни трудове, университетски учебници и ръководства, но и чрез неговите студенти, докторанти и сътрудници, работили съвместно с него. Според неговия близък колега, сътрудник и библиограф проф. д-р Ст. Командарев, многостранната научноизследователска дейност на акад. Ив. Василев може да бъде групирана в следните основни научни направления: 1. Изучаване фауната, морфологията, таксономията и разпространението на хелминтите, 2. Биология и екология на хелминтите и 3. Взаимоотношения на хелминтите с техните гостоприемници: имунитет, патогенеза и терапия на хелминтозите. Тъй като основната му специалност е ветеринарната медицина акад. Василев изучава главно паразитните червеи и причиняваните от тях заболявания по основните селскостопански животни, но обхваща и голям брой диви бозайници, които са гостоприемници и източници за заразяване и на домашните животни и човека. Открива и описва за първи път в науката 3 непознати по-рано видове хелминти от групите на нематодите и тениите. Като задълбочен и прецизен изследовател той извършва подробни морфологични и таксономични изследвания на практически важни видове хелминти от родовете *Paramphistomum*, *Philophtalmus*, *Heterakis* и други и уточнява тяхното таксономично и систематично място в систематиката на хелминтите. В съавторство с негови сътрудници извършва съвременни ултраструктурни изследвания на редица патогенни хелминти на животните, както и на биологичния цикъл и междинните гостоприемници на някои биохелминти от българската паразитофауна. На него дължим установяването и проучването и на акутната фасциолиза по еднокопитните животни, която бе неизвестна у нас до неговите изследвания. Голяма част от посочените изследвания са извършени с колективи от български и чуждес-

транни учени от Русия, Чехия, Словакия, Унгария и са публикувани в 3 съвместни монографии и редица български и чуждестранни научни списания. Като учен и организатор на науката акад. Ив. Василев бе широко известен на международната паразитологична колегия и бе дългогодишен член на редакционните колегии на международните научни списания „*Helmintologia*“ и „*Folia Parasitologica*“, както и на българските научни списания „Доклади на БАН“, „Хелминтология“ (отговорен редактор), „Селскостопанска мисъл“ и др. Общият брой на научните трудове на акад. Ив. Василев е над 140, които са публикувани в над 30 български и международни списания, научни монографии, сборници с доклади от научни конференции и конгреси и др. А като дългогодишен преподавател и ръководител на Катедрата по паразитология във Ветеринарния факултет в София и Стара Загора акад. Иван Василев е автор и съавтор и на редица учебници, ръководства за практически занятия, практикуми, справочници, наръчници и други, допринесли за подготовката както на младите студенти, така и на ветеринарните специалисти и лекари в цялата страна. Под непосредственото ръководство на акад. Ив. Василев са разработени и успешно защитени и 7 докторски дисертации в областта на хелминтологията, а много от неговите сътрудници и ученици днес са известни учени и университетски преподаватели. За неговата активна научна, преподавателска и организационна дейност той е избран през 1967 г. за член-кореспондент, а през 1984 г. и за академик в БАН.

В годините след пенсионирането си през 1990 г. той не престана да се интересува от развитието на българската наука и особено от родната паразитология, да идва почти всеки ден в своята хелминтологична лаборатория, да посещава редовно научните семинари, съвети и събрания, организирани в БАН. Той бе човек с високо чувство за отговорност, източник на полезни идеи и инициативи, обичаше своята наука и хората, с които работи. Надарен бе и с приятно чувство за хумор, проявяваше търпимост и изслушваше внимателно събеседниците и сътрудниците си, обичаше младите и с готовност ги подпомагаше в първите им стъпки в науката. Академик Иван Василев почина след кратко боледуване на 18 ноември 1996 г. Неговите значителни научни приноси в българската и световната хелминтология, активната му дейност като общественик, университетски преподавател и организатор на науката у нас, му отреждат достойно място между най-бележитите и заслужили български паразитолози, живели и творили през втората половина на XX в.

Маргарита Топашка, Васил Големански

ЖИВОТ, ПОСВЕТЕН НА БИОЛОГИЯТА И ХОРАТА

Чл.-кор. проф. Ботю Ботев
(1919 – 2008)

Член-кореспондент проф. Ботю Атанасов Ботев е един от бележитите български биолози, работил в областта на експерименталната биология и биологията на туморите в нашата страна през втората половина на XX в. Той е роден и израсъл в с. Чомаковци, Белослатинска община на 26 октомври 1919 г., където получава и основното си образование. През 1938 г. завършва Врачанската мъжка гимназия и от есента е студент по естествена история в Физико-математическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“. Като студент се отзовава на повика за доброволци във Втората световна война и участва в нея до края ѝ през 1945 г. Диплома се получава през 1946 г. и от есента на същата година е назначен за асистент по геология и палеонтология в Природо-математическия факултет на СУ. В тази област е и първата му научна публикация върху геологията на Източна Стара планина, публикувана в „Известия на Геологическия институт“ на БАН (1953). Но от началото на 1949 г., по доклад на акад. Методий Попов, младият естественик е преназначен за редовен асистент в Катедрата по обща биология към Медицинския факултет при СУ, където последователно заема длъжностите от асистент до професор и ръководител на катедрата. От 1972 г. до пенсионирането си през 1989 г. е директор на Института по зоология при БАН и ръководител на създадената от него Секция по онтогенеза и морфогенеза на животните. Остава свързан с Катедрата по биология към Медицинския университет, където участва активно в преподавателската дейност и издаването на учебници

и учебни пособия по обща биология за студентите по медицина.

Наред с основните си служебни задължения в Медицинския факултет и в Института по зоология, чл.-кор. Б. Ботев отделя време и сили и за обществена и организационна дейност у нас в годините след Втората световна война. Той е работил като помощник по проблемите на науката и образованието в Държавния съвет на Р България, бил е заместник-декан на Медицинския факултет, научен секретар на БАН, декан на Биологическия факултет на СУ, заместник-директор на ЕЦ по биология при БАН, директор на Научния медикобиологичен институт при Медицинската академия, различни научни съвети, комисии и др.

В началото на своята дейност като учен биолог младият асистент Б. Ботев се включва в разгърнатите по това време под ръководството на акад. Методий Попов широкомащабни изследвания по изпитването и внедряването на клетъчната стимулация в земеделската практика. Но основната научна област, обект на научните му интереси е цитологията. Първите му изследвания, с които навлиза в тази област от началото на 50-те години, са върху така наречените хромидиални образувания в половите клетки на охлюви. По-късно разширява обсега на интересите си в клетъчната биология и през втората половина на 50-те години за първи път в България се заема с практическото култивиране *in vitro* на растителни тъкани и органи. Днес *in vitro* култивирането на растителни тъкани и използването на този метод за клонално размножаване на растителни култури вече е широка практика и у нас, но пионерното дело на чл.-кор. Б. Ботев в това отношение е малко известно и недооценено.

По-нататъшната стъпка в изследователската дейност на проф. Ботев е навлизането му в проблемите на клетъчната пролиферация и диференциация в процеса на онтогенезата на животните. На тази перспективна биологична област е посветена книгата му „Индивидуално развитие на животните“ (С., 1983, Народна просвета, 148 с.).

Значителна част от научната дейност на чл.-кор. Ботев през последните 2 десетилетия от живота му бе насочена в областта на туморната биология. Самостоятелно и заедно със своите сътрудници той изучава морфологичните, пролиферативните, кариологичните и имунологичните особености на стандартни и оригинално индуцирани клетъчни линии. Резултатите от тези изследвания са обобщени в голям брой научни доклади и статии, публикувани предимно на английски език в наши и чуждестранни списания. Обобщение на експерименталните данни и теоретични идеи на проф. Ботев и сътрудниците му в тази област са публи-

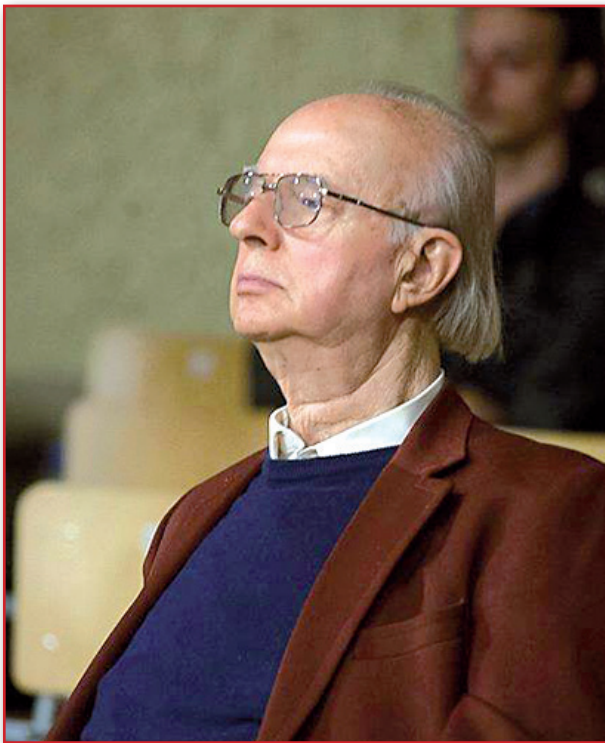
кувани в книгата „Туморите като общобиологичен проблем“ (С., 2008., Пенсофт, 355 с.).

За неговата цялостна научна, организационна и обществена дейност чл.-кор. проф. Б. Ботев бе награждаван многократно с различни държавни отличия, между които орден „Кирил и Методий“ – I ст., орден „Народна република България“, „Заслужил деятел на науката“ и др. Заслужено признание за активната научна, преподавателска, организационна и обществена дейност на проф. Б. Ботев е и избирането му през 1984 г. за член-кореспондент на БАН от областта на биологичните науки. Но най-голямото признание за него като творец, учи-

тел и колега е уважението към неговата личност от многобройните му сътрудници, студенти и съратници, с които е работил. За всички нас, които го познавахме и сме работили с него, чл.-кор. Б. Ботев е пример за съхранена честност и върност към младежките идеали, за човек със силно развито чувство за отговорност, изключителна скромност, добронамереност и уважение към хората. Със своя живот, човешки добродетели и постижения в науката чл.-кор. Б. Ботев остави трайни следи в паметта на многобройните си ученици, колеги и приятели, а името му остава завинаги в летописите на българската биологична наука.

Елисавета Вълчинова-Чендова

АКАДЕМИК ВАСИЛ КАЗАНДЖИЕВ НА 85 ГОДИНИ

Акад. Васил Иванов Казанджиев е сред най-ярките имена в музикалната ни съвременност. Композитор, диригент, педагог – той е личност с респектиращо присъствие и основополагащ принос в българското композиторско творчество, оркестровата култура, изграждането на младите музиканти и тяхното професионално и духовно формиране.

Роден е на 10 септември 1934 г. Първите му занимания с музиката започват на седем години, първоначално се учи да свири на китара, а две го-

дини по-късно и на пиано. Музикално надарен, още десетгодишен започва да композира. Формирането му като музикант е свързано с едни от най-големите имена в музикалната ни култура. Още 12 – 13-годишен получа високата оценка на композитора и диригента Константин Илиев. Връзката и сътрудничеството с него, с композитора и пианиста проф. Димитър Ненов, с диригента Добрин Петков, с клавириния педагог Величка Савова (ученичка на Димитър Ненов) изграждат високопрофесионалните му критерии. През 1952 г. завършва гимназия и постъпва в Музикалната академия в София, учи композиция в класа на проф. Панчо Владигеров и дирижиране при проф. Влади Симеонов. Като студент в Академията, през 1957 г. завоюва лауреатско звание с произведението си „Симфониета“ за голям оркестър на Шестия международен младежки фестивал в Москва, председател на журито е Дмитрий Шостакович.

Диригентската кариера на младия музикант започва от Софийската опера (1957 – 1964). През 1962 г. оглавява камерния ансамбъл „Софийски солисти“ и работи като негов главен диригент до 1978 г. С оркестъра осъществява множество турнета в България и чужбина, участва на всички национални фестивали, има успехи и на международна сцена, включително на форуми за съвременна музика. От 1979 г. е главен диригент на Симфоничния оркестър на Българското национално радио (1979 – 1993). В репертоара на двата състава равностойно присъстват традицията и съвременността, българските и чуждестранните заглавия, включващи произведения от барока до музиката на XX в. Осъществява активна звукозаписна дейност. За акад. Васил Казанджиев дирижирането е свята професия: „В храма на музиката, наречен концертна зала или оперна сцена, диригентът, заставайки пред оркестъра като пред олтар, извършва едно

свещенодействие, богослужение, което не трябва да бъде накърнявано или опорочавано с никакви чужди на чистата музика помисли и действия. За съжаление, това е професията, която най-много предразполага към себепоказване, нарцисизъм, злоупотреба с външни ефекти и позьорство... Като комплексна професия, която освен много музикантски и човешки качества, дирижирането изисква според мен най-вече морална чистота и висока нравственост. Диригентът трябва да притежава във висша степен развито чувство за етичност и честност не само към изпълняваните автори, но и към публиката, защото той е този, който възпитава и формира добрия вкус и култура на слушателите. В това отношение неговата професия е граждански ангажирана и извънредно отговорна пред обществото“ [1]. Важен акцент в диригентската му дейност са множеството премиерни изпълнения на музика на XX в., включително на съвременни български композитори.

Преподавателската работа на акад. Васил Казанджиев в Националната музикална академия „Проф. Панчо Владигеров“ – София започва през 1960. Преподава различни дисциплини. От 1985 г. е професор по оперно и симфонично дирижиране и възпитава няколко генерации музиканти.

Ако трябва най-обобщено да представим творческия му принос като композитор, ще посочим, че е автор на голям брой произведения: осем симфонии и други произведения за симфоничен оркестър, инструментални концерти, музика към филми и театрални постановки, хорови и камерни творби. През годините и днес всяко ново симфонично или камерно произведение на композитора е културно събитие, представя се с успех на различни фестивали или концертни форуми в България и в чужбина.

През 60-те години на XX в. композиционното майсторство, силното въздействие на неговата музика и използваните съвременни изразни средства открояват талантливия млад автор, който (заедно с по-възрастните Константин Илиев и Лазар Николов) ревностно отстоява пътя на Новата музика в България и „авангардния“ музикален език. „Аз започнах да пиша атонално още в първия момент, интуитивно – споделя Васил Казанджиев. – ...По време на следването си започнах да водя двойствен живот: пишех за чекмеджето и за показване, иначе нямаше да мога да завърша. И това продължи към 10 години. В студентските ми години, а и през 60-те, новите изразни средства бяха сериозно преследвани. Имаше моментни разведрявания, но особено в 50-те бяха просто забранявани. И може би затова с такава ярост използвах именно тези средства. Имената на Константин Илиев и Лазар Николов тогава предизвикваха буря от ненавист. Самият аз, каквото и да напишех, още от студентските години беше отричано. И трябваше да напиша компромисна творба, за да завърша Консерваторията“ [2]. Но за разлика от официалната

критика тогава, музиката му намира разбиране и подкрепа от професионален кръг от ценители – изпълнители, музиколози и почитатели на съвременната музика, тя е образец за следващите генерации композитори.

За многостранната професионална изява на Васил Казанджиев е писано много, а повечето от произведенията му са подробно анализирани [1]¹. Самият той обособява творчеството си в три големи периода [1, с. 144 – 145]. Първият е свързан с дванадесеттоновата техника на композиране (додекафонията). Вторият е алеаторната му музика след 1964 – тя изразява желанието му да използва музикален език, различен от класико-романтичните композиционни норми, който освобождава фантазията и възможностите на композитора и на изпълнителя. През 1966 г. на фестивала за нова музика „Варшавска есен“ прозвучава в изпълнение на известния български струнен квартет „Димов“ творбата му „Перспективи“, озаглавена така, както посочва композитора, заради новите възможности, които предлага алеаториката и сонориката, като „перспективна техника за европейската музика тогава“ [2]. Сонориката – звукът с неговите цветове, отделните тембъри и съчетания, красотата на звуковите детайли са характерни и за по-нататъшното му творчество.

В третия период Васил Казанджиев посочва произведения, „написани в стила на средновековната музика и фолклора“, които според него „много добре съжителстват със съвременните изразни средства. Защото фактически песнопенията от средновековните религиозни произведения на Йоан Кукузел, както и фолклорът, са били импровизация. Човек, когато присъства на някакъв ритуал – сватба, кукерски игри и пр., присъства всъщност на една импровизация. Изпълнителите на кларинет, кавал, гайда или ударни инструменти импровизират в момента. Тук възниква въпросът как ще се стилизира фолклорът...“ [1, с. 144].

Васил Казанджиев винаги подчертава, че симфоничната и камерната музика са неговите най-близки жанрове, като търси съвременна трактовка на музикалните форми.

Още първата му симфония – „Симфония на химните“ (1959), десетчастна, се вписва естетически в съвременния европейски музикален контекст – композитора винаги подчертава ролята на композитори като Хиндемит, Онегер, Месиен за неговото формиране като творец. Втората – „Симфония на тембрите“ (1968), е за камерен оркестър. Тя е емблематична за 60-те години на XX в. творба, написана е с богато въображение при изграждането на звуковото пространство, съ-

¹ В книгата са включени и много разговори с композитора за неговия професионален път и конкретно за произведенията му.

Премиера на Симфония № 6, зала „България“, 15 май 2017 г. Снимка: Василка Балевска

членено от различни изменящи се цветни петна (темброви пластове). Две години по-късно, през 1970, се появяват две други знакови за композитора и за българската музика произведения – „Живите икони. Възхвала на Софийската крипта“ за камерен оркестър и „Картини от България“ за струнни и ударни инструменти. „Живите икони“ са своеобразна звукова рефлексия на късновизантийското изобразително изкуство. В тази творба, както и в „Празнична музика („Псалми и ритуали“) (1972)“ и „Триумф на камбаните“ за пиано се откриват и интонации, асоцииращи се със средновековната българска музика.

„Живите икони“ са свързани и с една друга страна от творчеството на композитора. Идеята за творбата е свързана с работата му върху театралната музика на пиесата „Иванко“ във Военния театър. Автор е и на музика към много филми, сред които: „Тютюн“ (1962), „Вълчицата“ (1965), „Рицар без броня“ (1966), „Шибил“ (1968), „Сбогом, приятели“ (1970), „Татул“ (1972), „Боянският майстор“ (1981).

Повече от 10 години делят втората от третата симфония, посветена на паметта на неговия баща. Четвъртата „Нирвана“ се появява чак през 2000 г. Петата „Lux Aeterna“ (Вечна светлина, 2006) също има посвещение – на високо ценения колега и приятел Добрин Петков (1923 – 1987). Названието на творбата е свързано с началните думи на „Communionem“ – последната част на римокатоли-

ческата заупокойна литургия, и се състои от 3 части – „Ричеркар“, „Токата“ и „Мотет“. Премиерата ѝ е на 19 април 2007 г. в изпълнение на Софийската филхармония и под негово диригентство.

Последното десетилетие е творчески активно за композитора. Много от камерните му творби са написани за конкретни изпълнители и формации. В края на 2016 г. Симфоничният оркестър на Българското национално радио осъществява под диригентството на Герган Ценов премиерния запис на Симфония № 6, озаглавена „Каскади“. Композиторът присъства както на репетициите, така и на целия звукозаписен процес. Премиерата ѝ е на 15 май 2017 г. в столичната зала „България“ с Нов симфоничен оркестър и един от най-стойностните акценти в културния ни живот.

Сътрудничеството с младия диригент (Герган Ценов е негов възпитаник в Националната музикална академия „Проф. Панчо Владигеров“ – София“, пропагандира съвременната българска музика в Ню Йорк и други градове на Съединените щати, където живее и работи) е повод за написването и на последната му прозвучала досега симфония – Седмата. Премиерата ѝ е на 1 октомври 2018 в зала „България“ в изпълнение на Софийската филхармония. В четиричастната творба музикалната форма се отличава с „пределно ясната формална логика (както на отделните части, така и на цялата симфония), стилового и техническото единство на музикалния материал, внимателно балансираната

оркестрация и оптималната пестеливост на звуковите ефекти“, драматургията е основана на контрастност и противопоставяне, пресъздава „идеята на композитора да превъплъти в симфонията, от една страна, идеята за четирите основни градивни елемента от античността – въздух, земя, вода и огън, и от друга страна, идеята за четирите основни човешки темперамента – флегматик, сангвиник, меланхолик и холерик“, музиката изразява думите на самия композитор, че „един от основните белези на съвършената композиция е наличието на идейно, стилово и техническо единство“ [3].

Съвършеният баланс на изразните средства, на „колорит“ и „аскетизъм“ в късното му творчество е израз на нов тип романтично усещане: „Не е дължително всяко произведение да е новаторско... – изтъква композиторият. – След всички революционни промени във втората половина на нашия (XX – бел. м.) век музиката ще се приземи... Когато една музика е искрена и спонтанна, тя е много ценна, независимо от средствата“ [1].

Академик Васил Казанджиев наскоро завърши своята Осма симфония². С охота разказва за преживяванията си през годините, споделя своя опит и особено много се радва на успеха на младите музиканти, които имат отношение към музиката на XX в. и съвременето ни и имат желание да я изпълняват.

Верен е на разбирането си, че всяко следващо произведение трябва „да представя коренно различна идея и нова, даже противоположна по замисъл, форма и звукова атмосфера ситуация... Такава е музиката на всички големи композитори през различните времена и епохи. Ето защо обичам и боготворя най-много Моцарт – неговата музика от първата до последната нота е пропита с невероятна любов към хората, на които носи само висша радост и удовлетворение от живота. В този смисъл съвременната музика, имам предвид музиката от втората половина на XX век, стои твърде назад в сравнение с предишните епохи. Непрекъснатите експерименти, спрямо които нямам негативно отношение – самият аз експериментирах дълго

време, както и стремежът към конструктивно мислене, лишиха до голяма степен съвременната музика от топлина и романтика – в добрия смисъл на думата. Това доста я отдалечи от хората, към които тя е адресирана. Все още са малко произведенията, които биха развълнували слушателите с ясната си мисъл, стройна форма, прост, пестелив и непретенциозен изказ и най-вече – с естествена, неподправена емоционалност, която би въздействала директно и би обогатила тяхната душевност. В това отношение, а и не само в това, трябва още много да се учим от големите майстори на класическата и романтична музика. Другото е умозрителни звукосъчетания – безжизнени, празни, безсмислени“ [1, с. 256 – 257].

Музиката е смисълът на живота му. Когато говори за хубава, талантиливо написана музика, винаги я свързва с любовта във всичките нейни аспекти: „Не е възможно да се твори каквото и да било, и особено музика, без любов към хората, природата, света, без всемирна любов. Това извисява музиката и ѝ придава общочовешка значимост“ [1, с. 256].

С цялостната си музикантска изява акад. Васил Казанджиев има голям принос за пропагандирането в България на съвременната музика и изпълнението на български творби в чужбина. През 2005 г. е избран за член-кореспондент на Българската академия на науките, а през 2009 – за академик в направление „Творци на изкуството“.

Носител е на множество държавни и творчески награди и отличия, сред които и държавната награда „Св. Паисий Хилендарски“ за 2015 г. за изключителния му принос за развитието на националната културна идентичност и духовни ценности, Специалната награда на София за изключителни постижения и принос в националната култура 2017, на годишната награда „Съживено наследство/Animated Heritage“ за 2017 г. на Института за изследване на изкуствата – БАН за цялостното му творчество и по повод премиерата на неговата Шеста симфония (2017).

Да му пожелаем здраве и творческо вдъхновение!

ЛИТЕРАТУРА

1. *Божикова, Милена*. Васил Казанджиев. София, Институт за изкуствознание – БАН, 1999, с. 258-259. [*Bozhikova, Milena*. Vasil Kazandzhiev. Sofia, Institut za izkustvoznanie – BAN, 1999, s. 258-259].
2. *Илиева, Наталия*. Музика на самовглъбяването. – *Култура*, № 38 (2340), 15 окт. 2004. [*Ilieva, Natalia*. Muzika na samovglabyavaneto. – *Kultura*, N 38 (2340), 15 okt. 2004].
3. *Ценов, Герган*. Анотация за Симфония № 7 в Програма за концерт на Софийска филхармония, 1.10.2018, съст. Елисавета Вълчинова-Чендова. [*Tsenov, Gergan*. Anotatsia za Simfonia N 7 v Programa za kontsert na Sofijska filharmonia, 1.10.2018, sast. Elisaveta Valchinova-Chendova].

² През 2019 г. 85-годишнината на композитора е повод премиерно да прозвучават и нови негови творби: в програмата на 59. Международен фестивал „Маргенски музикални дни 2019“ в Русе – Струнен квартет № 8 в изпълнение на квартет „Фрош“ (23.03.2019), на „Варненско лято“ – „Триптих за пиано“ (23.06.2019), представен от Гергана Несторова, двете произведения са изпълнени и в София в рамките на „Софийски музикални седмици“; в програмата на Международния фестивал за съвременна клавирна музика рrIANISSIMO – Соната за пиано № 12 (2017), посветена на изпълнителката ѝ Маргарита Илиева, и т.н.

Николай К. Витанов

АКАДЕМИК СТАНИМИР ТРОЯНСКИ НА 75 ГОДИНИ

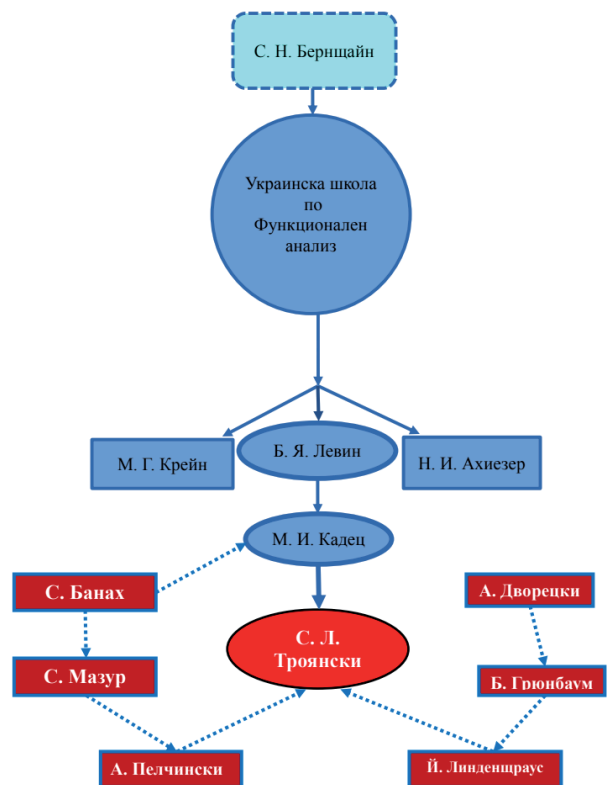

Академик Станимир Любенов Троянски – един от най-известните съвременни български математици, специалист по функционален анализ и топология, действителен член на Българската академия на науките от 2003 г. и чуждестранен член-кореспондент на Кралската академия на точните, физическите и природните науки в Мадрид, Испания от 1999 г.

Станимир Любенов Троянски е роден на 12 октомври 1944 г. в уважавано лекарско семейство във Варна. Математическите способности на любознателния младеж се проявяват още в училище и това определя бъдещата му кариера. След като през 1962 г. завършва с отличен успех гимназия в родния си град и след конкурс, Станимир Троянски е приет да следва математика в Университета в Харков, СССР – университет, чийто Механо-математически факултет има вековни традиции, свързани с прославените имена на работилите в него големи руски математици М. В. Остроградский, В. А. Стеклов и А. М. Ляпунов. Троянски е един от най-добрите студенти и в трети курс прави отличен избор за направление за дипломната си работа – функционален и комплексен анализ, защото в Харков съществува прочута школа в тази област (фиг. 1).

Началото на изследванията в Харков полага С. Н. Бернщайн, който получава професура през 1907 г. след завръщането си от Париж и остава в Харков до 1933 г., когато се мести в Ленинград и поради това не се счита за основател на украинската школа по функционален анализ – нейните трима основатели са М. Г. Крейн, Н. И. Ахиезер и Б. Я. Левин. Акад. Троянски принадлежи към клона на школата, тръгващ от Левин, който се мести от Одеса в Харков през 1949 г. Един от

учениците на Левин е М. И. Кадец, който дълго време е водеща фигура в областта на изследванията по теория на банаховите пространства не само в Харков, но и в целия бивш Съветски съюз. Така Станимир Троянски намира отличен учител в лицето на Кадец и съвсем естественият резултат от това е, че Троянски бързо започва да произвежда собствени интересни резултати в областта на геометрията на банаховите пространства. Освен Кадец влияние върху научното развитие на Троянски оказват и лекциите на видните украински математици А. В. Погорелов, Б. Я. Левин и Н. И. Ахиезер. Под ръководството на М. И. Кадец, Станимир Троянски написва дипломна работа в областта на функционалния

Фиг. 1. Научното родословие на акад. Станимир Троянски в прочутата харковска и украинска научна школа по функционален анализ. Освен проф. Кадец влияние върху формирането на Станимир Троянски имат известните учени Пелчински и Линденщраус, които от своя страна са силно повлияни от идеите на Дворецки, както и от класиците на функционалния анализ Банах и Мазур

анализ. Основата на дипломната работа е установяването на хомеоморфизъм на пространствата $c_0(\Gamma)$ и $l_1(\Gamma)$ за произволно Γ , което дава положителен отговор на въпрос, поставен през 1958 г. от полските математици Ч. Бесага и А. Пелчински. При развитие на апарата, с който установява хомеоморфизма, Троянски използва и развива идеите на С. Бернщайн за най-добрите приближения. Още като студент, в началото на 1967 г., Станислав Троянски по покана на А. Пелчински посещава Математическия институт на Полската академия на науките във Варшава. Така започва почти ежегодното посещение на семинара по банахови пространства във Варшава, ръководен от А. Пелчински. На този семинар С. Троянски се запознава с работите на израелския математик И. Линденщраус. През 1970 г. Троянски решава важна задача, по пренормиране на банахови пространства, поставена от И. Линденщраус, като съчетава методите на най-добрите приближения с апарата, създаден от И. Линденщраус, за проекционно разлагане на единичния оператор. От този момент нататък С. Троянски е редовно канен на ежегодните конференции по геометрия на банаховите пространства, организирани от И. Линденщраус и А. Пелчински. На тези конференции докладват водещите специалисти от Европа и Северна Америка, отразяващи съвременните тенденции на развитие в това направление. Така, под тяхно влияние се оформят научните интереси на Станислав Троянски. Нека отбележим накратко, че главните резултати на акад. Троянски са по пренормиране на банахови пространства, по пространствата на Орлич, диференцируемост по Гато и Фреше, асимптотически оценки за модулите на изпъкналост и гладкост, полиедрални пространства, пространства със свойството диаметър 2. Най-общо казано намират се връзки между геометричните и топологичните свойства на безкрайномерното единично кълбо на банахово пространство. Много от резултатите имат пионерски характер и са изложени подробно с доказателства в редица съвременни монографии. За получаването на тези резултати използва широк спектър от различни математически области: функционален анализ, теория на вероятностите, теория на апроксимациите, обща топология, дескриптивна теория на множествата и функции и др.

Още като студент Троянски успява да докаже аналога в крайномерно реално пространство на теоремата на Риман за множеството от сумите на пермутациите на условно сходящите редове, известен като теорема на Леви–Щайниц, построява първи пример на безкрайномерно пространство на Фреше, в което е вярно твърдението на теоремата на Леви–Щайниц и доказва, че в равномерно гладко банахово пространство това твърдение е в

сила за условно сходящи редове, удовлетворяващи допълнително условие. Без да е бил аспирант, изследванията на Станислав Троянски логично водят до защита през 1970 г. в Харков на кандидатска дисертация на тема *Топологическая эквивалентность некоторых несепарабельных пространств Банаха*. В дисертацията са изложени решенията на по-горе споменатите задачи, поставени съответно от Ч. Бесага, А. Пелчински и И. Линденщраус. Троянски успешно се справя с всички препятствия на пътя, водещ към защитата на тази дисертация и към успешна научна кариера. По време на тази кариера, продължаваща и досега, Станислав Троянски има множество достижения, високо ценени от специалистите. Само няколко от тях са в годините преди професурата на Станислав Троянски:

1. Доразвиване и систематично прилагане на метода на еквивалентното пренормиране, развит от Кадец, състоящ се в конструиране в изучаваното банахово пространство на еквивалентна поддържаща норма, близка до хилбертовата.

2. Теорема на Линденщраус–Троянски (1971). Троянски изследва класа на банаховите пространства с локално равномерно изпъкнала (ЛРИ) норма и решава проблем, формулиран от Линденщраус, като доказва, че всяко слабо компактно породено пространство, в частност всяко рефлексивно пространство, допуска еквивалентно ЛРИ пренормиране. Така Троянски отваря пътя за изследване на ЛРИ и диференцируеми по Фреше норми в несепарабелни пространства. Следствие от доказателството на Троянски е, че всяко изпъкнало слабо компактно подмножество на банахово пространство е изпъкнала обвивка на строго изтъкнатите си точки – теорема на Линденщраус–Троянски.

3. През 1979 г. Троянски получава чрез въвеждане на изброими покрития първа линейно-топологична характеристика във вероятностни термини на банаховите пространства, притежаващи ЛРИ еквивалентна норма. Тази идея предхожда въведената по-късно концепция σ -фрагментируемост.

От 1967 до 1976 г. Станислав Троянски е математик и научен сътрудник в Института по математика и механика – БАН. От 1976 г. той е доцент във Факултета по математика и информатика (ФМИ) на СУ „Св. Климент Охридски“. През 1982 г. Станислав Троянски защитава дисертация за научната степен „доктор на математическите науки“, озаглавена *Някои геометрични и апроксимационни задачи от теорията на банаховите пространства*. През 1985 г. Троянски е избран за професор във ФМИ на СУ. Активната творческа дейност на Станислав Троянски продължава и в следващите десетилетия. Само няколко от многобройните резултати от тази дейност са:

1. Разработена е удобна за прилагане линейно-топологична характеристика на банаховите пространства, допускащи еквивалентно ЛРИ пренормиране, в термините на изброими покрития, такива че за всяка точка от пространството може да се намери съдържащо я множество с произволно малък диаметър, което е сечение на елемент от покритието и подходящо полупространство.

2. Публикувана е монографията А. Молто, Х. Орихуела, С. Л. Троянски, М. Валдивиа *A Non-linear Transfer Technique for Renorming* (2009 г.) в поредицата *Lecture Notes in Mathematics*. В нея са описани нелинейните трансферни техники, свързани с прилагането на гореспоменатата характеристика, позволяващи получаване на всички по-известни резултати за ЛРИ пренормиране.

3. Изследвано е съществуването на еквивалентни равномерно изпъкнали във всяко направление и равномерно диференцируеми по Гато норми в различни класове от банахови пространства и са изучени различни свойства на изпъкналост и гладкост на пространствата на Орлич.

Резултатите по еквивалентно пренормиране, получени от Троянски и сътрудници, са описани в класическите монографии на М. М. Day, *Normed linear spaces* (Springer) на J. Diestel, *Geometry of Banach spaces*, *Lecture Notes in Mathematics* (Springer); J. Lindenstrauss, L. Tzafriri, *Classical Banach spaces I, II* (Springer).

Освен активна научна дейност Станимир Троянски развива и активна преподавателска дейност както в чужбина (гост-професор в университетите в Айова, Бордо, Гранада и Валенсия, в университета „Комплутенсе“, Мадрид и Юнивърсити Колидж, Лондон, както и редовен професор в Университета в Мурсия, Испания), така и в България. В периода 1985 – 1999 г. Троянски ръководи Катедрата по математически анализ на ФМИ на СУ и активно подпомага осъвременяването на съдържанието и начина на изложение на курса по математически анализ, а курсът по функционален анализ става задължителен за студентите по математика. Троянски е ръководител на 9 защитени кандидатски/докторски дисертации. Днес учениците му работят в различни университети в България, Испания, САЩ.

Станимир Троянски полага големи усилия и има много заслуги за утвърждаването на „Сердика математическо списание“ като дългогодишен главен съредактор на това първо специализирано списание по математика у нас. Академик Троянски участва в редколегиите на *Revista de la Real Academia de Ciencias, Serie A: Matematicas*,

(от 2000 г.), *Revista Matematica Universidad Complutense de Madrid* (2002 – 2010), „Вестник Томского государственного университета. Математика и механика“ (от 2014 г.). От 2000 г. Станимир Троянски е асоцииран чуждестранен професор в Департамент по математика, Университет на Мурсия, Испания, а от 2009 е професор в същия департамент. Троянски е автор и съавтор на над 90 публикации, от които една монография и две учебни пособия. Сред списанията, в които са публикувани резултатите му, са: *Mathematische Annalen*, *Proceeding of the London Mathematical Society*, *Journal of Functional Analysis*, *Journal of the London Mathematical Society*, *Canadian Journal of Mathematics*, *Israel Journal of Mathematics*, *Bulletin of the London Mathematical Society*, *Proceeding of the American Mathematical Society*, *Studia Mathematica* и др. Забелязани са над 1000 цитирания на публикациите му. Станимир Троянски има изнесени над 120 доклада. Участвал е в над 10 национални и международни проекта и е бил ръководител на ГЕМПУС – проекти от българска страна. По тези проекти са изпратени на специализация в Западна Европа редица преподаватели и студенти.

Научната и преподавателска дейност на Станимир Троянски е високо ценена у нас и в чужбина. Доказателство за това признание е организираната в Албасете, Испания, през 2014 г. международна конференция „Геометрия на банаховите пространства в чест на 70-годишнината на С. Троянски“ с пленарни доклади от повечето от най-известните специалисти в областта и с повече от 30 други доклада и съобщения. Станимир Троянски е носител на медал „Свети Климент Охридски“ на синя лента през 2004 г. Той е почетен член на Съюза на математиците в България от 2018 г.

Научните изследвания и преподавателската дейност на Троянски продължават и днес. Пример за това са последните му публикации от тази година: *Approximation of norms in Banach spaces* (*Journal of Functional Analysis*), *Operator ranges and quasicomplements subspaces of Banach spaces* (*Studia Mathematica*) и *Norming subspaces of Banach spaces* (*Proceeding of the American Mathematical Society*).

Нека да пожелаем на юбиляря да се радва на добро здраве още дълги години занаяпред, да постига нови успехи в изследванията и да продължава с подготовката на нови ученици, на които да предава традициите на известната математическа школа, от която идва, както и собствения си опит, който би могъл да направи от тези ученици учени като акад. Станимир Троянски.

Николай К. Витанов

ЧЛЕН-КОРЕСПОНДЕНТ ЕМИЛ ХОРОЗОВ НА 70 ГОДИНИ

Член-кореспондент проф. дмн Емил Хорозов е роден в София на 27 септември 1949 г. Математическото си образование (магистърска степен) получава в СУ „Св. Климент Охридски“, където защитава дипломна работа под ръководството на проф. Т. Генчев. Силен тласък научната кариера на чл.-кор. Хорозов получава, когато той работи по кандидатската си дисертация в Московския държавен университет под научното ръководство на акад. В. И. Арнолд, чийто научен ръководител е самият акад. Андрей Колмогоров, произлизащ от световноизвестната школа на Николай Лузин, наричана понякога в негова чест Лузитания. И така, в творческата атмосфера на Лузитания, Емил Хорозов защитава кандидатска дисертация по математика през 1978 г. на тема *Бифуркации симетричных векторных полей на плоскости*. Следва дисертация за научната степен „доктор на математическите науки“, защитена през 1990 г., когато Емил Хорозов е доцент в СУ „Св. Климент Охридски“. Темата е *Хамилтонови системи и абелеви интеграл*.

Академичната кариера на Емил Хорозов е тясно свързана със СУ „Св. Климент Охридски“, където от 1979 г. Хорозов е асистент, през 1984 г. става доцент, а от 1994 г. е професор. От 2002 г. Емил Хорозов е и професор в ИМИ-БАН, а от 2004 г. е член-кореспондент на БАН. Член-кореспондент Хорозов развива активна международна изследо-

вателска дейност като гост-професор в реномирани университети в САЩ, Германия, Франция, Великобритания, Холандия и Белгия. Участва с доклади по покана на множество международни конференции, сред които ще отбележим само конференцията на остров Елба, Италия в чест на годишнината на Хирота през 2002 г., конференцията в гр. Поатие, Франция по повод годишнина на П. ван Мьорбеке през 2004 г. и конференцията „Contemporary mathematics“, посветена на 80-ата годишнина на В. И. Арнолд през 2017 г. в Москва, Русия. Емил Хорозов е рецензент на дисертации и конкурси за доценти и професори в България (ФМИ-СУ, ИМИ-БАН, ИЯИЯЕ-БАН, ФзФ-СУ) и в чужбина (САЩ, Франция, Белгия), както и чест рецензент в реномирани списания като например *Communications in Mathematical Physics*, *Duke Mathematical Journal*, *Journal of Physics A: Mathematical and General*, *Nonlinearity* и други. Професор Хорозов е редактор в списание „Сердика“ (1994 – 2009) и в „Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“ от 1996 г.

Член-кореспондент проф. Хорозов е носител на наградата „Акад. Н. Обрешков“ за математически науки през 1990 г., а през 2000 е номиниран за Chair of the School of Mathematics at Georgia Institute of Technology. През 2009 г. в чест на 60-ата му годишнина Националната научна фондация на САЩ спонсорира международна конференция в София с редица изтъкнати поканени докладчици, посетена от учени от водещи световни научни центрове като университетите в Бъркли, Бостън, Единбург, Амстердам, Лозана, университета „Корнел“ и други.

Резултатите от научната дейност на чл.-кор. Емил Хорозов са впечатляващи. Наукометричните му показатели са много добри за учен в областта на математическите науки – над 1000 цитата, $h\text{-index} = 17$, $g\text{-index} = 32$. Научните постижения на Емил Хорозов са многобройни. По-долу се спирам само на няколко от тях.

Професор Хорозов има значителни приноси в областта на теорията на бифуркациите и граничните цикли. Той изучава бифуркациите на семейства от векторни полета в равнината в околност на особена точка при наличие на симетрия относно въртене на 180 или 120 градуса. Получените резултати са интересни не само от гледна точка на математическата теория, но също и от гледна точка на инженерните приложения на тази теория. Поради това резултатите се радват на значителен интерес от изследователи от областта на

инженерните дисциплини и са описани в сборника „Mathematical events of the twentieth century“, публикуван от издателство Springer през 2006 г.

Фундаментални са приносите на чл.-кор. Хорозов в областта на изследванията, свързани с 16-ия проблем на Хилберт – оценката на максималния брой гранични цикли на полиномиални векторни полета в равнината чрез степента на дефиниращите ги полиноми. Единствената точна оценка във версията на проблема на Хилберт, известна като проблем на Хилберт–Арнолд, е дело на учени под ръководството на Емил Хорозов, а съответната теорема днес е известна като теорема на Гаврилов–Хорозов–Илиев.

Емил Хорозов има големи приноси и в областта на изследванията на Хамилтонови системи. От многобройните резултати на Хорозов в тази област акцентираме само на изучаването на геометрията на компактифицираните многообразия (многообразия на Прим с поляризация 1:2) за задачата на Ковалевска в комплексната област. Тези резултати позволяват представянето във форма на Лакс на уравненията за движение за случая на Ковалевска – така бе решена последната класическа задача, за което такова представяне не беше известно. Резултатите са изложени в много монографии и в престижния доклад на Управляващия борд на Националния научен съвет на САЩ, а авторът е именитият член на Кралското научно дружество на Великобритания Джерълд Марсен.

Особен интерес представляват резултатите, получени от чл.-кор. Емил Хорозов в областта на представянията на безкрайномерни алгебри на Ли и теорията на солитоните. Един такъв резултат е например конструирането на Лаксова двойка за Пфафова верижка (име, дадено от Хорозов и съавтори), а друг резултат е установената връзка между верижката на Тода и моделите на Пенер, които откриват големи възможности за резултати в областта на статистическите суми, свързани с модели на Пенер. Трети важен резултат е свързан с разработените методи за построяване на биспектрални оператори и с търсенето на ортогонални полиноми, които са собствени функции на диференциални оператори. Накрая нека отбележим и резултата, свързан с q -диференчното уравнение на Кадомцев–Петвиашвили, позволяващ представянето на това уравнение като верижка на Тода. Този резултат има приложение например в статистическата теория на топещ се кристал.

Освен научната дейност Емил Хорозов развива и активна преподавателска дейност у нас и в чужбина (САЩ, Франция). От 1970 г. проф. Хорозов води основните курсове по математически анализ, обикновени и частни диференциални уравнения и геометрия, както и спецкурсове у

нас и в чужбина по Хамилтонови системи, Риманови повърхнини, теория на бифуркациите, интегрируеми системи, математически основи на квантовата теория на полето и други. Професор Хорозов е ръководил учебен семинар по обикновени диференциални уравнения, учебен и научен семинар по динамични системи и теория на числата и научен семинар по математическа физика. Той има 18 защитили дипломанти, от които 4-ма са професори (*от тях двама в САЩ и един във Франция*), а трима от дипломантите му са удостоени с престижни награди и грантове в САЩ (наградата на името на Херман Вайл за теоретико-групови методи в математическата физика, Алфред Слоун грант и Fellowship на American Mathematical Society). Член-кореспондент Хорозов има и петима успешно защитили докторанти, един от които е професор в Университета в Тулуза, Франция.

Емил Хорозов отделя много време и усилия за активна административна и обществена дейност. Той е декан на Факултета по математика и информатика на СУ „Св. Климент Охридски“ и член на Академичния съвет на СУ в периода 1995 – 1999 г., а във Факултета по математика и информатика ръководи катедра „Диференциални уравнения“ (1993 – 2000 и 2006 – 2010) и е член на Факултетния съвет (1989 – 1999 и 2007 – 2010). От 2003 до 2012 г. проф. Хорозов е член на Научния съвет на Института по математика и информатика при БАН.

Интересен факт, свидетелстващ за разностранността на научната и административната дейност на Емил Хорозов, е, че е бил член на Научния съвет на Центъра за социологически изследвания към Софийския университет в периода 1997 – 2003 г. Той развива активна дейност по линията на Висшата атестационна комисия и фонд „Научни изследвания“. Бил е член на Специализирания научен съвет по математика и механика в периодите 1990 – 1992 г. и 2000 – 2007 г., член на Научно-експертната комисия на ВАК по математически науки (1992 – 1997 и 2001 – 2007), като от 1992 до 1995 г. е бил и заместник-председател на тази комисия. През 1990 и 1991 г. Емил Хорозов е член на Президиума на ВАК, а в периода 2010 – 2011 г. той е директор на фонд „Научни изследвания“. От септември 2015 г. до февруари 2016 г. проф. Хорозов е съветник на министъра на образованието и науката, а от 2018 г. е член на Етичната комисия към Европейския математически съюз.

От изложеното дотук е очевидно, че активността на чл.-кор. проф. д-мн Емил Хорозов е не само многостранна, но и много плодотворна. По случай неговата 70-годишнина му пожелаваме здраве, дълъг живот и благоденствие, както и много нови успехи в научната и обществената му дейност.

Иван Попчев, Ирина Радева

НОВАТА ПАРАДИГМА И РИСКЪТ В РЕЛАЦИЯТА „ЧОВЕК – ЦИФРОВА СРЕДА“

“We have yet to grasp fully the speed and breadth of this new revolution. ... Many of these innovations are in their infancy, but they are already reaching an inflection point in their development as they build on and amplify each other in a fusion of technologies across the physical, digital and biological worlds.”

Klaus Schwab,

“The Forth Industrial Revolution”, 2016

НАКРАТКО ЗА НОВАТА ПАРАДИГМА

Концепцията „Индустрия 4.0“ (четвъртата индустриална революция) на Клаус Шваб [1] като нова парадигма предвижда цифровизация на всички активни и икономически агенти, включени в единната верига на стойността и тяхната интеграция в обща цифрова екосистема. Предпоставки за нейното изграждане са трансформирането на водещите технологии, които днес е прието да се наричат „**подривни технологии**“ (disruptive technologies). В бизнес теорията, подривна е технология, която формира нова пазарна ниша и верига на стойността, трансформира или прекъсва съществуващите и измества утвърдени водещи на пазара фирми, продукти и обединения. Терминът е дефиниран от американските учени Боуър и Кристенсен в [2] и се смята за една от най-влиятелните бизнес идеи от началото на XXI в.

Могат да се идентифицират следните **характеристики** на формирането, развитието и внедряването на цифрови отражения на реалната икономика във виртуалното пространство:

– Адаптируемост на процеси, обслужвани от конкретни софтуерни продукти, налагащи обновяване, промяна и развитие [3];

– Интердисциплинарност на проблематиката, за да се обхванат няколко различни тематични области и да се предполага наличието на определено ниво на поддържащи умения, не само цифрови;

– Възможност за комбиниране и интегриране на технологии и интернет на нещата екосистема [4];

– Мобилност на носителите на умения и тяхното обединение във виртуалното пространство, заобикаляйки административните и международни граници [5].

Според **функциите**, изпълнявани от икономическите агенти, се разграничават следните видове цифрови умения:

– **Общи** (основни), определящи способността за използване на цифровите технологии в ежедневието, свързани с постигането на цифрова грамотност;

– **Професионални**, които позволяват създаване на самата цифрова среда (умения за програмиране, разработване на приложения, управление на данни и мрежи и др.);

– **Допълващи**, осигуряващи промяна в начина на извършване на дейностите в цифровата среда (използването на социални мрежи за комуникация, популяризирането на маркови продукти на платформи за електронна търговия, бизнес планиране, обучение и др.).

За субектите на пазара на труда организацията на задачата за адаптиране към цифровата среда се усложнява от развиващия се процес на автоматизиране на неквалифицираните и нискоквалифицираните работни места, чрез роботи и алгоритми, които обработват големи количества данни.

Могат да се формулират четири области на изследване на проблема с **адаптацията на човека към цифровата среда**:

– изясняване и систематизиране на използвания терминологичен апарат („цифрови умения“, „цифрова грамотност“, „цифрова компетентност“, „цифрово разделение“ и др.);

– класификация на цифровите умения, както и идентифициране на спецификата на структура и формиране на такива умения в професионални и йерархични позиции;

– разработване на целеви програми, които насърчават развитието на адаптация към цифровата среда;

– идентифициране и анализ на рисковете при използване на цифровите технологии.

Последният проблем е особено актуален, защото IV индустриална революция предизвиква рискове, които досега не са известни. Без под-

ходяща готовност и професионално обучение, индивидът става „тясното“ място в релацията „човек – цифрова среда“. Това е нова парадигма в търсенето на стратегически и тактически далновидни решения, която налага бърза и адекватна реакция от всички участващи страни в процесите солидарно. Формиралият се разрыв между технологичните възможности и обществената, административната и професионалната подготовка на всички нива по веригите на формиране на стойност изисква да се запази социална стабилност на пазарите на труда и по-плавна трансформация на икономиката. Търсенето на компромиси между различните видове рискове е нееднозначно в краткосрочен план. Технологичните възможности са сравнително фиксирани, решенията за научноизследователска и развойна дейност са извън адекватния времеви хоризонт и настоящите правни и организационни мерки както на правителствено, така и на бизнес ниво не подлежат на бързо реформиране. В дългосрочен план мерките за управление на риска имат по-голям шанс, тъй като допълнителното време позволява на иновациите и организационните промени да работят срещу различните рискове [6].

Задачите за идентифициране и управление на рисковете в релацията „човек – цифрова среда“ се дефинират, анализират и планират във вече закъсняващ и догонващ режим. Сложността и взаимната обвързаност на подривните технологии е съпътствана и от значително увеличаване на рисковите фактори от всеобхватната и в някои аспекти стихийна цифровизация, съчетани с невинаги адекватни средства за осигуряване на информационна сигурност.

Статията е **опит за обобщение** на схематичната картина от анализа на негативните и неопределени въздействия от внедряване на подривните технологии, резултатите от които са обединени от формулата на IV индустриална революция. **Целта е да се определят възможните потенциални рискове при използване на подривни технологии в новата цифрова парадигма**, както и кои от тях са изложени на най-голям риск.

Анализираните са основни подривни технологии с идентифицираните до момента неизвестни и негативни въздействия от тяхното използване [7] и са въведени **осем обобщени рискови фактора**.

РИСКОВИ ФАКТОРИ

Формулираните осем категории рискови фактора са основани на допускания, че:

1. **Поверителността и защитата на данните** е фактор, който включва рискове от злоупотреба с поверителност, потенциален надзор, наблюдение, on-line тормоз, преследване, наблюдение, събиране, защита и сигурност на лични данни, хакерство, заплахата за сигурността (например на енергосистемата), кибератаки, престъпност, повишена уязви-

мост към кибератаки, киберриск, възможност за краткосрочна злоупотреба с доверие и кражба на самоличност.

2. **Промяната на работни места/промяната в пазара на труда** е фактор, който включва рискове от загуба на работни места, намалена устойчивост след загуба на работа (поради по-малко спестявания), повече труд, базиран на договор/задача (в сравнение с обикновено по-стабилната дългосрочна заетост), глобална и регионална верига за доставки и логистика: по-ниско търсене, което води до загуба на работни места, автоматизация на работата, непрекъсната заетост в сферата на услуги (24-часови услуги).

3. **Рисковете, свързани с психично разсейване/нарушения във вниманието**, включват психично разсейване, причиняващо злополуки, травми от негативни потапящи преживявания, повишена зависимост и бягство от реалността, повишено разсейване (дефицит на внимание), и пристрастяване.

4. **Манипулацията и ехокамерата** потенциално могат да са предизвикани от разпространяване на неточна информация (необходимост от управление на репутацията), ехокамери, липса на прозрачност, при която потребителите не са запознати с информационните алгоритми (за новини/информация), по-висока сложност и загуба на контрол, манипулации с доверие, нечестни алгоритми, неразбиране.

5. **Фрагментацията** е възможно да се прояви поради стимулиране на групово мислене в рамките на групи по интереси и повишена поляризация, неравенство, лобирание, правно регламентирани структури за управление, битки за алгоритми, наличие и толериране на ограничени и ограничителни за достъп среди, региони или страни.

6. **Отговорността и отчетността** като рисков фактор се основава на формулите за уточняване на неформална, формална, регламентирана или нерегламентирана собственост върху алгоритмите и техните приложения, отговорността, доверителните права, основанията и обоснованост на законността или промените в законодателството, финансовото оповестяване, риска, намалената възможност за оценка на потенциално сивата икономика.

7. **Екологията, екосистемата и етиката** са фактори, които имат всестранно влияние и провокират рискове, свързани с нарастване обемите и необходимостта за утилизация на отпадъците, допълнителна тежест върху околната среда, въздействието на 3D печат технологиите за „печатани храни“ върху икономиката и екологията на селското стопанство, манипулиращи фактори за здравео, екзистенциална заплахата за човечеството, отваряне на възможности за „отпечатване“ на обекти с високи нива на потенциална злоупотреба (например оръжия), качество на марките и продуктите, значителни нарушения в контрола на производството, потребителските разпоредби, търговските бариери, патенти, данъци и други правителствени

ограничения, борба за адаптиране, етични дебати, произтичащи от „печатане“ на органи, отделни части или цели тела и контрол върху тяхното производство, отговорност за гаранциите на качеството, неконтролирано или нерегулирано производство на части от човешкото тяло, медицинско оборудване или храна, производството на анизотропни части, които могат да ограничат функционалността, опасност от срив (пълно изчерпване) на енергийната система.

8. **Промяната в структурата на приходи/разходи и собствеността на активите** са фактори, засягащи цялата икономическа и социална система и преразпределителните механизми, свързани с проява на риск от неконкурентно и непазарно превъзходство от отношение на интелектуална собственост като източник на стойност в производството, по-малко инвестиционен капитал в системата, намаляване на приходите от трафик на нарушения и възстановяване на застраховка и пътна помощ („плащайте повече за шофиране сами“), изменения в структурата на собственост върху МПС, лобиране срещу автоматизацията и др.

ТЕХНОЛОГИИ/РИСКОВИ ЕКСПОЗИЦИИ

В таблицата по-долу са показани съответствията на обобщените рискови фактори, които потенциално засягат отделните подривни технологии.

За подривните технологии са въведени следните означения: S_{IMT} – технологии за имплантиране, S_{DP} – нашето цифрово присъствие, S_{VNI} – зрение като нов интерфейс, S_{WI} – носим интернет, S_{UC} – универсално изчисление, S_{SOP} – джобен суперкомпютър, S_{WOA} – съхранение за всичко; S_{IOT} – интернет на и за неща, S_{CH} – свързан дом, S_{SC} – интелигентни градове, S_{BDD} – големи данни за решения, S_{DC} – автономни автомобили, S_{AIDM} – ИИ и вземане на решения, S_{AIWCJ} – ИИ и работни места за бели якички, $S_{R\&S}$ – роботика и услуги, S_{SE} – икономика на споделянето, S_{3DP} – 3D печат и производство, потребителски продукти и здравеопазване.

За обобщените рискови фактори са въведени означенията: R_D – защита на данни, R_L – промяна на пазара на труда, R_D – психично разсейване/нарушения във вниманието, R_M – манипулация и ехокамера, R_F – фрагментация, R_A – отговорност и отчетност, R_E – екология, екосистема и етика, R_S – промяна в структурата на приходи/разходи и собственост на активите.

Табличното представяне позволява да се обобщят рисковите експозиции по всяка от разгледаните подривни технологии.

От таблицата се вижда, че най-рисковата експозиция е R_D – „защита на данни“. Следващата рискова експозиция е R_L – „промяна на пазара на труда“, следваща равна на R_L е експозиция R_M – „манипулация и ехокамери“. Експозицията R_A – „отговорност и отчетност“ засяга отчетността

	R_D	R_L	R_D	R_M	R_F	R_A	R_E	R_S
S_{IMT}	X		X					
S_{DP}	X			X	X		X	
S_{VNI}	X		X					
S_{WI}	X		X					
S_{UC}				X	X			
S_{SOP}				X	X			
S_{WOA}	X							
S_{IOT}		X		X				
S_{CH}	X							
S_{SC}	X						X	
S_{BDD}	X	X		X	X	X	X	
S_{DC}	X	X			X			X
S_{AIDM}	X	X		X	X	X	X	
S_{AIWCJ}		X				X		
$S_{R\&S}$	X	X				X		
S_{SE}	X	X		X		X		X
S_{3DP}	X	X		X			X	X

и накрая, но не на последно място е експозиция **R_F** – „фрагментация“ в най-разнообразни аспекти.

На графиката е показан броят на потенциалните рискови експозиции, съответстващи на изследваните технологии.

Изложени на най-голям брой рискове са технологиите на: „Изкуствен интелект и вземане на решения“, „Големи данни и решения“, „Икономика на споделянето“, „Нашето цифрово присъствие“ и „Автономни автомобили“, които са разпределени така:

На първо място – „Изкуствен интелект и вземане на решения“:

- Защита на данни;
- Промяна на пазара на труда;
- Манипулация и ехокамера;
- Фрагментация;
- Отговорност и отчетност;
- Екология, екосистема и етика;

На второ място са:

„Големи данни и решения“:

- Защита на данни;
- Промяна на пазара на труда;
- Манипулация и ехокамера;
- Фрагментация;
- Отговорност и отчетност.

„Икономика на споделянето“:

- Защита на данни;
- Промяна на пазара на труда;

- Манипулация и ехокамера;
- Отговорност и отчетност;
- Промяна в структурата на приходи и разходи и собствеността на активите.

„3D печат и производство, потребителски продукти и здравеопазване“:

- Защита на данни;
- Промяна на пазара на труда;
- Манипулация и ехокамера;
- Екология, екосистема и етика;
- Промяна в структурата на приходи/разходи и собственост на активите.

На трето място са:

„Нашето цифрово присъствие“:

- Защита на данни;
- Манипулация и ехокамера;
- Фрагментация;
- Екология, екосистема и етика.

„Автономни автомобили“:

- Защита на данни;
- Промяна на пазара на труда;
- Фрагментация;
- Промяна в структурата на приходи и разходи и собствеността на активите.

Безспорно, изкуственият интелект е „сърцето“ на „подривните технологии“, защото свързаните с него научни пробиви формират направления, чието функциониране зависи в най-голяма степен от подходящото представяне на знанията и имитира-

не на способностите на човешките разсъждения в процеса на вземане на решения. Това са задачите, които търсят своето ефективно и безопасно решение.

Представената обобщена графика като изследователски резултат трябва да е основа за конкретни стратегически и оперативни решения за управление на рисковете за всяка организация и за всеки отделен човек. Задачата за управлението на рисковете предполага ангажиране на различни ресурси и преди всичко на знания, опит и съгласувани на различни нива приоритетни нови изследвания и разработки, подчинени на проблема за адаптацията в релацията „човек – цифрова среда“. Формирацията се нарастващ разрыв в тази релация предполага активни действия, поради настъпващите с висока скорост промени в сегашния хиперсвързан, по-сложен и по-фрагментиран от всякога свят.

ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ – РАМКА ЗА МОДЕЛИ И ИЗСЛЕДВАНИЯ

Времето и технологиите притискат нашата съвременност и по думите на **Клаус Шваб** [1] три са **най-важните** и **неотложни стъпки**, които чакат адекватни подходи и решения: **първо**, повишаване на осведомеността и насърчаване на познанията във всички обществени групи; **второ**, създаване на позитивни, общоприети и всеобхватни послания относно възможностите за възползване от IV индустриална революция от сегашните и следващите поколения и **трето**, на база на повишената информираност и споделени послания стартиране на процес по реструктуриране на икономическите, социалните и политическите системи, за да могат те да се възползват пълноценно от отворените възможности на технологичния пробив.

В „Индустриите на бъдещето“ Алекс Рос [9] систематизира полярността на новите технологични възможности и рисковете в извода, че **иновациите пораждаат надежди и опасности**. Силите, които „отприщват безпрецедентния напредък“ в начина на живот и натрупването на богатство имат и възможността да допускат кражба на личност-

та или намеса в личното жизнено пространство. Технологиите, които ускоряват и разширяват обработката на информацията могат и да съкратят драстично работните места. Социалните мрежи отварят вратите и минимизират преградите в свързването и общуването, но пораждаат и нови форми на социално безпокойство. Дигитализацията улеснява разплащанията и търговията, но и стимулира нови видове измами.

Все по-често се определя, че е необходимо да се прояви грижа и отговорност при развиването на изкуствения интелект и глобалният приоритет трябва да стане **етичният изкуствен интелект**. Както заявява J. Mantas [10] „когато го правим, аз съм оптимист, ще можем да го управляваме, за да укрепим обществото и помогнем за решаването на много от нашите най-належащи проблеми. Когато инвестираме в изкуствен интелект, не трябва да забравяме да инвестираме още повече и в най-разнообразната и всеобхватна форма – „**човешкият интелект**“. В известен смисъл, колкото повече влагаме в обучението на изкуствения интелект да бъде човек, толкова се учим да бъдем по-човечни, а това е смислена за инвестиране цел“.

Изкуственият интелект и вземането на решения, големите данни, 3D печата, цифровото присъствие, автономните автомобили, роботиката, икономиката на споделянето и т.н. са технологии и области с много интензивен темп на изследване, внедряване и приложения, но и на много рискове и предизвикателства, които чакат адекватен подход с начало в разбирането на възможните позитиви и негативи, които обхващат вече разширената **еко-система** с едно ново „цифрово звено“ [11].

Стратегическите и тактическите решения се основават на обосновани методи за прогнозиране. Представеният **кратък анализ е една възможна рамка** за бъдещи нови модели на сценариите за успешно управление на риска. Безусловно, задачата на конструкциите на етичния изкуствен интелект и управлението на риска в релацията „човек – цифрова среда“ като проблеми на днешния и утрешния ден неизбежно и у нас ще обединят изследванията на екипи от различни научни области.

Имаг думата младите изследователи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Schwab, Klaus. The Fourth Industrial Revolution. World Economic Forum, Crown Publishing Group, New York, 2016, pp. 184. ISBN 978-1-5247-5886-8.
2. Bower, J., C. Christensen. Disruptive Technologies: Catching the Wave. Harvard Business Review, January-February 1995, pp. 43-53.
3. Стоянов, С., И. Попчев. Интернет на нещата. – Техносфера, бр. 3(37), Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2017, 33-44. [Stoyanov, S., I. Popchev. Internet na neshtata. – Tehnosfera, br. 3(37), Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, 2017, 33-44]. ISSN: 1313-3861.
4. Стоянов, С., Д. Орозова, И. Попчев. Виртуално образователно пространство като интернет на нещата екосистема. – Компютърни науки и комуникации, Том 7, бр. 1, 2018, 6-15. Електронно списание на Център по информатика и технически науки – Бургаски свободен университет. Издателство на Бургаски свободен университет. [Stoyanov, S., D. Orozova, I. Popchev. Virtualno obrazovatelno prostranstvo като internet na neshtata ekosistema. – Kompyutarni nauki i komunikatsii, Tom 7, br. 1, 2018, 6-15. Elektronno

- spisanie na Tsentar po informatika i tehniicheski nauki – Burgaski svoboden universitet. Izdatelstvo na Burgaskiya svoboden universitet]. ISSN 1314-7846. (<http://csc.bfu.bg/index.php/CSC>).
5. Попчев, И., Т. Радева. Четвърта индустриална революция и новите рискове. – Техносфера, бр. 2(44), 2019, 69-73. Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. [Popchev, I., T. Radeva. Chetvarta industrialna revolyutsiya i novite riskove. – Tehnosfera, br. 2(44), 2019, 69-73. Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”]. ISSN: 1313-3861.
 6. Стоянов, С., И. Попчев, Т. Радева. Четвърта индустриална революция и военното дело. – Техносфера, бр. 4(38), Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2017, 59-70. [Stoyanov, S., I. Popchev, T. Radeva. Chetvarta industrialna revolyutsiya i voennoto delo. – Tehnosfera, br. 4(38), Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, 2017, 59-70]. ISSN: 1313-3861.
 7. www.weforum.org. World Economic Forum. The Global Risks Report 2019 14th Edition, p. 107.
 8. http://www3.weforum.org/docs/WEF_GAC15_Technological_Tipping_Points_report_2015.pdf, World Economic Forum. “Deep Shift Technology Tipping Points and Societal Impact”, Survey Report, September 2015, p. 44.
 9. Рос, Алек. Индустриите на бъдещето. София, HCM Медиа, 2017. [Ros, Alek. Industriite na badeshteto. Sofia, NSM Media, 2017]. ISBN 978-954-9913-61-3.
 10. Mantas, Jesus (Global Head of Strategy and Offerings, IBM Global Business Services). “The biggest step or the last step?”. 02 Jul 2019. <https://www.weforum.org/agenda/2019/07/empathic-ai-could-be-the-next-stage-in-human-evolution-if-we-get-it-right/>
 11. Gramatova, K., S. Stoyanov, I. Popchev. Virtual Education Space Realization as an Internet of Things Ecosystem. – Engineering Sciences, LV, 2018, No. 1, 5-19. ISSN 1312-5702 (Print), ISSN 2603-3542 (Online).

Ivan Popchev, Irina Radeva

THE NEW PARADIGM AND RISK IN THE RELATIONSHIP “HUMAN – DIGITAL ENVIRONMENT”

(Abstract)

Artificial Intelligence and Decision Making, Big Data, 3D Printing, Digital Presence, Car Autonomy, Robotics, Sharing Economy, and ets. are technologies and areas with a very intense pace of research, deployment, and applications, but also sources of risks and challenges that are waiting for an adequate approach starting with understanding of possible positives and negatives that embrace the already-expanded to digital eco-system. The article is an attempt to summarize the schematic picture of the analysis of the negative and unknown, or

cuts both ways of technological shift impacts, the results of which are united by the formula of the IVth Industrial Revolution. The aim is to identify possible risks in using disruptive technologies in the new digital paradigm. It has been analyzed 19 disruptive technologies, and is identified unknown and negative impacts of their use. The risks are summarized in 8 risk factors groups. The analysis presented in the paper is one possible framework for future model scenarios for successful risk management in the human-to-digital environment.

Correspondence address:

Acad. Ivan Popchev
Assoc. Prof. Irina Radeva, PhD
Institute of Information
and Communication Technologies
Bulgarian Academy of Sciences
Acad. Georgi Bonchev Str., bl. 2
1113 Sofia, Bulgaria
E-mail: ipopchev@iict.bas.bg
E-mail: iradeva@iict.bas.bg

Васил Сгурев, Пламен Вачков

РЕШАВАЩАТА РОЛЯ НА ИНСТИТУТА ПО ИНФОРМАЦИОННИ И КОМУНИКАЦИОННИ ТЕХНОЛОГИИ В ИНИЦИИРАНЕТО И РАЗВИТИЕТО НА ИНДУСТРИЯТА НА ПЕРСОНАЛНИТЕ КОМПЮТРИ В БЪЛГАРИЯ

В София, на стената на ул. „Любен Каравелов“ № 66, има паметна плоча с надпис „В този дом живя инж. Иван Марангозов – изтъкнат специалист в електрониката и в компютрите“. Не ни е известно в нашата страна да има подобна паметна плоча на друг изтъкнат инженер и творец в тази област на техниката [8].

Кой е инж. Иван Марангозов? Сред общността на електрониките и компютърните специалисти – а през последните години и сред по-широки обществени кръгове, той е добре известен преди всичко като инициатор и създател на фамилията персонални компютри ИМКО – ПРАВЕЦ – серийно произведени през 80-те и 90-те години на миналото столетие. Деветнайсетгодишен воюва в редовете на българската армия през I фаза на Отечествената война. Дипломира се през 1951 г. като електроинженер по слабите токове и започва работа в Слаботоковия завод и Института по приборостроене. Като зам.-директор на Завода за изчислителна техника (ЗИТ) работи активно по усвояването на лиценза за производството у нас на японската изчислителна машина „Факом“, а по-късно – в ЦИИТ, по серийното производство на изчислителната машина ЕС-1020 от Единната серия (ЕС) [8].

През март 1979 г. постъпва на работа в току-що реорганизирания Институт по техническа кибернетика и роботика (ИТКР) при БАН в секция „Перспективни проучвания и анализи“. Инж. И. Марангозов идва в БАН като известен специалист в електрониката и изчислителната техника. Притежава широка обща култура – в това число и значителна музикална култура, проявява отзивчивост и високостепенност. Работохолик. И което е твърде важно – присъщо му е стратегическо мислене и умение да предусети тенденциите за развитие на техниката. По това време на пазара се появяват първите персонални компютри (ПК), конструирани година-две преди това от няколко фирми. Инж. И. Марангозов реагира бързо и ефективно – заедно с току-що формираната своя група – инженерите Петър Петров, Георги Желязков, Борис Вачков и др., разработва първия български 8-битов персонален

компютър, който е наречен ИМКО (Индивидуален Микро-КОмпютър). Той е с микропроцесор Intel 8080, с дискова операционна система DOS 3.2 и с компилатор на Pascal. Изцяло е съвместим с аналогичния ПК Apple II Plus на създадената през 1977 г. фирма Apple [5]. Изборът на изделието е твърде сполучлив и дава възможност за масовото му използване у нас. В Опитната база на ИТКР са произведени първите 50 броя от ПК ИМКО, които са радушно приети от потребителите.

Групата на Марангозов разработва по-нова версия – ИМКО-2, без нарушаване на съвместимостта. Това дава възможност да се ползват вече разработените програмни продукти за ПК Apple II Plus. За нуждите на Министерството на просветата Опитната база произвежда 200 бр. ИМКО-2, финансирани от същото министерство. И. Марангозов и неговите сътрудници осъществяват успешни презентации на ИМКО-2 по цялата страна – в училища, университети, учреждения. Особено успешно е представянето им във Военното министерство. Популярността на ИМКО-2 нараства неимоверно сред обществеността у нас [2].

Ръководството на ИТКР–БАН от самото начало на иницирането и налагането на персоналните компютри стои твърдо зад разработката на ПК от Марангозов и неговата група. То много добре разбира, че в лицето на Марангозов е открило подходящия човек на подходящото място и в подходящото време. В това отношение изключително голяма роля играе директорът на ИТКР–БАН доц. Ангел Ангелов. Той е в основата на проекта ИТКР на БАН. Негова е идеята да бъде изграден академичен институт, който да притежава възможности за „затворен цикъл“ – от идеите и патентите до прототипирането, експериментирането, създаването на инструменталната екипировка и на пълната работна техническа документация за серийното производство. Това се постига с много усилия! Такъв институт в БАН не е имало дотогава, няма и понастоящем.

ИТКР при БАН е изграден с максимално привлечение на вече утвърдили се специалисти от индустрията и най-вече от системата на ДСО ИЗОТ

и неговия институт ЦИИТ. Този подход е много важен и позволява по най-бързия начин да се стигне до индустрията и до серийното производство в нея. Много спомага и това, че повечето от ръководителите на различните институтски нива идват от индустриалния сектор и ведомствени институти – самият директор доц. А. Ангелов е един от тях. В допълнение към това постът му на зам.-председател на ДКНТП дава възможности активно да подпомага работата на ИТКР и на БАН.

На 30 ноември 1978 г. Бюрото на Министерския съвет публикува своето Разпореждане № 73, с което от 1 декември 1978 г. в БАН се създава Институт по техническа кибернетика и роботика (ИТКР). Той се базира на съществуващия дотогава Институт по техническа кибернетика (ИТК) към БАН и три научно-производствени лаборатории на Центъра за ускорено внедряване (ЦУВ) „Прогрес“ към ДКНТП – „Уникална електроника“, „Специализирани работи“ и „Механизация и автоматизация на заваръчните процеси“. В разпореждането е формулирана следната основна цел на новосъздадения институт: „експериментални и приложни изследвания в областите, свързани с кибернетичните системи за управление на технически процеси и обекти; научноизследователска и внедрителска дейност в областта на роботите и тяхното ускорено приложение в народното стопанство, опитно производство и обучение, подготовка и следдипломна квалификация на специалистите в тези области“ [2].

Дейността на ИТКР-БАН в областта на роботиката е значителна и твърде успешна, но тя не е предмет на настоящата статия. В по-горе цитираните основни цели на ИТКР изрично не се споменават персоналните компютри. През 1978 г. тяхната роля и перспективи все още не са докрай изяснени.

През 1980 г. ИТКР получава от индустрията площадка на Гара Искър заедно със Завода за везни „Сашо Кофарджиев“. За кратко време те са превърнати в Опитна база на института. При създаването на ИТКР са предвидени целеви средства – в това число и 600 хил. валутни лева. Част от тях са използвани за ново оборудване, ремонт и строителство в Опитната база. Тя има електроконструктивен и машинно-конструктивен отдел; технологична документация и архив; размножителна база; електромонтажна работилница за бързо изпълнение на прототипните модели; макети и опитни установки; звено за автоматично проектиране на опитни установки; достатъчно мощна линия за печатни платки. ИТКР разполага и със специализирана съвременна компютърна конфигурация за проектиране на печатни платки. Подобни възможности притежават само най-добрите ведомствени институти. По друг начин не е възможно директното – без посредници, внедряване на изделията на академичен институт в индустрията!

През октомври 1982 г. директорът на ИТКР доц. А. Ангелов е назначен за посланик на нашата страна в Япония и заминава за Токио. В периода до на-

чалото на 1987 г. неговите директорски функции се изпълняват от доц. д.т.н. Васил Сгурев. А. Ангелов непрекъснато поддържа връзка с института, подпомага по много начини неговата дейност и през отпуските си активно участва в работата на ИТКР. През този период от време не са констатирани проблеми и недоразумения с управлението на института.

През 1983 г., с оглед кадровото укрепване на Опитната база, за ръководител на същата е назначен доц. д-р Пламен Вачков, който заедно с това е и зам.-директор на ИТКР. Численият състав на института и Опитната база достига 870 души. Всичко това дава възможност за дребносерийно производство на първите персонални компютри ИМКО.

Когато успехът на персоналните компютри ИМКО убедително се потвърждава от голямото им търсене, ръководството на ИТКР се насочи към избор на подходяща индустриална база за тяхното серийно производство. Доц. А. Ангелов се опитва да привлече за тази цел заводските възможности на ДСО ИЗОТ, но няма успех – ръководството на тази стопанска организация, макар и със закъснение, осъзнава значението на този клас компютри и решава паралелно да прави собствени нови разработки и производство на ПК. На въпроса какво пречи усилията на ДСО ИЗОТ и неговия институт ЦИИТ – от една страна, и на БАН и неговия ИТКР – от друга, да се обединят в благородно за България дело, едва ли сега може да се получи отговор...

Но за ръководителите на ИТКР е ясно, че трябва много бързо да бъде намерен производител на серийни компютри от фамилията ИМКО. Многобройните и трудни обсъждания в тесен състав водят до предпочитане на ДСО „Приборостроене и автоматизация“ (П и А) пред останалите възможности главно по две причини: първо, тази организация не е от силните ДСО и няма водещо високотехнологично изделие, и второ – нейният завод в Правец би могъл да се превърне във високопроизводителен завод за серийното производство на ПК, ползващ се с протекции и защита на най-високо ниво – по разбираеми причини. Тези съображения се оказаха далновидни и замисълът – макар и трудно, беше реализиран докрай [11].

Доц. А. Ангелов помоли чл.-кор. Иван Попов и той помогна в реализирането на тази идея. Същото направи и председателят на БАН акад. А. Балевски, който добре разбираше значението на серийното производство на изделията на БАН. Помогнаха и някои сътрудници на ИТКР, които имаха достъп до най-високите държавни нива. Постепенно и след многобройни разговори, като съмишленици бяха привлечени някои възлови фигури като правешките ръководители Найденов и Златев, окръжният секретар Дюлгерев, генералният директор на ДСО П и А инж. Васил Царевски и др. В резултат на тези усилия беше взето решение за предаване на техническата документация на ИМКО-2 от Опитната база на ИТКР към Прибо-

ростроителния завод (ПЗ) в Правец. Той започна производството на този компютър под новото узаконено наименование ПРАВЕЦ 82. В този завод през 1983 г. бяха произведени първите 500 броя ПРАВЕЦ 82. Самото ДСО П и А възложи на своя пловдивски завод „Кочо Цветаров“ внедряването на флопидсковите устройства за ПРАВЕЦ 82, на Приборостроителния завод в Петрич – усвояването на принтери и печатащи устройства, а на завод „Аналитик“ в Монтана – на мониторите. На дневен ред е преоборудването на ПЗ в Правец с оглед на превръщането му в базов завод за едросерийно производство.

През 1986 г. заводът в Правец беше вече Комбинат по микропроцесорна техника (КМПТ) ПРАВЕЦ. За негов директор беше назначен ръководителят на Опитната база на ИТКР доц. д-р Пламен Вачков, който запази мястото си на зам.-директор на ИТКР-БАН. Негови преки заместници в КМПТ бяха инж. Христо Христов и инж. Румен Райчев. Тримата поеха тежките задачи от първия етап на изграждането на правешкия комбинат, както и координацията по внедряването на разработените в ИТКР нови образци персонални компютри и на документацията по тях [8].

Ръководството на ИТКР, а и на БАН е силно заинтересовано от успеха на компютърното производство в КМПТ ПРАВЕЦ. На ръководството на комбината се оказва пряка ефективна помощ в няколко посоки:

- Изпращане на компетентни специалисти от ИТКР в Правец за временна или постоянна работа там. Доц. А. Ангелов успя да се договори с горните инстанции някои твърде ценни специалисти да преминат на работа в КМПТ ПРАВЕЦ;

- Активно участие на специалисти от ИТКР и Опитната база в проектирането на нови цехове и заводи за ПРАВЕЦ, и което е много важно, при подбора на подходящи машини и съоръжения за тях. В състава на делегациите за преговорите по закупуването на нови чуждестранни машини и съоръжения почти винаги присъстват специалисти от ИТКР;

- Разработчиците от групата на Марангозов познават добре технологичните възможности на правешките заводи и това се отчита в процеса на самите разработки.

Към това трябва да се добавят и много добрите лични контакти между ръководните и работните колективи от двете организации, което много спомогна за успешната им съвместна работа [11].

Но не всичко и не всякога протича безболезнено и без големи трудности...

Невероятно бързият успех на персоналните компютри ИМКО – ПРАВЕЦ кара ръководството на ДКНТП да разработи „Програма за развитието на персоналните компютри в НРБ за периода 1982 – 1985 г.“ [13]. В нея се предвижда производството на 10 хил. броя ПК до края на 1989 г., както и необходимите средства за това производство – окомплектовка и разширяване на капацитета на заво-

дите за производство. По това време ДСО ИЗОТ разработва свой конкурентен на ИМКО-2 (ПРАВЕЦ 82) персонален компютър ИЗОТ 1031. Възниква проблем – кой от двата вида компютри и в кои заводи да се произвежда. За неговото решаване ДКНТП определя комисия от експерти в състав: П. Магерски, М. Кринков и Х. Караджов. В подписаната от експертите справка от 5 юли 1983 г. се отбелязва, че „съгласно последните указания на др. Т. Чакъров, ДСО П и А подготвя втори вариант на материала за производство на 5000 броя ИЗОТ 1031 в ЗПА ПРАВЕЦ. Причината е в големия процент окомплектовка за ИМКО-2 по второ направление, докато ИЗОТ 1031 се произвежда само със социалистическа елементна база“. Проверката на комисията показва други факти, а именно, че [13]:

1. Заложена в ИЗОТ 1031 съветска елементна база е недостъпна за закупуване в необходимите количества и следователно и двата компютъра изискват еднакви валутни средства по второ направление;

2. „В СССР и у нас вече многократно пред специалисти е демонстриран единственият достъпен компютър ИМКО-2, доказал своите предимства с графика и цвят, и с разнообразно програмно осигуряване. Трябва да се подчертае, че възбуденият интерес на съветската страна и направеното запитване е единствено на базата на ИМКО-2, като тук не е ясно какво ще бъде отношението към неизвестния с нищо както у нас, така и на международното поле ИЗОТ 1031“ [13];

3. „ИЗОТ 1031 има някои съществени недостатъци в сравнение с ИМКО-2: в него няма управление на графично изображение и цвят. Това го превръща в компютър с текстови съобщения върху екрана и с проста псевдографика – квадратчета, половин квадратчета, тирета“ [13];

4. „ИМКО-2 с платка ЗЕТ-80 работи със СР/М операционна система, което дава възможност да се използват около 20 000 броя програми на Apple и всички програми на СР/М, докато ИЗОТ 1031 не може да използва тези на Apple“ [13].

В заключение комисията пише: „Считаме, че с ИМКО-2 (ПРАВЕЦ 82) въпросите у нас с 8-битовите персонални компютри са решени и че вариантът с ИЗОТ 1031 в техническо равнище не надвишава това на ИМКО-2 и с него той вероятно няма да се наложи както на нашите, така и на пазарите на социалистическите страни“ [13].

Към справката е приложен Протокол от 5 юли 1983 г., подписан от инж. Петко Магерски от ДКНТП и от отговорния конструктор на ИЗОТ 1031 – от ЦИИТ. Най-съществената констатация в него е, че програмното осигуряване на Apple не може да се ползва от ИЗОТ 1031, а също, че от внесените у нас 500 броя програмни продукти работят с ИМКО-2 и само 4 броя – езици за програмиране, с ИЗОТ 1031.

При такива категорични експертни оценки решенията са очевидни и в полза на ИМКО-2 („Правец“ 82). Изпълнението на програмата за разви-

тие на персоналните компютри за периода 1982 – 1985 г. се възлага на ДСО П и А, респективно на неговия завод в Правец, както и на ИТКР. За производството на 10 хил. броя ПК от ДСО П и А са предвидени 5,6 млн. лв., в това число валута по първо направление за 506 хил. лв. и валута по второ направление в размер на 4,2 млн. лв. На това ДСО се завишава лимитът за капитални вложения – 16, млн. лв.

Спечелването от ИТКР–БАН и СО П и А на правото за съвместно изпълнение на Националната програма за персонални компютри (1982 – 1985) е успех, който трудно може да бъде преоценен. Това е възлов момент, защото води след себе си ускорено развитие и на развоя, и на производството на персоналните компютри в България. И дори това, че за първи път институт на БАН успява на конкурентна основа да се наложи на пазара за серийното производство на високотехнологични продукти и системи!

През 1982 г. фирмата IBM представя на световните пазари 16-битовия персонален компютър IBM PC, а в началото на 1983 г. – IBM PC-XT. Той работи с операционната система на Microsoft – MS DOS и с 10 мегабайта твърд диск. Делегация на ИТКР разглежда на Хановерския панаир многобройните конкурентни на IBM персонални компютри. Някои от тях превъзхождат IBM PC, който е „псевдо“ 16-битов. Но в ИТКР се решава категорично да бъде взет за образец персоналният компютър на IBM, защото се очаква, че след време той ще се превърне в „де факто“ стандарт на 16-битовите ПК. Както и стана.

През лятото на 1984 г. групата на Марангозов вече е разработила 16-битов персонален компютър ИМКО-4, който е изцяло съвместим с IBM PC-XT. Следва бърза разработка и предаване на Завода в Правец на пълната техническа документация на ИМКО-4 и в края на 1984 г. този компютър вече се произвежда под името ПРАВЕЦ 16. Това е само две години след дебюта на IBM PC-XT. Групата на Марангозов разработва ПРАВЕЦ 16М за професионални приложения и ПРАВЕЦ 16Н за домашна употреба. Колективът разработчик полага огромни усилия да създаде двуслойна дънна платка (mother board). По онова време във всички фирми производители на подобни компютри тези платки са многослойни, а това изисква по-сложна и скъпа технология. Друг колектив от ИТКР, ръководен от К. Батмазян, след много несполучливи опити успява да проектира двуслойна дънна платка при която няма влияние на сигнали от едни писти върху сигналите от други. Това е значителен технологичен успех! Нашата страна вече е водеща в производството на персоналните компютри сред другите социалистически страни.

Междувременно, с известно закъснение след ИМКО-4 ръководството на ДСО ИЗОТ се заема с конкурентни разработки на два 16-битови ПК, а именно ИЗОТ 1036 и ИЗОТ 1037. И двата ком-

пютъра са на по-сложни и скъпи многослойни дънни платки. Декларирани са намерения единият от тези компютри да се произвежда в Завода в Силистра, а другият – в ЗЗУ във Велико Търново, но по една или друга причина това не се осъществява – ДСО ИЗОТ се отказва от развитието на паралелната линия на вече набралата скорост и известност фамилия персонални компютри ИМКО – ПРАВЕЦ; ИТКР–БАН си остава единственият разработчик на серийно произведени персонални компютри в нашата страна. Това още тогава е отбелязано по категоричен начин в публикацията [3]. А производството остава само в системата на ДСО П и А и неговия базов Завод в Правец. Остава и пряката плодотворна и ефективна връзка между БАН и неговия институт ИТКР, и КМПТ ПРАВЕЦ – от инициерирането до развитието на това производство. И, ако сме точни, остава несравнимото с нищо усещане в БАН за значим принос на Академията в българската високотехнологична индустрия! А това никак не е малко...

По инициатива на и.д. директор на ИТКР–БАН проф. В. Сгурев през 1987 г. в същия институт се състоя първото международно съвещание на представители на академиите на науките на социалистическите страни по професионалното направление „Персонални компютри“. Съветската делегация се води от акад. Наумов – изтъкнат специалист и директор на Института за малки изчислителни машини. Съвещанието отбелязва важността на това направление и необходимостта от неговото усиляне и развитие в академичните институти.

Особено голям интерес към разработките на ИТКР–БАН проявява акад. Е. Велихов – вицепрезидент на АН на СССР. Той отблизо следи разработките на ПК и често посещава ИТКР. Интересува се от възможностите за тяхното приложение в приборостроенето и научния експеримент. Показателно е неговото писмо от 18.12.1989 г. до чл.-кор. А. Ангелов и доц. д-р П. Вачков като ръководители в СО „Микропроцесорни системи“ [8].

По инициатива на ръководството на ИТКР–БАН през 1985 и 1987 г. в София се организират и провеждат две международни конференции по проблемите на персоналните компютри – PERSCOMP'85 и PERSCOMP'87. Те изиграват значителна роля по координирането на усилията на специалистите у нас и в чужбина за развитието на персоналните компютри. По това време авторитетът на ИТКР–БАН е твърде голям и безспорен в тази област на науката и техниката.

Серийното производство на ПК предизвиква нужда от разнообразни приложни програмни продукти. В ИТКР са създадени и се внедряват работните станции КСИ-8, КСИ-10 и КСИ-16, чрез които се осъществява събиране на лабораторни данни, обработка и визуализация на информацията, цифрова обработка и анализ на изображенията. Чрез системата „МикроСкан“ се събира и обработва информация от значителен брой термо-

двойки и термосъпротивления. Чрез ПЛОТ – 2 и 3 се осъществява автоматизация на проектирането, а за тестване в електрониката се ползва програмно-апаратната стема РИСК. Всичко това е на база на персоналните компютри от фамилията ИМКО – ПРАВЕЦ. На същата база Министерство на просветата създава типове класове за обучение по информатика, роботика, биотехнологии.

ИТКР–БАН активно подпомага такава дейност не само в институти, но и в другите научни и развойни звена на БАН и извън Академията. Голяма е ролята на СО „Програмни продукти и системи“, на Института „Интерпрограма“, на ВМЕИ, на ЕЦММ при БАН, на академичните физически институти и на немалък брой ведомствени институти в различни области на материалното производство. Разработва се и специализирано програмно осигуряване в областта на културата, обществената практика, услугите.

Осъществява се и значителна дейност по популяризирането на персоналните компютри чрез създаване на компютърни клубове, кръжоци, семинари и др. Значителна роля в това отношение играе и ИВСД „Авангард“.

През 1986 г. е осъществена промяна в структурата на ИТКР. По настояване на и.д. директор В. Сгурев е създадена отделна секция „Персонални компютри“ с ръководител инж. И. Марангозов. Самият И. Марангозов избягва да поема административни задължения и предпочита да работи с неголям кръг хора. Новата секция осъществява непрегнатата изследователска и конструкторска дейност по усъвършенстването на произведениите ПК, както и по създаването на нови високоефективни персонални компютри и модули към тях. Към тази група трябва да бъдат отнесени ПРАВЕЦ 16 с микропроцесор Intel 8088 и с две вградени флопидискови устройства по 500 KB; ПРАВЕЦ 16И – преносим компютър с 3 броя 5¹/₄ инчови дискови устройства; ПРАВЕЦ 16В – вертикално ориентиран компютър с 2 броя 5¹/₄ инчови дискови устройства и ПРАВЕЦ 16Н – настолен компютър с 2 броя (5¹/₄ и 3¹/₂ инчови) дискови устройства. Тези компютри се базират на стандартен евроформат и еврромеханика. Разработени са допълнителни програмно-апаратни средства: процесорни модули с тактова честота 10 MHz и с използване на микропроцесори, съвместими с Intel 8088 и Intel 80286; контролери за външни запаметяващи устройства; модули за локална мрежа; за връзка по стандарта на IEEE; за памет до 2 MB и др.

Като цяло усилията в областта на персоналните компютри водят до съществени, някъде и неочаквани резултати. ПК започват да се прилагат масово в различни автоматизирани системи, в които те са серийно произвеждани и използвани като изчислителни ядра. На много места те заменят прилаганите скъпи миникомпютри. Такива процеси се наблюдават в системите за обучение; автоматизацията на проектирането; автоматизацията на научния експеримент и при научните изследвания; автоматизацията на учреденската

дейност; управлението на технологични процеси в режим на реално време и др. В тази дейност между ИТКР и неговите поделения и ДСО П и А и неговите заводи в Правец съществуваше пряка и ефективна координация и взаимодействие. Това стимулираше и ускоряваше общата дейност. През втората половина на 80-те години на миналия век в нашата страна върви една успешна – нека да я наречем – „втора компютърна революция“. Държавните ръководители като цяло разбират това и подпомагат тази дейност. През 1986 г. на ИТКР бяха отпуснати цели – в това число и валутни, средства за ускоряване развитието на компютърната техника и технологии.

В състава на ИТКР към края на 1989 г. има над 1300 сътрудници, заедно с тези от филиалите във Велико Търново, Пловдив, Правец, Малко Търново и с. Граматиково. В института работят 28 доценти (тогава ст.н.с. II ст.), 5 професори (тогава ст.н.с. I ст.), един академик и един член-кореспондент на БАН. Броят на кандидатите на науките (понастоящем доктори) е 40, а на докторите на науките – 5. ИТКР построи самостоятелен жилищен блок за нуждите на своите сътрудници и творческа база в планината над Владая. Стартира се изграждането на друга такава база край р. Велека на Черноморското крайбрежие. ИТКР закупи два апартамента в Токио за изграждане на съвместна българо-японска лаборатория по роботика и компютри [12]. Средният възрастов състав на института е по-нисък от другите институти на БАН; в младите хора се забелязваше стремеж да работят в този институт.

Междувременно производствените възможности на КМПТ ПРАВЕЦ се развиват много бързо. На 31.01.1987 г. с Решение № 1 на Министерския съвет на базата на КМПТ ПРАВЕЦ е създадено Стопанското обединение (СО) „Микропроцесорни системи“ (МПС) с предмет на дейност: организиране на научноприложна, проектно-конструкторска, внедрителска, производствена – както и търговска и инженерингова дейност в страната и чужбина, в областта на персоналните и професионалните микрокомпютри и основните електронни устройства и възли за тях, микропроцесорни модули и микропроцесорни системи, включително микропроцесорни системи за управление на технологични процеси. В състава на обединението влизат: Завод за микрокомпютри и системи; Завод за механична комплектация; Завод за печатни платки. Към СО МС са присъединени и: Машинно-експерименталният завод в Горна Малина; завод „Аналитик“ в Монтана; Приборостроителният комбинат в Петрич; Комбинатът „Мехатроника“ в Габрово; Технологичният комбинат за микропроцесорни устройства в София, както и: Институтът по микропроцесорна техника в София, Базите за развитие и внедряване към КМПТ ПРАВЕЦ, Печатни устройства в Петрич, софтуерните къщи в София и Правец.

За генерален директор на СО МС е назначен доц. д-р Пламен Вачков, който едновременно с това запазва мястото си в ръководството на ИТКР–

БАН, а негови заместници са: инж. Христо Христов и инж. Румен Райчев. За председател на Управителния съвет на СО МС е назначен чл.-кор. А. Ангелов [3, 4, 6].

Създаването на това така необходимо стопанско обединение се предшества от значителна подготовка на различни нива, в която в немалка степен и твърде активно участва и ръководството на ИТКР. Неоченима е ролята и на местното ръководство в Правец.

С решението на МС за изграждане на СО МС завършва много важен етап от развитието на индустрията на персоналните компютри в България. Проведена е твърда разграничителна линия: СО ИЗОТ се занимава преди всичко с големите изчислителни машини от серията ЕС, включително периферни устройства за тях, а производството и развитието на персоналните компютри и микропроцесорната техника, със съответната периферия за тях, е задача на СО МС. По-късно СО ИЗОТ поема твърде важните задачи за развитието на високоскоростните информационно-комуникационни системи и технологии. По този начин у нас се оформят два центъра за производството на изчислителна техника. В [11] вярно се отбелязва, че „обединението „Микропроцесорни системи“ възникна не като продължение на ИЗОТ, а в резултат на появата в световен мащаб на една нова тенденция в изчислителната техника – разпределено производство на информация, която доведе до сегашната Интернет глобална мрежа и до възможността на всеки със средна степен на компютърна грамотност да има достъп до ограничени масиви от информация. Компютър на масата на всеки е идеята, която се появи в света с появата на Apple. Тогавашното ръководство на изчислителната техника в рамките на СИБ пропусна този феномен“.

Това са силни и справедливи констатации. Становището на тримата автори от [11] е ключово за разбиране на логиката на развитието на изчислителната техника и в света, и у нас през последните 15 години преди промените в България.

До създаването на СО МС, в областта на ПК беше направено твърде много от неговия предшественик ДСО П и А, ръководено от генералния директор инж. Васил Царевски. През 1983 г. Приборостроителният завод в Правец произвежда първата серия от 500 броя ПРАВЕЦ 82, а през следващата година – 5350 броя. 1985 г. бележи нов успех – произведени са 15 000 бр., включително модернизирания ПРАВЕЦ 82ХП.

По същото време в Приборостроителния завод в Правец се осъществява значителна модернизация и реконструкция с оглед производството на 25 000 бр. ПК. От 8 млн. лв. през 1983 г. годишната стокова продукция нараства към края на 1984 г. до 25 млн. лв. Планира се тя да нарасне до 400 млн. лв. през 1987 г. при годишно производство 100 000 бр. компютри. Това е свързано с преодоляване на значителни трудности – осигуряване на необходимата инструментална екипировка, печатни платки, кла-

виатури, хранения, както и линия за монтаж и тестване на продукцията. Целта е годишно производство на 50 000 бр. компютри за една смяна.

През 1985 г. ИТКР предава на ПЗ ПРАВЕЦ работната документация на ИМКО-4, узаконяват я като ПРАВЕЦ 16 и от април с.г. започва нов етап от развитието на завода, а именно, производството на 500 бр. от този нов 16-битов компютър. С Решение № 187 от 16.09.1985 г. Приборостроителният завод в Правец е преобразуван в Научно-производствен комбинат по микропроцесорна техника (НПК по МТ или съкратено КМПТ) ПРАВЕЦ, състоящ се от три завода и БРВ. Ръководният състав остава същия.

През 1985 г. на КИП „Електронпроект“ се възлага проектирането на цялостната модернизация на КМПТ ПРАВЕЦ, а от следващата година се осъществява строително-монтажната дейност и обучението на персонала, без при това да се нарушава производствения ритъм. Стоковата продукция на комбината нараства от 54,8 млн. лв. през 1985 г. до 112,8 млн. лв. през 1986 г. За времето от 1983 до 1986 г. е реализирана печалба от 81,8 млн. лв., а производствените фондове възлизат на 24 млн. лв.

В началото на 1988 г. е завършен в основни линии проектът по модернизацията на Комбината за микропроцесорни системи. Вземат се енергични мерки за софтуерно осигуряване на продукцията. За целта са създадени софтуерни къщи: „Макросистеми“ и „Правец – програма“, а комплексното сервизиране по цялата страна се поема от „Системинженеринг“. Създаден е филиал на ИТКР и както справедливо отбелязват тримата ръководители на КМПТ ПРАВЕЦ в [11]: „Сътрудничеството между новосъздадения комбинат и Института по техническа кибернетика и роботика на БАН се задълбочава. В института се разширява силно работата по приложенията на системите. Работи се в области на роботиката, като управлението се извършва от персоналните компютри на комбината“. Към комбината е включен и технически колеж с преподаване на английски език – поделение на ВМЕИ.

СО МС създава своя външнотърговска мрежа, включваща ВТО „Комекс“ и две задгранични фирми – „Октагон“ в Сингапур и АЕП в Германия. Заедно с АН на СССР се създава фирмата „Вариант“ в Ташкент за монтаж на компютри за образователни цели. Със същата организация участва в подготовката на съветската совалка „Буран“. Партнира с унгарската „Видеотон“, с украинската „Електрон“ и с немската „Шеринг“. За Република Ирак СО МС построи Завод за персонални компютри в гр. Саллах ал Дин.

За успехите на СО МС най-добре е написано в [11], а именно: „Само печалбата на комбината „Микропроцесорни системи“ от 1980 до 1991 г. е 491,4 млн. лв. Въведени са основни фондове за 94,9 млн. лв. В страните от социалистическия лагер е изнесена продукция за 407,7 млн. валутни лева и за 16,5 млн. американски долара. В бюджета на държавата са внесени 288 млн. лв., а в бю-

джета на община Правец – над 58 млн. лв.“

И след всичко това се намират хора, които преднамерено се стремят да очернят постиженията и успехите от упорития всеотдаен труд на стотиците и хилядите учени, инженери, техници и други специалисти в този високотехнологичен клон на българската материална култура!?

На едно от годишните отчетни събрания на БАН през 80-те години на миналото столетие нейният председател акад. Ангел Балеvски в присъствието на високопоставени лица отбеляза с особена гордост, че икономическият ефект в българската икономика, получен от внедряване на постиженията на БАН, е много по-голям от средствата за издръжка на Академията. Като един от положителните примери се посочва плодотворната връзка между ИТКР и КМПТ ПРАВЕЦ. Всич-

ки, които слушат тези думи на председателя на БАН, разбират откъде идва този негов авторитет и самочувствие да отстоява по най-добрия начин интересите на Академията. Както и защо никой, на нито едно ниво, не си позволява да си „прави шеги“ с Академията и с нейни отделни учени и специалисти!

В настоящата статия е дадена твърде кратка и далеч непълна история на сполучливата симбиоза между един успешен академичен институт – ИТКР и една експлозивно развиваща се фирма в Правец. За преуспяването на един принципно нов високотехнологичен отрасъл на българската индустрия. Тя води до много изводи, които могат да бъдат полезни за успешното сегашно и бъдещо развитие на нашата страна.

Кой ще направи тези изводи и ще ги реализира?

ЛИТЕРАТУРА

1. *Ангелов, А., В. Сгурев, П. Петров.* Някои аспекти от развитието на автоматиката и информатиката в Българската академия на науките. – Техническа мисъл, год. XXXI, юбилеен брой, 1994, с. 14-19. [*Angelov, A., V. Sgurev, P. Petrov.* Nyakoi aspekti ot razvitiето na avtomatikata i informatikata v Balgarskata akademia na naukite. – Tehnicheska misal, god. XXXI, yubileen broj, 1994, s. 14-19].
2. *Петров, П.* Приносите на институтите на БАН за изследване и производство на компютърни и комуникационни системи. – Списание на БАН, кн. 2, 2016, с. 53-62. [*Petrov, P.* Prinosite na institutite na BAN za izsledvanе i proizvodstvo na kompyutarni i komunikatsionni sistemi. – Spisanie na BAN, kn. 2, 2016, s. 53-62].
3. *Вачков, П., К. Боянов, К. Янев.* Перспективи за развитието на персоналните компютри в СО „Микропроцесорни системи“. Трудове на ПЕРСКОМП’87, т. 1, 1987. София, Изд. БАН, с. 51-63. [*Vachkov, P., K. Boyanov, K. Yanev.* Perspektivi za razvitiето na personalnite kompyutri v SO “Mikroprotsesorni sistemi”. Trudove na PERSKOMP’87, t. 1, 1987. Sofia, Izd. BAN, s. 51-63].
4. *Ангелов, А., Й. Кисюв, Н. Илиев.* Инструментални системи и компютри. Трудове на ПЕРСКОМП’87, т. 1, 1987. София, Изд. БАН, с. 107-111. [*Angelov, A., Y. Kisyov, N. Iliyev.* Instrumentalni sistemi i kompyutri. Trudove na PERSKOMP’87, t. 1, 1987. Sofia, Izd. BAN, s. 107-111].
5. *Марангозов, И., П. Петров, М. Христов.* Персонален компютър „Правец-8А“. Трудове на ПЕРСКОМП’87, т. 1, 1987. София, Изд. БАН, с. 167-171. [*Marangozov, I., P. Petrov, M. Hristov.* Personalen kompyutar “Pravets-8A”. Trudove na PERSKOMP’87, t. 1, 1987. Sofia, Izd. BAN, s. 167-171].
6. *Сгурев, В.* Състояние, развитие и перспективи на персоналните компютри от фамилията „Правец“. Трудове на ПЕРСКОМП’85, т. 1, 1985, София, Изд. БАН. [*Sgurev, V.* Sastoyanie, razvitie i perspektivi na personalnite kompyutri ot familijata “Pravets”. Trudove na PERSKOMP’85, t. 1, 1985, Sofia, Izd. BAN].
7. *Боянов, К.* Ролята на БАН за развитието на изследвания и производство на компютърни и комуникационни системи. – Списание на БАН, кн. 2, 2015, с. 48-53. [*Boyanov, K.* Rolyata na BAN za razvitiето na izsledvania i proizvodstvo na kompyutarni i komunikatsionni sistemi. – Spisanie na BAN, kn. 2, 2015, s. 48-53].
8. *Ангелов, А., П. Петров, Г. Желязков.* Инженер Иван Марангозов. – Техническа мисъл, № 1, 2004, с. 9-31. [*Angelov, A., P. Petrov, G. Zhelyazkov.* Inzhener Ivan Marangozov. – Tehnicheska misal, N 1, 2004, s. 9-31].
9. *Сгурев, В.* Състояние на изследванията върху изкуствения интелект в България. – Списание на БАН, кн. 3, 1986. [*Sgurev, V.* Sastoyanie na izsledvaniyata varhu izkustvenia intelekt v Bulgaria. – Spisanie na BAN, kn. 3, 1986].
10. Трудове на международната конференция „Робкон’4“, 20-23 октомври 1987 г. София, Изд. БАН. [Trudove na mezhdunarodnata konferentsia “Robkon’4”, 20-23 oktombri 1987 g. Sofia, Izd. BAN].
11. *Вачков, П., П. Райчев, Х. Христов.* Микропроцесорните системи от Правец. – В: Златните десетилетия на българската електроника. Изд. Труд, 2008, с. 244-252. [*Vachkov, P., P. Raychev, H. Hristov.* Mikroprotsesornite sistemi ot Pravets. – V: Zlatnite desetiletia na balgarskata elektronika. Izd. Trud, 2008, s. 244-252].
12. *Сгурев, В.* Постиженията на Отделението на техническите науки на БАН в автоматиката, кибернетиката, роботиката и компютрите. – Наука, бр. 4, 2019 (с. 13-20). [*Sgurev, V.* Postizheniyata na Otdelenieto na tehnichestkie nauki na BAN v avtomatikata, kibernetikata, robotikata i kompyutrite. – Nauka, br. 4, 2019 (s. 13-20)].
13. Програма за развитието на персоналните компютри в НРБ за периода 1982-1985 г., 6 документа, Архив ИТКР-БАН, 1983 г. [Programa za razvitiето na personalnite kompyutri v NRB za perioda 1982-1985 g., 6 dokumenta, Arhiv ITKR-BAN, 1983 g.].
14. *Jorrand, P., V. Sgurev* (Eds.). Artificial Intelligence II – Methodology, Systems, Applications (AIMSA’86), North-Holland, 1987, p. 403.

ПРАВИТЕЛСТВОТО ОТПУСНА 5 МИЛИОНА ЛЕВА ЗА НЕОТЛОЖНИ РЕМОНТИ НА БАН

По повод 150-годишнината на Българската академия на науките правителството отпусна 5 милиона лева за ремонт на сградите на Академията. Това обяви министър-председателят Бойко Борисов преди началото на редовното заседание

на Министерския съвет на 17 юли 2019 г.

Председателят на БАН акад. Юлиан Ревалски благодари на правителството и обясни, че средствата ще бъдат използвани за неотложни капиталови ремонти на знакови

сгради на Академията, които са и паметници на културата. „Това е много важен жест в годината, в която БАН отбелязва своята 150-годишнина, както и признание за приноса на БАН в най-новата история на България“, каза акад. Ревалски.

ВИСОКО ПРИЗНАНИЕ

На 10 юли 2019 г. в Българската академия на науките беше отбеляза 80-годишнината от рождението на големия български писател, публицист и народопсихолог проф. Марко Семов. Водещ беше директорът на Народния театър Мариус Донкин. Откъси от творчеството на Марко Семов представиха актьорите Руси Чанев и Димитър Живков.

На церемонията присъстваха представители на академичната

общност, интелектуалци и общественици, съдии, министри, народни представители и др.

Президентът Румен Радев връчи наградата „Проф. Марко Семов“ на Българската академия на науките за яркото ѝ присъствие в духовния живот на нацията и по повод 150-годишнината от основаването на Академията.

Наградата „Проф. Марко Семов“ е учредена от Съюза на българските

журналисти, Съюза на българските писатели и община Априлци.

Отличието е само едно от многото получени от БАН в нейната дългогодишна история, но е ясен знак, че без Академията обществото ни не може да изправи снага, за да бъде равни с другите народи, с които може и да ни дели голяма дистанция по благосъстояние, но не и по дух, изтъкна в БАН президентът Румен Радев.

Имунната система на всяка държава, това са учените и учителите, хората на духовността, на изкуствата и на словото – тези, които работят всеотдайно и неуморно за просветлението на собствения си народ, заяви на церемонията държавният глава.

Президентът Радев отбеляза, че духовната височина, която ни завеща проф. Марко Семов, е огромен национален капитал. По думите му нашето предизвикателство днес е да трансформираме тази духовна височина в енергия, за да се справим с проблемите на съвременето и България да върви напред така, както той искаше да види българите – обединени, с обща цел за мир, просперитет, справедливост, които да заявят своята достойна позиция.

В трудни времена, във времена раздели, както би казал той, будителят е този, който събира разпръснатите парченца на нашия национален дух и ги завещава на следващите поколения, изтъкна Румен

Радев. Той посочи, че проф. Семов е стигнал по-далеч, не само събирайки тези парчета, но и сплоявайки ги в пълна картина на българското битие и подканвайки ни да търсим себе си в бъдещето и в околния свят.

Председателят на БАН акад. Юлиан Ревалски получи наградата и благодари за високото отличие и на учредителите ѝ за това, че за първи път избират да я връчат на институция и това е БАН. Ние сме горди, че научната дейност на проф. Семов, който е и член-кореспондент на БАН и един от най-изтъкнатите изследователи на народопсихологията, е била неразривно свързана с дейността на институтите на Академията, каза акад. Ревалски.

Духовността винаги е била онава, с което един народ преодолява трудностите в своето развитие и същевременно му помага да изгради своето бъдеще, посочи в изказването си председателят на Академията. В своята 150-годишна история БАН винаги е била ярък пример за присъствие в духовния живот на нацията. Създадена като Българско книжовно дружество девет години преди Освобождението, дейността на основателите на БАН е свързана с изучаване на езика, историята, културата, духовността, просвещението, припомни акад. Ревалски. Той увери, че БАН ще продължава и напред да бъде стожер на духовността на нацията.

* * *

На 4 септември 2019 г. АЕЦ „Козлодуй“ ЕАД тържествено отбеляза 45 години от пускането в експлоатация на първи блок. На тържественото събрание в Дома на енергетиката в Козлодуй изпълнителният директор на централата Наско Михов подчерта съществената роля на Българската академия на науките за ефективната и безопасна работа на българската АЕЦ.

Още при стартирането на дейността на АЕЦ БАН има важна роля с оглед кадровото обезпечаване – като първи директор на АЕЦ е назначен главният инженер на Изследователския реактор към ИИЯИЕ – БАН Симеон Русков. От началото на работата по осъществяване на проекта за АЕЦ в България учените от БАН са играли съществена роля за изграждането и развитието на централата. Както назад във времето, така и през последните години, множество учени от БАН развиват дейност, насочена към съдействие за безопасната и ефективна работа, както и модернизацията на блоковете в АЕЦ „Козлодуй“, вкл. за удължаване на срока на експлоатация на 5-ти и 6-ти енергоблок.

В знак на признание за извършената работа и експертната дейност, учените от Българската академия на науките бяха отличени с грамота и

плакет. Грамота и плакет получиха и Институтът за ядрени изследвания и ядрена енергетика и Институтът по металознание, съоръжения и технологии с Център по хидро- и аеродинамика „Академик Ангел Балеvски“.

* * *

На 13 септември 2019 г. на срещи в Русе беше обсъдено сътрудничеството между БАН, община Русе и област Русе.

Областният управител на Русе Галин Григоров връчи на акад. Ревалски плакет за съществен принос на БАН в областта на образованието и науката в България.

Без наука няма прогрес, местно и национално развитие, каза кметът на общината Пламен Стоилов и добави, че с подкрепата на Академията градът ще се превърне в по-добро място за живот. БАН като национална научна организация има ангажимент да подпомага развитието на регионите в страната, каза акад. Юлиан Ревалски и допълни, че конкурентоспособността на икономиката и висококачественото образование зависят от нивото на научните изследвания и иновациите. През тази година Академията чества 150 години от създаването си, каза председателят на БАН.

Акад. Юлиан Ревалски и Пламен Стоилов подписаха Меморандум за сътрудничество между двете институции, който предвижда да се задълбочи взаимодействието между Академията и местната власт в града. Русенският регионален център на БАН е сред най-активните в страната, каза председателят на БАН и припомни приноса на акад. Никола Съботинов и акад. Стефан Воденичаров за неговото създаване.

В момента БАН работи по 4 проекта съвместно с Русенския университет, стана ясно на срещата, на която присъстваха още координаторът на Националната академична мрежа проф. Петър Петров, регионалният координатор на Русе доц. Емил Трифонов, зам.-ректорът на Русенския университет проф. Диана Антонова и зам.-кметът на общината Страхил Карапчански.

По време на срещата беше подписана Декларация между Областна администрация – Русе и БАН. Обсъдена беше възможността в Русе да бъде проведена конференция с участието на бизнеса и учени от Академията.

ПРИЗНАНИЕ ЗА БЪЛГАРСКИ УЧЕН

Slovenian Society for
Experimental Mechanics

Slovenian Society of
Rheology

European Society of
rheology

Members of the Honorary Scientific Committee:

Crispullo Gallegos	Paula Moldenaers
Rene Gaudu	Jean Michel Piau;
Han Meijer	Ivanov Yatchko
Giuseppe Marrucci;	Manfred Wagner
Evan Mitsoulis	Ken Walters

2002 г. действа Българското дружество по биореология. Академик Ячко Иванов е доайенът на изследванията по реология в страната, основател на Българското реологично дружество и организатор на Международна школа семинар по реология, провеждана у нас от 1973 г. Негови са пионерните изследвания по реология на концентрирани дисперсни системи и композитни материали. Той е сред основателите на Европейското дружество по реология.

На 27 юли 1996 г. в Католическия университет на град Льовен, Белгия група учени, представители на националните дружества по реология от Великобритания, Белгия, България, Германия, Гърция, Дания, Португалия, Словения, Холандия и Швейцария потвърждават вече взетото решение на Световния конгрес по реология в Неапол от 1980 г., да основат Европейско дружество по реология и да продължи провеждането на Европейска конференция по реология. Организатор и домакин на заседанието е проф. Ян Мейвис. На снимката са представителите на националните организации, участници в съвещанието. Първият от ляво надясно е проф. Мейвис, а шестият е акад. Ячко Иванов. Дейността на дружеството започва от 1997 г., като всяка втора година се организира и провежда Европейска конференция по реология.

Основателите на Европейското реологично дружество

Реологията е интердисциплинарна наука за свойствата на материалите, която включва изследвания на физици, химици, биолози,

инженери и математици. Център на реологичните изследвания в България е Институтът по механика и биомеханика – БАН, където от

На 13 ежегодна Европейска конференция по реология (11 – 13 април 2019 г., Порторож, Словения) учените основатели са удостоени с честта да бъдат вписани като членове на Почетния научен комитет на конференцията. Президент на дружеството е проф. Игор Емри (Словения, петият от дясно наляво на снимката).

ЧЛЕН-КОРЕСПОНДЕНТ ЛЮБОМИР БОЯДЖИЕВ

На 14 май 2019 г. ни напусна проф. Любомир Антонов Бояджиев, доктор на техническите науки, член-кореспондент на БАН, изтъкнат учен с международен авторитет в областта на инженерната химия.

Любомир Бояджиев е роден на 16 ноември 1934 г. в София. Завършва през 1958 г. Химико-технологичния институт (ХТИ) в София, понастоящем Химико-технологичен и металургичен университет (ХТМУ). До края на 1959 г. той работи като инженер технолог в промишлеността, след което постъпва в Химическия институт на БАН. През 1968 г. защитава научната степен „доктор“, а следващата година се хабилитира като старши научен сътрудник II степен (сега доцент). През периода 1977 – 1987 г. той е и преподавател в Химическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Специализирал е в Института по инженерната химия, Тулуза, Франция (1965) и Вашингтонския университет в Сиатъл, САЩ (1975). През 1982 г.

му е присъдена научната степен „доктор на техническите науки“, от 1984 г. е професор, а от 1995 г. – член-кореспондент на БАН.

Проф. Бояджиев е бил научен секретар на БАН (1979 – 1982) и поставя началото на практиката в БАН за планиране на научните изследвания по изследователски проекти, по-късно широко възприета в страната. Бил е заместник-директор на Единния център по химия на БАН (1985 – 1988), а през 1990 – 1992 г. е бил директор на Института по инженерна химия (ИИХ) на БАН.

Проф. Бояджиев е бил член на редакционните колегии на редица български и чуждестранни научни списания. Той е съосновател и първи председател на Българското инженерно-химично дружество (1993 – 1999). Бил е консултант на ЮНЕСКО по образование и изследвания в областта на инженерната химия (1978 – 1980), XII Комисия на ЕС в Брюксел, чуждестранни компании и наши промишлени предприятия. Многократно

е бил член на държавни изпитни комисии за присъждане на научни степени в университети в чужбина.

Научноизследователската дейност на чл.-кор. Бояджиев е в областта на процесното инженерство и в частност върху теорията и приложението на разделителните и преносните процеси в многофазни системи. Публикувал е над 150 научни труда с широк международен отзвук, цитирани над 2000 пъти. Свидетелство за международния му научен авторитет е и включването му в сборника „Who’s Who in the Science“, Longman Publ. London, „Current Bibliographic Directory: Art & Science“, ISI Publ., Philadelphia.

Изнесъл е повече от 150 доклада и лекции на международни и национални научни форуми в Европа, Америка и Азия. Ползва три чужди езика. Като гост-професор е чел университетски курсове на студенти и докторанти в: Политехниката в Тулуза (1973, 1993 – 1994), Монреалската политехника (1983), университетите Париж-13 и Руан (1992 и 1998) – Франция, както и в Токийския технологичен институт (1995).

Чл.-кор. Бояджиев е ръководил над 50 научноприложни разработки, съавтор е в над 20 изобретения и два патента в чужбина, единият от които е продаден на голямата химическа фирма Henkel Corp. (САЩ).

Чл.-кор. Бояджиев притежава прозорлива научна интуиция, благодарение на която областите на изследванията му са пионерни в България и в унисон със зараждащи се модерни световни тенденции. Неговите начални изследвания са в модерната по това време насока за

интензифициране на химикотехнологични процеси, с цел определяне и създаване на условия за ускореното им протичане. Той е съавтор на монография в тази област: „Интензификация на абсорбционните и екстракционните процеси“, София, Техника (1968).

Сред първите е в международен мащаб, които започват изследвания върху течно-мембранни процеси и има световно признат принос в тази област. Целта на такъв процес е да се изолира и получи в концентриран вид дадено вещество, намиращо се в ниски концентрации и в смес с други вещества. Разтворът, съдържащ това вещество, се включва като изходна част от течно-мембранна система, която включва още органична фаза-мембрана, разделяща началния разтвор от приемния воден разтвор. Преносът на веществото се извършва през органичната мембрана, която пропуска към приемната водна фаза само целевия компонент, като по този начин той се получава в пречистен и концентриран вид. Предимството в сравнение с твърдите мембрани е в многократно по-високата скорост на пренасяне на веществата и във възможността за регулиране на селективността на извличането чрез включване на специфични добавки в органичната мембрана, с което се постига по-висока производителност и получаване на концентрирани и пречистени вещества.

Новаторски подход в тази област е и разработването на интегрирани процеси за получаване на ценни продукти с повишено качество при намалени разходи. Пример е интегрирането на твърдо-течна екстракция с изолиране и концентриране на целеви съединения чрез течно-мембранна техника. При този процес непрекъснато се поддържа концентрационна разлика, с което се предизвиква и непрекъснат пренос на вещество до пълното му

изчерпване от източника. Приложението е възможно и при ниска разтворимост на веществата в разтворителя, което позволява използването на неспецифични и безвредни разтворители, например вода. Интегрираният процес опростява цялата редица от процеси и преработки, като замества поредица от класически процедури, например многократна екстракция, алкализирание, филтруване, неутрализация, флокулация, пречистяване с йонообменни смоли, изпаряване на разтворители и др.

Компетентността на Бояджиев в тази област се потвърждава от публикуването на два монографични труда, поръчани и издадени от авторитетни световни издателства на научна литература: *Technology of membrane separation. Principles and applications* – in: *Handbook of membrane technologies*, Elsevier, Amsterdam, 1995, “Liquid membranes”, in: “*Encyclopedia of Separation Science*” (Ed. I. Wilson), Academic Press, London, 2000.

По-късно чл.-кор. Бояджиев развива и ръководи изследователска група за получаване на натурални биоактивни вещества от възобновяеми природни растителни суровини. Тази тематика добива широка популярност напоследък във връзка с растящата потребителска тенденция за преориентиране от синтетичните лекарствени форми към природни лекарствени субстанции. Разработените под негово ръководство сепарационни процеси и технологии като „Аромекс“, „Фитекс“, „Ротекс“ и други, отнасящи се до извличането и разделянето на ценни или токсични вещества от различни източници, са приложени в няколко наши предприятия.

Чл.-кор. Бояджиев е инициатор на дългогодишно и плодотворно сътрудничество с Института по инженерна химия в Тулуза, Франция, което датира от 1965 г. и про-

дължава досега. По линия на това сътрудничество са осъществени множество специализации на български млади учени, реализирани са редица съвместни изследователски проекти, подкрепени и включени в спогодбата на БАН с Националния център за научни изследвания (CNRS) на Франция. На базата на това сътрудничество е създадена и франкофонска специалност по инженерна химия в ХТМУ, редовно се осъществяват студентски стажове във Франция и съвместни докторантури.

Чл.-кор. Бояджиев е основна фигура и в дълготрайните научни контакти на ИИХ с Института по теоретични основи на химичната техника на Чехословашката академия на науките, където също са осъществили специализации значителен брой млади учени от ИИХ.

Чл.-кор. Бояджиев е двукратен носител на почетния знак на БАН „Марин Дринов“ (1969 и 2004) и е удостоен с редица държавни отличия, вкл. орден „Св. св. Кирил и Методий“.

Колегите му в българската и международната научна общност го помнят като лъчезарна и обаятелна личност с голяма ерудиция, задълбочена научна компетентност и всестранна обща култура. Като човек се отличаваше с почитеност и коректност, учтив, открит и предразполагащ начин на общуване с околните, както и равнопоставено отношение спрямо младите колеги. Поради това той се радваше на всеобщо уважение сред колегите от няколко генерации, дължащо се на личните му човешки качества и на естествено изградения му научен авторитет.

В нашите спомени той остава като пример за компетентен учен, колега и приятел, ръководител и учител, който подготви и остави след себе си изградени учени изследователи, продължаващи делото му в България и чужбина.

АКАДЕМИК ИЛИЯ БРУЧЕВ

На 15 септември 2019 г. на 85-годишна възраст почина акад. Илия Гавраилов Бручев.

Напусна ни един от водещите български учени в областта на инженерната геология, високоерудирани специалист, ценен у нас и в чужбина.

Акад. Бручев е роден на 17 февруари 1934 г. в с. Славейно, Смолянско. През 1956 г. завършва висшето си образование – специалност „Хидрогеология и инженерна геология“. От 1956 до 1957 г. работи като специалист инженер геолог в ИПП „Водоканалпроект“, София. От 1957 г. започва неговата научна кариера в Българската академия на науките – от научен сътрудник III степен до академик. През 1970 г. защитава научната степен „доктор“, през 1984 г. – „доктор на геолого-минераложките науки“, през 1995 г. е избран за член-кореспондент на БАН, а през 2008 г. – за академик.

В течение на десетилетия научните интереси на акад. Илия Бручев са насочени към изучаването

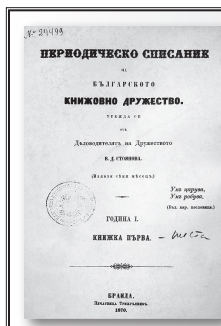
на опасните геоложки процеси и явления, геоложкия риск, инженерно-геоложкото и сеизмичното райониране, мониторинга на опасни геоложки явления, регионалната инженерна геология, околната (земната) среда, скалната и земната механика. През последните години неговата дейност обхващаше изучаването на проблемите, свързани с околната среда и устойчивото развитие – проблеми с продължителна актуалност и дългосрочна перспектива. Научната му продукция включва 5 монографии, повече от 150 публикации и доклади на научни конференции. От монографиите особено важни са *Хидрогеоложкото райониране* (1962) и *Инженерно-геоложкото райониране* (1963) на България. В инженерно-геоложкото райониране е събран, обобщен и анализиран огромен обем от данни за инженерно-геоложките условия на територията на страната, включващи геоложкия строеж, състава и свойствата на изграждащите я скали и строителни почви.

Научните резултати на акад. Бручев намират приложение при разработване на становища на БАН за големи обекти, за съставяне на национални програми, концепции, стратегии, нормативни уредби, при ликвидиране на последиците от тежки природни бедствия. Възложители са Министерството на регионалното развитие и благоустройството, Министерството на околната среда и водите, Областната управа на София и община Своге, и др. Многобройни са ръководените от акад. Бручев проекти и разработените концепции и становища с международно участие.

В БАН акад. Бручев отделяше време и за научно-административна дейност. Той бе дългогодишен научен секретар на Лабораторията по геотехника по слаби земни основи и терени и ръководител секция „Инженерна геодинамика“ (дн. секция „Геоложки опасности и рискове“) в Геологическия институт при БАН. Акад. Илия Бручев участваше активно в различни научни съвети, редколегии и експертни комисии и групи към БАН, Комисията по околната среда и водите при Народното събрание, национални агенции, министерства и др.

Акад. Илия Бручев се радваше на широка международна известност. Той членуваше в Международната асоциация по инженерна геология и околна среда, Международното общество по земна механика и финансиране, Карпато-Балканската геоложка асоциация. Беше председател на Комисията по хидрогеология и инженерна геология при Карпато-Балканската геоложка асоциация (два мандата) и член на комисия №1 по инженерно-геоложки карти при Международната асоциация по инженерна геология и околна среда.

С кончината на акад. Илия Бручев българската наука изгуби забележителен свой деец, а Българската академия на науките – свой достоен член.

**Наследник и продължител
на мисията на
„Периодическо списание“**

*Ум царува,
Ум робува.*

(Бъл. нар. пословица)

**Successor in charge to
advance the mission
of the “Periodical journal”**

*Mind reigns,
Mind obeys.*

(Bulgarian proverb)

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Проф. АНДЖЕЙ ДВОРАК (Полша)
Акад. БОГДАН ПЕТРУНОВ
Акад. ГЕОРГИ МАРКОВ
Чл.-кор. ДИМИТЪР ИВАНОВ
Проф. д-тн ИВАН НЕДКОВ
Проф. МИХАИЛ СТАНЧЕВ (Украйна)
Проф. НАТАЛИЯ ТАРАСОВА (Русия)
Проф. д-р СВЕТЛА КОЕВА
Проф. ХИЛМАР ВАЛТЕР (Германия)
Акад. ХРИСТО ЦВЕТАНОВ
Акад. ЧАВДАР РУМЕНИН
Акад. ЯЧКО ИВАНОВ (главен редактор)

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

Проф. АНДЖЕЙ ДВОРАК (Полша)
Акад. БОГДАН ПЕТРУНОВ
Акад. ГЕОРГИ МАРКОВ
Чл.-кор. ДИМИТЪР ИВАНОВ
Проф. д-тн ИВАН НЕДКОВ
Акад. ИВАН ЗАГОРЧЕВ
Чл.-кор. ИЛЗА ПЪЖЕВА
Проф. дин ЛЮБОМИР МИКОВ
Проф. МИХАИЛ СТАНЧЕВ (Украйна)
Проф. НАТАЛИЯ ТАРАСОВА (Русия)
Проф. дн НИКОЛАЙ ВИТАНОВ
Проф. дикн РОСИЦА ЧОБАНОВА
Проф. д-р СВЕТЛА КОЕВА
Проф. ХИЛМАР ВАЛТЕР (Германия)
Акад. ХРИСТО ЦВЕТАНОВ
Акад. ЧАВДАР РУМЕНИН
Акад. ЯЧКО ИВАНОВ (главен редактор)

Адрес на редакцията: Издателство на БАН
„Проф. Марин Дринов“
1113 София, ул. „Акад. Георги Бончев“,
бл. 6, ет. 2, тел. 871 80 43; 979/30 09

**e-mail: journbas@bas.bg
<http://www.baspres.com>**

Редактор *Соня Славова*
Художник на корицата *Константин Жеков*
Графичен дизайнер *Даниела Мицева*

Формат 202×285

Печатница на Издателство на БАН
„Проф. Марин Дринов“
1113 София, ул. „Акад. Георги Бончев“, бл. 5

www.baspres.com

EDITORIAL BOARD

Prof. ANDRZEJ DWORAK (Poland)
Acad. BOGDAN PETRUNOV
Acad. GEORGI MARKOV
Corr. Memb. DIMITAR IVANOV
Prof. IVAN NEDKOV, DSc
Prof. MICHAIL STANCHEV (Ukraine)
Prof. NATALIA TARASOVA (Russia)
Prof. SVETLA KOEVA, PhD
Prof. HILMAR WALTER (Germany)
Acad. CHRISTO TSVETANOV
Acad. CHAVDAR RUMENIN
Acad. YACHKO IVANOV (Editor-in-Chief)

ADVISORY BOARD

Prof. ANDRZEJ DWORAK (Poland)
Acad. BOGDAN PETRUNOV
Acad. GEORGI MARKOV
Corr. Memb. DIMITAR IVANOV
Prof. IVAN NEDKOV, DSc
Acad. IVAN ZAGORCHEV
Corr. Memb. ILZA PAJEVA
Prof. LYUBOMIR MIKOV, DSc
Prof. MICHAIL STANCHEV (Ukraine)
Prof. NATALIA TARASOVA (Russia)
Prof. NIKOLAY VITANOV, DSc
Prof. ROSSITSA CHOBANOVA, DSc
Prof. SVETLA KOEVA, PhD
Prof. HILMAR WALTER (Germany)
Acad. CHRISTO TSVETANOV
Acad. CHAVDAR RUMENIN
Acad. YACHKO IVANOV (Editor-in-Chief)

Editor's Office Address: Prof. Marin Drinov Publishing
House of Bulgarian Academy of Sciences
1113 Sofia, Acad. Georgi Bonchev Str.,
Bl. 6, fl. 2, tel. 871 80 43, 979/30 09

**e-mail: journbas@bas.bg
<http://www.baspres.com>**

Editor *Sonia Slavova*
Graphic Design *Konstantin Jekov*
Computer processing *Daniela Mitseva*

Format 202×285

Printery of Prof. Marin Drinov
Publishing House of Bulgarian Academy of Sciences
1113 Sofia, Acad. Georgi Bonchev Str., Bl. 5

www.baspres.com

ИЗИСКВАНИЯ КЪМ АВТОРИТЕ НА „СПИСАНИЕ НА БАН“

В „Списание на БАН“ се публикуват на български език обзорни статии по актуални научни проблеми, оригинални научни и научноприложни разработки, рецензии на книги, дискусии, информация за: национални и международни научни прояви, юбилейни чествания и други събития из живота на Академията и нейните звена.

При подготовката на ръкописа авторите трябва да имат предвид следните изисквания:

1. Ръкописът на статията за рубриката „Научен дял“ да е структуриран в следната последователност:

Заглавие на български и на английски език, без съкращения;

Двете имена на автора или авторския колектив на български и на английски език;

Резюме около 30 – 40 реда и до 5 ключови думи на български и на английски език;

Изложение: увод, извършени изследвания – методи, резултати, анализ и заключение.

2. Илюстрации и текстове под тях. Те се представят в отделен файл във формат TIF или JPG с минимална резолюция 300 dpi. Включването на таблици, фигури или снимки става на избрано и обозначено от автора място.

3. Уравненията и формулите да бъдат написани на отделни редове. Поредните номера на формулите се поставят в кръгли скоби вляво в началото на реда.

4. Задължително е използването на международната система за мерните единици (SI).

5. Списъкът на цитираните публикации е в края на статията под надслов ЛИТЕРАТУРА. Цитираната литература се обозначава в текста в квадратни скоби, например [1]. Номерирането на литературните източници става по реда на цитирането вътре в текста. Името на първия автор се дава в инверсия. Заглавията на кирилица се дават транслитерирани на латиница (съгласно изискванията на българския Закон за транслитерацията от 27.02.2009 г.). Например:

Книги: *Бъргър, П., Т. Лукман. Социалното конструиране на реалността. София: ИК „Критика и хуманизъм“, 1996.* [*Bargar, P., T. Lukman. Sotsialното konstruirane na realnostta. Sofia: IK: “Kritika i humanizam”, 1996.*]

Статия от списание: *Tzavaras, A., H. Brody. Electromagnetic stirring and continuous casting: achievements, problems and goals. – J. Metals, 36, 1984, N 3, p. 31-37.*

6. Данни за авторите на български и на английски език. Да включват научна степен, длъжност, месторабота, адрес за кореспонденция и e-mail.

7. Текстът на статията заедно с резюмето, таблиците, фигурите и литературата не трябва да надвишава 12 стандартни страници (1800 знака на страница).

8. Всяка статия се рецензира от двама независими анонимни рецензенти. Имената на рецензентите не се съобщават на авторите.

9. Авторите преглеждат една коректура в определения срок и носят отговорност за грешки по същество в текста и в илюстрациите.

10. Неприети за печат ръкописи не се връщат на авторите.

Всички ръкописи, предложени за отпечатване в „Списание на БАН“, трябва да се представят в Редакцията на разпечатка в един екземпляр и на електронен носител (текст – файл с разширение .doc, .txt, .rtf, и илюстративният материал (фигури, снимки и др.) – файл с разширение .jpg, .tif и да не е вграден в текстовия файл).